

Viața Românească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR:

Paul Zarifopol	<i>Mollère și gustul clasic.</i>
Adrian Maniu	<i>Eu care nu sînt.</i>
Eugen Crăciun	<i>O lună în Cehoslovacia.</i>
Ofilia Cazimir	<i>Convalescență.</i>
Ionel Teodoreanu	<i>Ioana Pallă.</i>
D. V. Barnoschi	<i>Autosugestia conștientă.</i>
Demostene Botez	<i>Domnul Leon.</i>
Jan A. Bădăreu	<i>Cauzalitate și finalitate în Logică.</i>
Mihai D. Ralea	<i>Disociații (Arta ca mentalitate de clasă. — Don Juan misogin. — Viteza progresului și neula de nouitate. — Utilitatea bunei dispoziții. — Responsabilitatea invenției. — Femeile superioare și sexualitatea — Naționalismul lui Barrès).</i>
D. D. Roșca	<i>Scrisori din Paris (O restaurație filozofică în Franța).</i>
D. I. Suchianu	<i>Cronica economică (Bilanșul inteligenței financiare pe anul în curs).</i>
Ștefan D. Broșteanu	<i>Cronica artistică (Dela Iser la Pallady).</i>
I. D. R.	<i>Cronica ideilor (Misticism).</i>
Corin T. Pavel	<i>Cronica școlară (Invățămîntul filozofic).</i>
D. B.	<i>Cronica teatrală : Iași.</i>
D. Nicanor & Co.	<i>Miscellanea (Ultimele alegeri în Europa. — Anestelul Gide. — Democrația și arta. — Monarhie și republică. — Anghel și Iosif. — Sezonul Estetic).</i>

Recenzii : *Paul Zarifopol*: Din registrul ideilor gingașe. *Mihai D. Ralea*. — *Nicolae Popovschi*: Încercarea dela Balta sau Inochentismul în Basarabia. *Octav Botez*. — *I. Simionescu*: Oameni aleși. II. *România*. G. I. — *Arthur Bentley*: Simmel, Durkheim, Ratzenhofer; *Herbert Maynard Diamond*: Property and Art; *Peter Speck*: The meaning of nationality and Americanisation. P. Andrei. — *M. Carp*: Umoristice. V. — *Mihail Manoilescu*: Criterii sociale în finanțele publice. *Eugen Demetrescu*. — *H. Stahl*: Grafologia. M. Ralea. — *Fritz Medicus*: Die Freiheit des Willens und Ihre Grenzen. *Sorin Pavel*. — *S. S. Bîrsănescu*: Friedrich W. Foerster. Ștefan George.

Revista Revistelor : „*Natura*”. — „*Gîndirea*”. — „*Analele Olteniei*”. — „*Adevărul Literar*”. — „*Grafica mînd.*”. — „*România nouă*” (Noelle Roger. *Revue des Deux Mondes*). — „*Henry Béraud*, istoricul țaranului în Franța” (George Huismann. *La Revue de France*). — „*Băncile ucriene în Statele-Unite*” (Paul Rague. *Revue Mondiale*). — „*Psihologia lui Wilhelm al II-lea*” (Emil Ludwig. *Revue de Genève*). — „*Note despre Al-Jarry*” (Paul Chauveau. *Mercure de France*).

Mișcarea intelectuală în străinătate : (Literatură. — Romane. — Filozofie. — Știință. — Etnografie).

I A Ș I

Redacția și Administrația : Strada Alecsandri 3

1926

Viața Românească apare lunar cu cel puțin 160 pagini. — Abonamentul în țară un an 400 lei. — În străinătate un an 500 lei. — Numărul 40 lei. — Pentru străinătate : un an 600 lei. — Jumătate an 300 lei. — Numărul 60 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

Reproducerea oprită

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARA

Iași, Strada Alecsandri No. 10-12,

ANUL XVIII

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 pînă la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 pînă la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 pînă la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an ; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimitînd suma *prin mandat poștal*.

Refnoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere intrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1926 este :

IN ȚARĂ :

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 500 lei

Pentru particulari :

Pe un an	400 lei
Pe jumătate an	200 „
Un număr	40 „

IN STRĂINĂTATE :

Pe un an	600 lei
Pe jumătate an	300 „
Un număr	60 „

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 72 lei anual costul recomandării pentru țară și 180 lei pentru străinătate.

Colecții complete pe anii 1920, 1921, 1922 și 1923, se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de 200 lei colecția, iar 1924 și 1925 cu lei 300 colecția.—

Administrația.

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoștința autorilor că manuscrisele primite la redacție, nu se înapoează; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înștiințați, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacția își rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviință, conducîndu-se numai după considerații tehnice și editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugați să ne comunice și onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcțiunea Revistei.

Autorilor care nu locuiesc în Iași nu li se pot trimite corecturile și prin urmare sînt rugați să-și redacteze manuscrisele definitiv și citeț.

Pentru tot ce-luce privește redacția: manuscrite, reviste, ziare, cărți etc., a se adresa la Redacția Revistei „Viața Romînească”, strada Alecsandri, Iași.

Din editura „Viața Românească“ Iași:

G. IBRĂILEANU

**SPIRITUL CRITIC ÎN CULTURA
ROMÎNEASCĂ**

C. STERE

ÎN LITERATURA

OCTAV BOTEZ

Pe marginea cărților

Scriitori români și străini

G. TOPÎRCEANU

Strofe Alese

(Balade vesele și triste)

MIHAIL SADOVEANU

**Pildele lui Cuconu Vichentie
Strada Lăpușeanu
Cocostîrcul Albastru**

MIHAI CODREANU

**Cîntecul Deșertăciunii
Statui ediția II**
Marele Premiu Național de
100.000 lei pentru poezie.

PREȚUL 40 LEI

RADU ROSETTI

Păcatele Sulgerului
1 volum

Cu Paloșul 3 volume

DEMOSTENE BOTEZ

Floarea Pămîntului *poezii*
(Premlată de Academia Română)

Povestea Omului *poezii*

Dr. C. I. PARHON & M. GOLD-
STEIN

Traité d'Endocrinologie:

I. La glande Thyroide

C. HOGAȘ

Pe Drumuri de Munte

I. În Munții Neamțului.
II. Amintiri dintr'o călătorie

AL. A. PHILIPPIDE

AUR STERP

G. GALACTION

**RĂBOJI
PE BRADUL VERDE**

Molière și gustul clasic

„Le Tércence de notre siécle.“ Cu variații pe această formulă i-au petrecut admiratorii contemporani pe Molière, dela cele dintâu succese până după moarte. Prietinelul scipionilor se potrivea desigur mult mai bine cu idealul eleganței nobile, cu dogmele frumuseții bine crescute, decît plebeul Plaut.

Prefața ediției din 1682 arată lămurit ce gîndeau admiratorii actorului poet: Tout le monde a regretté un homme si rare, et le regrette encore tous les jours; mais particulièrement les personnes qui ont du goût et de la délicatesse. On l'a nommé le Tércence de son siécle; ce seul mot renferme toutes les louanges qu'on lui peut donner...“ Să luăm seama: „du goût et de la délicatesse“, două din ingredientele indispensabile esteticeei timpului sînt aici direct legate cu literatura comică, genul care desigur a rezistat mai tare tuturor delicatețelor.

Între autorii comicii Terențiu era, din vechime, bine văzut de oamenii serioși și delicați. Scrierile lui erau remarcate „propter elegantiam sermonis“ (Cicero); și, în general se admitea că: „Terentii scripta sunt in hoc genere elegantissima“ (Quintilian). Scriitorii creștini au adoptat, așa că în tot veacul de mijloc, și de atunci încoace, Terențiu a rămas autor de școală foarte respectat. Montaigne, altmînterî om cu spiritul și gustul specific naturaliste, nu admite ca Plaut să fie comparat măcar cu Terențiu: fiindcă cel dintâu „sent bien moins son gentilhomme“. Montaigne era foarte simțîtor la boerie; și pentru a prețui bine gustul acestui naiv și amuzant anahronism stilistic, să ne aducem aminte că abla tatul lui Montaigne, cel dintâu din neamul lui de negustori, fusese primit în rîndul „gentilomilor“. Detaliul este util pentru interpretarea socială a esteticeei clasiciste. Un vrăjmaș special al teatrului, Bossuet, nu uită pe Terențiu „par-

mi mes auteurs pour la latinité“ („*Sur le style et la lecture des Pères de l'Église pour former un orateur*). Iar papei Innocențiu XI îl raportează (8 Mart 1679) că Delfinul a aflat mare plăcere și folos cetind pe Terențiu, ale cărui icoane vii din viață au arătat înaltului școlar cit de primejdioase sînt femeile, cași de altfel toate plăcerile lumești; și deopotrivă s'au mirat, școlarul și dascălul, că mulți din autorii de teatru moderni nu urmează exemplul lui Terențiu, ci scriu lucruri urite, rușinoase și rele. În veacul al XVII-lea Terențiu a fost tradus în franțuzește de vre-o patru ori; l-au tradus, între alții, chiar cei trei mari dascăli din Port-Royal, Lancelot, Lemaistre și Nicole, care au publicat cîteva comedii alese, cu prețioasa asigurare: „rendues tres honnestes en y changeant fort peu de choses“. În lumea aceea creștină și binecrescută poetul păgîn avea un prestigiu special de comic serios. Fénelon, supergingașul episcop, pomenește pe Plaut, împreună cu Aristofan, printre autorii vechi „dont on se passe volontiers“ (Lettre à l'Académie, 1775), și prin această categorisire ne luminează deplin prețuirea lui Terențiu și arată cum preferința pentru acesta era pe atunci o specială recomanță de bun gust.

Despre Molière scrie prefața din care am citat mai sus: Il possédait les poètes parfaitement, et surtout Térence; il l'avoit choisi comme le plus excellent modèle qu'il eût à se proposer, et jamais personne ne l'imita si bien qu'il a fait.— Cei ce au scris acestea erau doi intîmi al lui Molière, Vivot și Lagrange. Frații Parfaict, informatorii clasici asupra vechiului teatru francez, spun despre cel dintîiu că știa toate piesele lui Molière pederost; „l'autre étoit un des meilleurs auteurs de sa troupe et des plus honnestes hommes, homme docile, poli, et que Molière avoit pris plaisir lui-même à instruire“. Acești prietini din tot ceasul mărturisesc dar că poetul își alesese modelul antic în exactă conformitate cu gustul contemporanilor.

În cea mai veche notiță relativă la cariera lui Molière se spune: „Comme il peut passer pour le TERENCE de notre siècle, qu'il est grand auteur et grand comédien..“ (Nouvelles nouvelles, 1663, III-e partie).—și Molière, pe atunci, nu ajunsese decît până la *Școala femeilor*!.. Autorul notiței, Donneau de Visé, jurnalist, poet comic și critic cu multă trecere în saloane, era om de planul întîiu, în lume și printre oamenii de condei. Judecata lui poate fi luată ca reprezentativă, și de o valabilitate cu atît mai generală, cu cît omul acesta a fost, cu statornică duplicitate, cînd admirator cînd detractor al lui Molière, plecat cu cea din urmă slugărnicele părerilor publice și succeselor imediate. În aceiași vreme Boileau, pe atunci critic tînăr, fermecat de eleganța și înțelepciunile teatrale ale tovarășului de luptă literară, îl salută cu această întrebare plină de laude: Celui qui sut vaincre Numance, Qui mit Carthage sous sa loi, Jadis sous le nom de TERENCE, Sait-il mieux badiner que toi?—Ta muse a-

vec utilité Dit plaisamment la vérité.. Iar peste zece ani, legislatorul strict și năzuros își rezumă astfel judecata asupra actorului poet în versurile reci și ursuze: „Si moins ami du peuple, en ses doctes peintures Il neût point fait souvent grimacer ses figures, Quitté pour le bouffon, l'agréable et le fin, Et sans honte à Térence allié Tabarin“. Apostrofa entuziastă din tinerețe cași rezervele aspre din vremea maturității stau deopotrivă subț măsura lui Terențiu. Adouazi chiar după moartea lui Molière, Robinet, reporterul simplu și modest, anunță curții și saloanelor: „Notre vrai Térence François, Qui vaut mieux que l'autre cent fois, Molière cet incomparable Et de plus en plus admirable...“ Și înălțarea modernului deasupra anticului nu pare să fie numai o floare de stil necrologic: Robinet vorbea din partea oamenilor de lume, a publicului fără pretenții humanistice, și cătră acest public, al cărui gust era hotărât modern. În adevăr Saint Evremond și Bassy-Rabutin, doi tipici reprezentanți ai diletantismului elegant, proclamase încă demult pe Molière superior comicului latin. Dar și un om ca Bayle, cufundat în erudițiile clasică și care obișnuit nu lua prea mult seama la faptele literare ale contimporanilor, scrie (8 Mart 1675) cătră frațele său: „l'antiquité n'a rien qui surpasse la génie de Molière dans le comique, ne vous en déplaît Aristophane, Plaute et Térence. Aussi depuis sa mort, ne voyons-nous aucune comédie qui vaille la peine d'être lue“. Iar Fénelon, și humanist și om de lume, ajunge cu perpetua și sinuoasa lui prudență în prețuirea anticilor și modernilor, să se înduplece însfirșit: „il faut avouer que Molière est un grand poète comique. Je ne crains pas de dire qu'il a enfoncé plus avant que Térence dans certains caractères; il a embrassé une plus grande variété de sujets“. Pentru a evalua laudele acestui „mondain“ antichizant trebuie ținut seamă că bunăvoința cu care vorbește de moderni pleacă dela convingerea că aceștia de abia se desfac din întinericul barbariei;— vorba, prin urmare, numai de o indulgență convenită meritelor modeste ale unor primitivi. Și Molière e singurul modern la care Fénelon constată progres față de poetul vechiu cu care-l măsoară.

Cîteva zile după serbările vestite, date de Fouquet la Vaux, scrie La Fontaine cătră corespondentul său cel mai credincios, Maucroix (22 August 1661): Te souvient-il bien qu'autrefois Nous avons conclu d'une voix Qu'il alloit ramener en France Le bon goût et l'air de Térence? Plaute n'est plus qu'un plat bouffon Et jamais il ne fit si bon Se trouver à la comédie; Car ne pense pas qu'on y rie De maint trait jadis admiré Et bon *in illo tempore*. Nous avons changé de méthode: Jodelet n'est plus à la mode, Et maintenant il ne faut pas Quitter la nature d'un pas.—Nu știu dacă aceste versuri ale pseudonimului fabulist nu sînt cumva o glumă. Il bănuiesc că ținea mult le comicăria pură și cît de pipărată. „Car ne pense pas...“ are savoare de farsă

intonată cu gravitate. În gusturile lui intime, La Fontaine era, mai ales cît privește risul, omul *illius temporis*. E puțin probabil că acel care cetea cu statornică dragoste pe Rabelais—maître François, dont je me dis encore le disciple—să fi zis cu hotărîre serioasă: „Plaute n'est plus qu'un plat bouffon“. Nu trebuie uitat că, douăzeci de ani după ce scrisese tirada de mai sus despre inovațiile lui Molière-Térence, La Fontaine, în tovărășie cu actorul Champmeslé, cîrpea dintr'un roman al lui Scarron o farsă în cinci acte, unde o scenă întregă este închinată unei întâmplări cu o oală de noapte foarte plină. Șaizeci și cinci de alexandrini abia sînt de ajuns personajului cu pricina ca să-și analizeze, cu dezvoltări, situația, clar și rațional, după legea stilului clasic; și omul recită în cămașe, ud din cap până 'n picioare. În vremuri mai vechi ale teatrului francez, un episod ca acesta nu ar fi fost chiar din cele mai tari; dar predecesorii apropiați sau contemporanii lui Molière,—Scarron, Cyrano de Bergerac, Montfleury, și toți ceilalți ale căror grosolăni trebuia să le scoată din valoare comedia nouă terențiană, ar fi admirat nu fără invidie tabloul de umedă comicărie al scriitorului pe care pătrunzătorul La Bruyère îl caracteriza astfel: ce n'est que légèreté, qu'élégance, que beau naturel et que délicatesse dans ses ouvrages. Scarron a utilizat și el urina ca ingredient de veselie scenică, dar, cum se pare, n'a izbutit să-l dea elocvența abundentă cu care a prezentat-o La Fontaine delicațiilor săi contemporani. Intr'un epitaf, fad și tern ca o șaradă, fabulistul enunță: Sous ce tombeau gisent Plaute et Térence; Et cependant Molière seul y git —Combinarea celor doi latini este oare numai o formulă de elogiu scolastic și pompos, sau corespunde unei schimbări bine cogitate, acum după ce cariera, în care modernul utilizase cu personală putere și pe unul și pe altul, era încheiată? Stilul vag de poezie ocazională al epitafului nu permite concluzii precise. Doar cuvintele lui Chapelain: „Notre Molière, le Térence et le Plaute de notre siècle“... (scrisoare din 4 Iunie 1673), apropiate de epitaful lui La Fontaine, ne-ar putea face să bănuim ca Molière izbutise să împace lumea simțitoare cu Plaut. Chapelain însă era un erudit, și nu-l probabil că vorbea în numele lumii mari. Atît se poate zice sigur că, în amîndouă aceste texte apare clar dorința de a acumula laudele pomenind numele cele mai consacrate în istoria teatrului comic.

Tîrziu după moartea lui Molière, La Bruyère, dificil ca totdeauna, exclamă: quel homme on aurait pu faire de ces deux comiques!.. Asemene combinație închipuită de genii diverse ne pare astăzi copilăroasă și populară; dar nu trebuie să ne oprim la aspectul demodat al formulei. La Bruyère, micul burghez iremediabil ofensat prin lipsa de considerație cu care-l întîmpinase unii dintre cei de sus, făcea un foarte riguros apostolat de eleganță și delicatețe. În cazul de față el dă a înțelege că Molière n'a fost tot ce trebuia să fie și sugerînd o asemenea con-

cluzie sensibilul moralist vorbea, probabil, în numele multor persoane de gust strict.

Pentru contemporani efectele utile ale comediei serioase și elegante, pe care toți literații reprezentativi o reclamau, par să fi fost foarte palpabile. Zece ani abia trecuse dela moartea noului Terențiu, și cei doi actori și credincioși ucenici constată cu hotărîre că lumea s'a lecut de prostiile pe care maistrul le luase în ris; iar Bolleau chiar după succesele dintăiu îi aduce aceste laude solide: chacun profite à ton école: Tout en est beau, tout en est bon; Et ta plus burlesque parole Vaut souvent un sermon. S'ar părea că aceste sînt comune naivități moralistice spre utilitatea teatrului, dar o asemenea părere înșeală asupra sensului și orientării esteticei clasicismului în general, și în deosebi asupra comediei care se năștea atunci.

*

Voltaire (*Siècle de Louis XIV*, cap. 32) proclamă pe Molière „un législateur des bienséances du monde;” iar cu cîțiva ani mai înainte consacrase gloria poetului comic în termeni încă mai solemni: Corneille, ancien romain par les Français, a établi une école de grandeur d'âme; et Molière a fondé celle de la vie civile (scrisoare din 1733); și ca să se vadă cît mai bine valoarea acestei laude pedagogice și civice, adaug această mărturie: j'aime passionnément le *Misanthrope*, *Athalie* et d'autres pièces qui me paraissent des écoles de vertu et de bienséance. (Dictionnaire philosophique, art. Catéchisme du curé).

Cătră sfîrșitul secolului al XVIII-lea Chamfort, potrivit aplecării tot mai mari a epocii pentru vorba patetică, repetă în ton umflat această gloriificare destul de bizară pentru noi: „l'homme le plus extraordinaire de son temps, celui chez qui tous les ordres de la société allaient prendre des leçons de vertu et de bienséance...” —bizară mai cu seamă prin apropierea epitetului „homme extraordinaire” cu lecțiile de „bienséance”.

Această valoare practică a clasicului comic și comedian persistă până în timpuri din ce în ce mai apropiate de noi. Pe la 1804 Stendhal, tînărul provincial totdeauna la pîndă după manierele elegante ale lumii de sus și dela centru, notează cu scumpătate, după o lectură din Molière, caracterele „bunului ton”, și le pune la o parte pentru o comedie plănuită, în care eroul avea să fie un tînăr ireproșabil.—Poate subț inspirația cuvintelor lui Voltaire, dar poate și spontan eu se extiază discretul și perfectul snob Goethe în fața „tactului perfect” și al „conveniențelor”. (Takt für das Schickliche, Ton des feinen Umgangs), pe care crede că le găsește desăvîrșit încarnate în teatrul lui Molière, (cătră Eckermann, 28 Mart 1827).

În zilele noastre profesorul Gazier, dela Sorbona, a găsit

de trebuință să recomande încă odată opera lui Molière ca manual de „savoir-vivre”. (art. *Molière*, în la Grande Encyclopédie).

Potrivirea acestor deosebiți oameni în consacrarea atât de specific pedagogică a comediantului moralist este curioasă. Educația clasică a fost desigur în stare să dea naștere unei tradiții de interpretare și utilizare educativă pentru orice gen literar; surprinzător pare numai că această valoare este atât de categoric pusă în evidență tocmai pentru Molière, care ori și cit, e un autor de inegală puritate, pe câtă vreme alexandrinii lui Racine, de pildă, sînt o lecție de bună creștere neîntreruptă, fără cusur și aplicată celor mai grele cazuri posibile: perfectul *savoir-vivre* în situații tragice. Această celebrare pedagogică a comediei arată tocmai cit de tare „les bienséances” făceau parte din temelia cea mai adîncă a clasicismului. Estetica clasicistă s'a născut într'o societate care părea că se miră încă singură de cultura ei. Era o lume naiv mulțumită și pare că surprinsă de aspectul ei estetic și intelectual; o simțim bine că se oglindea păunindu-se, speriată cu delictu de eleganțe pe care și le descoperea la fiece nouă încercare de atitudine, literare ori sociale, grațios civilizate. „Les bienséances”, „l'élégance perpétuelle” sînt ținta unei preocupări îndărătnice și monotone,—ceia ce arată, mi se pare, că „les bienséances” și „les élégances” nu erau fenomene dela sine înțelese, care să fi pătruns organic și general în structura sufletească a epocii. Eleganța se purta pe deasupra; omul trebuia să-și supravegheze necontentit „les bienséances”. Le avea deci în ochi, și se emoționa ori deciteori i se păreau perfect reușite. Calificarea lui Molière ca instructor eminent pentru manierele distinse este un reflex foarte semnificativ al intronării unei bune creșteri strict legiferate în societatea franțuzească, și o mărturie amuzantă despre zelul naiv cu care această noutate era admirată și sărbătorită ca dogma atotmîntuitoare, căreia avea să i se închine orice manifestare intelectuală cu pretenții serioase.

Fără îndoială Molière ofensa încă deajuns delicateța proaspătă a unei părți din publicul teatrelor, și Boileau, fără să fie dintre cei mai mofturoși, zicea că modernul nu-l așa de perfect ca Terențiu, „parce qu'il dérogeoit souvent à son génie noble par des plaisanteries grossières qu'il hasardait en faveur de la multitude, au lieu qu'il ne faut avoir en vue que les honnêtes gens”. Textul acesta—o conversație păstrată în *Boileauana*—confirmă judecata aspră din *Arta poetică*. Boileau insista prin urmare, și această insistență complică lucrul. Nu-i ușor de înțeles cum se face că acest contemporan luminat, prieten al lui Molière, și care trăia în rîndurile dintăii ale societății, nu ține seamă că cele mai groase glume, în deosebi cele scatologice, erau tocmai pe gustul regelui, prin urmare și al curții. Ori este cu putință ca Boileau să nu fi socotit pe Ludovic al XIV-lea și pe curtenii ca „honnêtes gens”?

Saint-Simon povestește cum, într'o seară, principesa moș-

tenitoare și-a aplicat o clizmă în fața regelui și a Doamnei de Malntenon; servitoarea care opera era așa meșteră, încît regele nici nu prinse de veste ce se întîmpla: credea că principesa stă cu spatele întors spre cămin ca să se încălzească. Cînd a prins de veste cum stă lucrul, a făcut așa mare haz, încît de atunci a rămas obiceiul ca tînăra alteță să-și vadă astfel regulat de sănătate în prezența suveranului.—E bine să avem în minte acest tablou de interior regal, și să nu pierdem din vedere nimic din accentele psihologice ale situației, pentru a ne întreba cu toată atenția: care e relația între un asemenea divertiment curtean și estetica binecuvîntoasă a lui Boileau? Există o mărturie veche, păstrată în *Boileana* care spune că Boileau ar fi scris pentru Molière glumele latinești din *Bolnavul închîpuit*, unde se vorbește mult de clistire; dar e de observat mai întălu că acele glume sînt tocmai, spuse pe latinește, și „le latin brave l'honnêteté“, și apoi mărturia este cu drept cuvînt suspectată astăzi (vezi observațiile editorilor Despois și Mesnard, *Oeuvres de Molière*, IX-lea, 130 sqq). Spune însă Brossette, intimul lui Boileau că „Mr. Despréaux estime beaucoup la plupart des petites pièces de Molière, surtout sa *Critique de l'École des femmes*. Il m'a cité aussi la *Comtesse d'Escarbagnas*“ (*Mémoires de Brossette sur Boileau*). Această mărturie nu poate fi bănuită. În *Critique de l'École des femmes* se discută pîcant falimosul *le* din *l'École des femmes* care scandalizase o sumă de oameni și printre aceștia se distinge delicatul La Fontaine, indignat de „echivocele“ lui Molière; iar în *la Comtesse d'Escarbagnas*, felul cum se rușinează și se supără contesa implică un joc de cuvinte și idel (pe silaba *vi*) strașnic de aristofanic.—Ce era dar pe atunci bunacuvîntă literară și în special cea teatrală? Stricteța extremă în această privință era ea specific burgheză, și Boileau reprezintă numai gustul acestei clase? Sau poate îl supăra curat numai farsa și palațeria, „le sac ridicule où Scapin l'enveloppe“, și nicidecum ceiace numim noi necuvîntă. Nu cumva faptul că nu putem da răspuns sigur acestor întrebări e un semn că societatea în care se naștea clasicismul era însăși ea nesigură în privința acelor legi de estetică socială după care umbla, și că făcea cu atît mai multă vorbă de „blenséances“ cu cît era mai puțin fixată asupra lor?

Scarron, autor comic de moda veche a farselor pure, numește pe Molière „un bouffon trop sérieux“. E probabil că temeiul acestei glume este impresia pe care în realitate comedia nouă a lui Molière o făcea asupra generației bătrîne. Iar Ludovic al XIV-lea, cît timp i-a plăcut teatrul, a rămas de partea celor vechi: ridea din toată inima la glumele cele mai puțin „blenséantes“, cu oarecare preferință poate pentru cele scatologice; îl plăcea deosebit *la Jalousie du Barbouillé*, cea mai veche farsă păstrată dela Molière, cu obscuritățile ei într'o lati-

nească mult prea lesne de înțeles, și nu mai puțin *Don Japhet d'Arménie*, comedia lui Scarron cea atât de agrementată cu oale de noapte.—Dar atunci dece în toată epoca clasică literații, dela Boileau până la Voltaire explică bufoneriile și grosolanțiile din Molière ca o concesie făcută „poporului” și dece nu pomenesc acești literați cu nici un preț că regele, și prin urmare curtenii, avea întocmai același gust ca și „poporul”? Și aici avem aface cu o curioasă neclaritate. Poate că burghezii cultivați, în numele cărora vorbește Boileau, se închideau într'o perplexitate respectoasă și mută față cu gustul regal, mulțumindu-se a păstra pentru dinșii idealul comediei serioase și binecrescute;—regele rămâne în afară de orice clasare și de orice discuție! Totuși regele nu stătea la îndoială să se închine judecății lui Boileau în materie literară, și categoric a făcut-o în privința lui Molière.. Nehotărîrea și nesiguranța în privința comediei stăpînea și pe stricții burghezi. Să nu se uite în sfîrșit că oamenii acela aveau respect superstițios pentru separarea absolută a genurilor literare: odată ce era admis din vechime că teatrul comic are drept la glume pipărate, teatrul comic trebuia să facă glume pipărate,—în estetica timpului dreptul de a face asemenea glume devenea numai decît obligație, prin care avea să se caracterizeze genul și să se deosebească precis de alte genuri. Gustul timpului, al literaților cel puțin, se clătina între comedia-farsă, care se impunea prin tradiție, și aspirațiile către comedia nobilă, „terențiană“.

Prefacerea comediei fără perdea în comedie bine crescută pare să fi mers destul de încet în cursul marelui secol, de oarece încă la 1684 La Fontaine risca pe teatru farsa groasă de care am vorbit. Veacul eleganțelor începuse foarte modest în această privință.—Istoricii literari (Lotheissen, *Geschichte der französischen Literatur im XVII Jahrhundert*, et. 2-a, I, 1897. 344—Rigal în *Petit de Julleville, Histoire de la langue et de la littérature française IV*, 1897, 248-9—Victor Fournel, *Le théâtre au XVII siècle*, 1892, 12—*Petit de Julleville, le théâtre en France*, 1893, 138) vorbesc cu mare scribă și numai în aluzii pudice de comedia lui Mairet, *les Galanteries du duc d'Ossonne*. Plesă îmi pare interesantă pentru istoria comediei și a formației gustului clasic și, fiindcă învățații refuză să-i dea subiectul, îl povestesc aici numai decît.

Spaniolul duce d'Ossuna vice-rege al Neapolului, iubește pe Emilie, soția gelosului Paulin. Cu toată paza strașnică a bărbatului, femeia are un iubit, pe tînărul Camille. Se întîmplă tocmai că un om plătit de Paulin rănește greu pe Camille; Paulin, temîndu-se de răzbunarea rudelor tînărului, caută scăpare la vice-regele. D'Ossuna primește bicuros să-l aperc, și-l ascunde într'un palat afară din cetate. Rămasă singură, Emilia se mută la cumpata ei, Flavie. Vice-regele se duce să stea de pîndă noaptea sub ferestrele acestela. Pe scară de mătase atîrnată de

balcon, un bărbat coboară și dispăre. D'Ossuna, deși încredințat că un altul a fost mai norocos, rămâne să vadă ce se va întâmpla mai departe. Cel care coborîse se întoarce curînd. D'Ossuna urcă și el pe urma lui, și descoperă că omul cu scara era Emilia îmbrăcată în bărbat. Surprinsă astfel, ea mărturisește că iubește pe Camille și că s'a deghizat ca să poată merge să-l vadă acum cînd e așa greu rănit; cu mare greutate a izbutit să se furișeze de lingă cumnată, fiindcă Paulin poruncise Flaviei la plecare ca să țină pe Emilia de scurt și să doarmă cu dînsa. Dacă Vice-regele ar vrea să-i ia locul în pat, pentruca să nu prindă de veste cumnata că lipsește prea mult, Emilia ar pleca din nou să vegheze pe Camille. În glumă ea îi spune că Flavia e o babă. D'Ossuna, cavalier desăvîrșit, renunță la dragostea lui și, cu cea mai perfectă curtoazie, primește să slujească pe Emilia. Astfel se ajunge la situația (în actul III) de care istoricii nu-și pot erta să vorbească.—Anume: Flavia se prefăcuse că dormea, și auzise tot ce vorbise Emilia cu d'Ossuna,—și Flavia iubește demult pe vice-regele în tăcere și se explică astfel în monolog: *Volcy venir celui dont les perfections Sont le secret objet de tes affections. Tu le vas recevoir jusq' e dedans ta couche, Ce duc dont les attrails toucheraient une souche... Qui, oy, je le sentiray couché dedans mes draps. A deux doigts de ma bouche, et presque entre mes b'as...! Si belle occasion de contenter mes voeux Mérite bien plutost qu'on la prenne aux cheveux... Fais semblant de resver, et dans tes resveries Mets force discours d'amoureuses faries, si propres à luy seul, qu'il ne puisse ignorer qu'en songe pour le moins il te fait soupirer.*—Vice-regele intră și monologhează: *Mon étique beauté qui ronfle là-dedans A possible encor moins de cheveux que de dents... Sa bouche est en deça; mets toy fort en avant, Dessus le bord du lict, de peur du mauvais vent... Voilà bien des soupirs, encor il est croyable Qu'elle fait maintenant quelque songe effroyable; O c'est que l'estomach indigeste et gasté L'oy cause à tous moments cette ventosité, O mes gants (se portau pe atunci mănuși foarte parfumate)...!*—Flavia suspină în somn. D'Ossuna se miră că glasul nu-i glas de bătrînă. Aduce o luminare și: *O Dieu! se peut-il vo'r un visage plus beau?*—Flavia se prefăcuse că se deșteaptă din somn speriată. D'Ossuna o liniștește: *Je cherche vostre amour, non pas vostre colere Et mettrois hors mon coeur Indigne de mon sein, S'il avoit pu loger un si lasche dessein. Puls est il insolent qui ne mist bas les armes Devant la majesté de vos yeux pleins de charmes?*—Totuși nu uită ce i-a promis Emillei: *Je prends donc place au lict.*—Flavia protestează. D'Ossuna se justifică: a promis Emillei să-i ție locul. Flavia îl poștește pe un fotoliu. Dar e prea frig în odale: *Tout de bon je transis, de grâce, par pitié. Donnez m'en seulement le quart de la moitié.*—Flavia: *Eh bien, je vous reçois, mais à condition que vous demeurerez dessus la couverture, Pour me*

conter au vray toute ceste aventure, Et ne me ferez rien que ce qui me plaira.—D'Ossuna : Ouy, foy de cavalier.—Flavia : Eh bien, on le verra ; Sur vostre seule foy ma vertu se hazarde, Mais n'entreprenex rien.—D'Ossuna : Madame, je n'ay garde.—Aici tabloul se schimbă și apare iar casa văzută din afară. („Icy les deux tolles se ferment et Emille paroist dans la rüe“). Mai departe intriga se complică obișnuit și artificial. D'Ossuna vrea să aibă și pe Emilia, deosebit de Flavia : iar Camille se preface că iubește pe Flavia, ca să-și bată joc de familia lui Paulin. De aici se iscă gelozie între cumnate, certuri între Camille și Emilia. Cînd încurcătura e mai mare, d'Ossuna propune ertare reciprocă și generală, și le promite că va ține pe Paulin la păstrare, departe de oraș, cit se va putea mai mult, dar cere ca familia să-i „plătească“ acest serviciu. Flavia e gata să „plătească“.

La sfîrșitul veacului trecut Victor Fournel, un istoric literar deprins cu „libertățile“ comediei vechi, se întreabă cum a fost cu puțință vreodată să se arate pe teatru o situație „tellement osée et présentée si crûment“. Mirarea lui e exagerată. Poate că Fournel a trăit destul ca să vadă că desbrăcarea și culcarea perechilor de îndrăgostiți, comentate prin dialog mai echivoc poate decît acel între d'Ossuna și Flavia, ajunsese la modă acum vre-o douăzeci de ani pe unele teatre pariziene, cu repertoriul dela Palais Royal de pildă, și deacolo trecuse neapărat în multe teatre de comedie din alte țări. Toată buna burghezime europeană s'a amuzat de comedile cu dezbrăcat și culcat. Totuși bătrînul actor Truffier dela Comedia franceză spunea nu demult (*Revue des Deux Mondes*, 15 iunie 1920) că Jules Claretle, directorul comediei, refuza să anunțe *le Cocu imaginaire* : „la pièce fait fuir le public, rien que par son titre.“ Și Truffier confirmă : „le public continue à boudier la mot *cocu* tout comme au XVIII siècle.“—E sigur că același public care i atîț de sensibil la cuvîntul *cocu* aplaudă (sau aplauda cel puțin) pe teatru tineri în pijama și femei în cămașe. „Les bienséances“ nu s'au lămurit bine nici în veacul al XX-lea, cel puțin în ce privește comedia.

Piesa lui Mairret, jucată în 1632, a fost tipărită în 1636, avînd în frunte o *Epistolă* adresată lui Corneille, în care Mairret declară că, mulțumită comediei sale și altor citeva, „les plus honnêtes femmes fréquentent maintenant l'Hôtel de Bourgogne avec aussi peu de scrupule et de scandale qu'elles feroient celui du Luxembourg“. Fiîndcă Mairret trebuie să fi știut ce spune, înțelegem că pe vremea societății „prețioase“ un autor comic putea fi încă liber de celace spiritele emancipate au numit „la fausse pudeur“.—De altfel în comedia lui Mairret nu se întîlnește nici un cuvînt necuviincios ; și mai puțin de zece ani înainte Troterel scrisese și probabil jucase una în care sînt destule. Pe vremea acela încă Volture, unul din părinții grațiilor și eleganțelor literare, tachina doamne delicate cu poezii care se

intitulau, de pildă : Sur une dame dont la jupe fut retroussée en versant dans un carrosse à la campagne... Dar cum era mai tîrziu, pe cînd domnea, în sfîrșit, „eleganța perpetuă?” În 1662 un marchiz de Langey se judeca cu soția pentru desparțenie, și magistrații hotărîse aplicarea unei foarte vechi proceduri : proba impotenței în fața unei comisii de judecători civili și bisericești, medici și moașe. Tallement des Réaux, anecdotistul atît de prețios pentru istoria lumii elegante de pe atunci, povestind procesul acela spune : On disait des ordures dans toutes les ruelles... Les anecdotes les plus grivoises, les mots les plus licencieux étaient entendus dans la société la plus polie ; les dames les plus prudes n'avaient aucune honte à s'en occuper et, le jour où eut lieu la grande visite chez le lieutenant civil, Mesdames de Lavardin et de Sévigné, amies du lieutenant civil étaient en carrosse à deux portes de là, où il alla les trouver ; après on les entendait rire du bout de la rue.

Într-o „declarație” din 16 April 1641 Ludovic al XIII-lea spunea actorilor : Faisons défenses à tous comédiens de représenter aucunes actions malhonnêtes, ni d'user d'aucunes paroles lascives ou à double entente, qui puissent blesser l'honnêteté publique ; et ce sur peine d'être déclarés infâmes et autres peines qu'il y écherra.—Însă lumea bună, și probabil chiar „les plus honnêtes femmes” au păstrat încă destulă vreme o sensibilitate robustă, de oarece Donneau de Visé, omul saloanelor, cel care se scandalizase oficios în numele eleganței cu ocazia *Scoalei femeilor* (1662), publică în 1667 o farsă, *l'Embarras de Godard ou l'accouchée* în care o femeie se vaetă pe scenă în durerile nașterii, iar vecinele, servitorii și moașa o consolează cu vorbe populare pipărate.

Racine, „l'élégant Racine” cel totdeauna invocat ca autoritate supremă pentru „bienséance”, joacă și publică în 1668 *les Plaideurs*, unde aduce pe scenă niște căței destinați să dea ocazie următorului hemistih : Ils ont pissé partout,—cu replica (în numele cățelilor) : Monsieur, voyez nos larmes. Trebuie să credem că la data aceea verbul *pisser*, cel puțin avînd ca subiect căței, era primit în bagajul comic al spectacolelor „les plus honnêtes”. De altfel Racine se declară foarte mulțumit în cugetul lui de om care știe ce se cuvine : Je me sais quelque gré d'avoir réjoui le monde sans qu'il m'en ait coûté une seule de ces sales équivoques et de ces malhonnêtes plaisanteries qui coûtent maintenant si peu à la plupart de nos écrivains, et qui font retomber le théâtre dans la turpitude d'où quelque auteurs plus modestes l'avoient tiré.—*Les Plaideurs* a avut succes slab în Paris, dar a plăcut mult la Versailles : „on n'y fit point de scrupule de s'y réjouir ; et ceux qui avoient cru se déshonorer de rire à Paris, furent peut-être obligés de rire à Versailles pour se faire honneur” (Racine, *Au lecteur*). Din capul locului Racine avusese ideea să scoată din *Vespele* lui Aristofan o farsă pentru

trupa italienească, dar s'a întâmplat ca tocmai atunci vestitul Scaramouche să plece din Franța. Prietenii au îndemnat pe Racine să facă o adevărată comedie, și poetul n'a cedat ușor: je leur dis que mon inclination ne me porteroit pas à prendre Aristophane pour modèle, si j'avois à faire une comédie; et que j'aimerois mieux imiter la régularité de Ménandre et de Térence, que la liberté de Plaute et d'Aristophane.—Era de așteptat ca Racine să se hotărăască, în principiu și împreună cu toată lumea bună, pentru comedia nobilă, deși n'a rezistat ispitei de a scrie o adevărată farsă. Dar socotea el oare pe Molière printre autorii „mai cuviințoși“ (*plus modestes*) care scosese teatrul din vechea turpitudine? Ori, mai probabil, se gândea la comedile și tragi-comedile lui Rotrou, ale lui Corneille, ale lui Quinault, unde se realiza tocmai terențianismul perfecționat în sensul gustului clasic pur? În textul primitiv al *Prețioaselor ridicule*, de exemplu, se găsea cuvântul *soucoupe inférieure* (explicat de Somaize prin *chaise percée*, Grand Dictionnaire des Précieuses, I, pag. XLIV Livet); iar în *l'Etourdi*, oala de noapte e întrebunțată, după vechea rețetă, ca element de irezistibilă veselie în fața lumii bune. Actor crescut în sinul bufoneriilor, Molière nu putea doar renunța, el cel dintăiu și absolut, metodei și spiritului vechei comedii. Publicul era neho'ărit, probabil deopotrivă neslucer și naiv, în aflșarea unui gust exclusiv pentru comedie pură și nobilă. Molière a satisfăcut, cu egal succes, gustul naiv pentru farsă cași pe cel așfșat pentru „Terențiu“.

Cași întreaga artă, comedia a cedat și ea, în sfirșit, influenței moravurilor curtene aduse din Italia și din Spania, a cedat educației celei nouă, născută din contrareforma catolică și răspîndită prin școlile ezultice, unde sint crescuți mai toți literații timpului.—Estetica nouă, cași moravurile nouă—și acea estetică era, în multe puncte, un cod de bună creștere—poartă pecete feminină: delicateța și pudoarea doamnelor obține prerogative în întreaga viață artistică. Aristofan și farsa nerușinată sint de acum sortite să rămie literatura specific masculină, și mai mult sau mai puțin secretă.

„On trouvoit une si grande délicatesse dans les comédies nouvelles et tous les autres ouvrages en vers et en prose qui venoient de Madrid, que Madame de Sable avoit conçu une haute idée de la galanterie que les Espagnols avoient apprise des Mores“,—spunea doamna de Motteville, încă pe la începutul virstel clasice, despre ilustra ei contimporană, și ar fi putut, desigur, spune tot astfel despre multe doamne nobile din timpul Frondei. Acea „grande délicatesse“ a comedilor spaniole a inspirat pe Corneille, și fără îndolală el a fost acel care a făcut începutul esteticei nouă în teatrul comic francez. Cînd Voltaire spune despre le *Menteur* (Commentaire sur Corneille 1764): ce n'est qu'une traduction; mais c'est probablement à cette tra-

duction que nous devons Molière,—el formulează elementar și logic punctul de vedere al clasicismului deplin și consecvent.

*

Proaspăt familiarizat cu poezia secolului al XVI-lea, Sainte-Beuve scria (în *le Globe*, 15 Septembrie 1827): „On ne porterait de Molière qu'un jugement imparfait et hasardé, si on l'isolait des vieux écrivains français auxquels il reprenait son bien sans façon, depuis Rabelais et Larivey jusqu'à Tabarin et Cyrano de Bergerac“. Iar mai târziu (ianuar 1835) el amplifică această caracterizare așezînd pe Molière între genile „hors de ligne et dont le caractère est l'universalité,—Shakespeare, Cervantes, Rabelais,—géoles rares, qui gardent le collier franc, les condées franches... dégagés des entraves ingénieuses... et tiennent le milieu entre la poésie des époques primitives et celles des siècles cultivés.—La sfîrșitul veacului trecut, și după ce învățatul Alessandro d'Ancona (*Origini del teatro italiano*, 1891) recunoscuse că, unui străin, lui Molière, îi revine meritul de a fi dat valoare vechii comedii italiene, profesorul Gustave Lanson (*Revue de Paris*, Mai 1901) și în același timp dar independent de dînsul, profesorul Eugène Rigal (curs la universitatea din Montpellier, 1901—2; v. Rigal, *Molière* 1908, I, pag. V—VI) au precizat judecata lui Sainte-Beuve prin formula: „la comédie de Molière relève de la farce“ (Lanson), formulă care vrea parcă să nege ideile clasiciste asupra lui Molière. Pentru a pune de acord pe acest poet, considerat ca geniu al farselor, cu gustul timpului, Lanson scrie astfel despre publicul care cerea acest fel de teatru: „... Qu'on lise Tallemant, on ne s'étonnera plus. La délicatesse est dans le mécanisme intellectuel et dans la surface des manières (1): le tempérament reste robuste, ardent, grossier largement, rudement jovial, d'une gaieté sans mièvrerie, où la sensation physique et même animale a encore une forte part“. (*Histoire de la littérature française*, ed. 12, p. 512). Istoricii literari francezi atribuie societății care a dat naștere artei clasice, foarte comod și generos, superioritățile cele mai variate: această societate e cînd admirabil unică prin delicatețea ei supremă și o sensibilitate rară față de tot ce pare să atingă cît de puțin bunul ton și pudoarea elegantă, cînd se distinge printr'un „naturalism“ de cea mai strălucită vigoare. E o situație pe care o lămuresc, cred, unele mărturii adunate mai sus: societatea aceea afișa „les bienséances“, le adora chiar, dar îi era natural să dea pe delături de dînsese. Delicatețile, în maniere și în artă erau încă fenomen nou și puțin stabil. Același La Fontaine scrie farse sau chiar povești obscene, și se scandalizează ca o guvernantă de „libertățile“ lui Molière; iar celace în cazul lui La Fontaine e cu deosebire prețios este obscenitatea deghizată, servită în aluzii și

cu ton de răsfăț delicat; căci desigur stilul *Poveștilor* lui este cel mai curios marafet pe care l-a putut produce spiritul și gustul clasicist.—„Les bienséances“ erau foarte scrupulos reclamate în principiu; și tocmai enunțarea lor cu exces și *în chip conștient* hotărâște fizionomia publicului care petrecea cu farse și cerea comedie nobilă.

Desigur nu lipsesc exemple care să arate că Molière revine la farsă în orice ocazie, sau fără ocazie chiar, și acel care țin să-l lege aproape exclusiv de dinsa le-au scos la iveală și discutat deajuns. Nu trebuie uitat însă că în opera lui există energetic tendința de a nega farsa. Actor și director de teatru, artistul acesta trebuia să ia seama la tot ce cerea publicul, și regelui îi plăceau fără îndolală farsele, însă burghezii cultivați și lumea influențată de dișii, cereau altceva, chiar dacă în fond, tot farsa îl mulțumea mai bine. Un literat trata pe Molière de bufon „serios“. Regele vedea probabil în el un bun aranjor de farse, și de acela s'a mirat poate când Boileau l-a spus că actorul acela e cel mai mare scriitor al vremii. Iar această mare laudă din partea clasicului perfect și definitiv desigur nu se adresa bufonului. Rivallii, în sfârșit, ca Donneau de Visé sau Boursault, îl acuză că degradează teatrul prin farsă, și s'ar putea ca Racine să fi gândit cași dișii.

Lui Molière farsa l-a servit ca izvor de tehnica risului; ea a fost pentru dînsul sertarul cu unelte moștenite din vechi. Erau singurele existente. Risul ușor sau zîmbetul aduse prin cuvînte de spirit încă nu sînt în domeniul lui, decît doar în slabă măsură, și întîmplătoare. Cînd făcea teatru „clasic“, adică *psihologie* de caractere și moravuri, el renunța la inovații tehnice,—se poate zice: la orice tehnică specific teatrală, și de acela l-au acuzat, dela început, criticii și publicul că nu știe să lege intrigi și să găsească desnodăminte. Molière însă avea acum de făcut ceva cu totul nou: să schițeze caractere, și nu se mai preocupa de probleme tehnice, ci prezinta acest nou material într'o formă simplă și întrucîtva brută, supunîndu-se numai unor cerințe generale ale gustului clasic.

*

Intr'o scrisoare mult citată (Mai 1695) diletantul Maucroix felicita pe bunul său prieten Boileau pentru măiastra lui versificație și adaogă, ca să arăte greutatea cu care trebuie să lupte poetul francez: quand les Grecs et les Latins avoient fait un vers, ce vers demeurait; mais pour nous ce n'est rien que de faire un vers, il en faut faire deux; et que le second ne paraisse pas fait pour tenir compagnie au premier. Comentînd această scrisoare Brossete, celălalt intim și admirator al lui Boileau, spune că acest maestru scrupulos compunea de obicei al doilea vers

din părechea alexandrină înaintea celui dintâlu. Această păreche este un ciudat efect al principiului clasic de ordine și simetrie aplicat la vers. Gîndirea trebuie împărțită regulat și frumos tot în cîte două rînduri de cuvinte; fiecare rînd trebuie să cuprindă o propoziție sau un membru de propoziție cît se poate de independent; iar amîndouă rîndurile trebuie să se lege într'un înțeles total. E un joc de răbdare foarte ingenios, deși simplu și cam uniform. Voltaire, admirator general dar și *enfant terrible* al religiei clasice, a rezumat odată astfel caracterul acestei versificații (Epître 115 Au roi de Chine, sur son recueil de vers qu'il a fait imprimer): Ton peuple est-il soumis à cette loi si dure Qui veut qu'avec six pieds d'une égale mesure, De deux alexandrins côte à côte marchants, L'un serve pour la rime et l'autre pour le sens? Si bien que sans rien perdre, en bravant cet usage, On pourrait retrancher la moitié d'un ouvrage.

E de înțeles că orice meșteșug, chiar acel de a scrie rîndul al doilea înaintea celui întăiu, nu poate modifica decît puțin și sporadic fatalitatea efectelor unui asemenea aparat de ortopedie literară. Tehnica alexandrinului clasic impune diluarea cuprinsului intelectual, oricare ar fi el. În cursul vremilor poezii s'au căzînt, se înțelege, să lărgească sau să rupă acest corset rigid și bizar; și decînd reacțiunea burgheză, națională și, cum se zice, „latină“, a hotărît reabilitarea și impunerea clasicismului în bloc, este lege pentru criticii și istoricii literari francezi să admire cu elegant delir maleabilitatea infinită a versului clasic, aptitudinea lui de a servi orice intenție, de a se potrivi perfect pe orice substract poetic. Este voe, cred să judecăm, că astfel de elogi cheltuite cu zel apologetic nu sînt decît exagerări ploase. Maleabilitatea fără margini, de altfel, ar fi o valoare suspectă, și ar arăta doar indiferența extraordinară, dacă nu cumva insensibilitatea muzicală care a făcut posibil sistemul; ar scoate deci încă mai mult la iveală prozaismul originar al acelei forme de vers. Părechea de alexandrini este o excelentă formă mnemotehnică, ca dinadins făcută pentru sentințe și maxime și legarea lor prin dezvoltări analitice, ce face imprimă „poeziei“ clasice acel caracter normal didactic pe care nu i-l mai neagă astăzi nici chiar fanaticii desăvîrșiți.—Alexandrinul a putut servi lui Molière sau lui Scarron în comedi fără „blenséances“ și fără intenții precis moralizante, dar trebuia totuși să fie mai la locul său în comedia binecrescută și instructivă. La Molière, alexandrinul și comedia nobilă sînt nedeslipiți.

Învățătul Maurice Souriau (l'Evolution du vers français au 17-e siècle, 1893, pag. 312 și urm.), cu inima împărțită între adorația școlară pentru clasicismul total și dorința modernă de a justifica „libertățile“ lui Molière, e silit să constate „des faiblesses“ cînd cercetează umpluturile (les chevilles) în versificația mareului comic; dar nu se îndură să nu găsească această minu-

nată atenuare care neagă aproape concesiunea scăpată mai sus : „nous trouvons chez Molière des vers—chevilles qui sont aussi beaux, plus beaux même quelquefois, que le vers primordial.. Il est constant que, forcé souvent par la rime d'écrire deux lignes là où en prose il n'en aurait mis qu'une, le poète est obligé de s'ingénier et de trouver soit une idée, soit une image en plus. Ce n'est pas des images qu'il faut chercher dans Molière, poète peu plastique ; mais les idées gagnent chez lui à être ainsi renforcées par un second vers“. Și compară asemenea versuri cu umpluturile-frumuseți pe care demult încă le semnalase Théodore de Banville la Victor Hugo. Îmi pare însă că, tocmai din contră, „umplutura“ — dacă mai e atunci umplutură — se simte mult mai puțin la romanticul care, din principiu vrea efect plătitor, decît în stilul clasic, intelectualist și abstract : concizivitatea se impune ca lege absolută în cazul din urmă, și în formulări abstracte umplutura ofensează esențial atenția. Exemple speciale de asemenea frumuseți se văd, după părerea lui Souriau, în versuri ca aceste : Et qu'après cet éclat, qu'un noble coeur abhorre, Il peut m'être permis de vous aimer encore ;— Enfin, qu'on qu'il en soit, et sur quoi qu'on se fonde, Vous trouver des raisons pour souffrir tout le monde (*le Misanthrope*, II₂ ; V₁) Dar nu mi se pare că sentimentul lui Souriau ne impune imediat. Mai sus, după ce făcuse o grabnică evaluare a umpluturilor în versurile actului întâu din *Mizantropul*, și găsite un procent foarte ușor — ceva mai puțin de 2 la sută, — declară că există un mijloc mai sigur, dar cam *eroic*, de a verifica lucrul : să se facă statistica pentru toate versurile lui Molière ; crede însă că rezultatul n'ar plăti munca, de oarece „ce qui est cheville pour l'un est quelquefois beauté pour l'autre“. În adevăr. Exemplele de frumuseți ale lui Souriau îmi par mie, de ex., și desigur și altora, foarte stranii. El dă imediat alături ca exemplu de umplutură „excelentă“ aceste versuri din Regnard : Mon rom est Toutabas, vicome de la Case, Et votre serviteur, pour terminer ma phrase.— Apropierea e curioasă : versurile lui Regnard caracterizează eminent, sînt ironic pompoase și humoristice, și fac parte semnificativ și splendid din persoana care le rostește. Lui Souriau i se pare însă că și *quoiqu'il en soit, et sur quoi qu'on se fonde*, sau (cet éclat), *qu'un noble coeur abhorre*—sînt de aceeași putere. Există desigur grade și feluri de admirație misterioase cași unele amoruri inexplicabile.

Wilhelm Schlegel (*Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur*, ed. II, Heidelberg 1817, t. II pag. 225) face observația ageră, probabil și malțioasă, că alexandrul, cu totul nepotrivit patosului tragic, este tocmai foarte la locul său în comedie : es ist an sich schon drollig ein seiner Natur nach so symmetrisches Sylbenmass sich den vertraulichen Wendungen des Gesprächs anschmiegen zu hören.—Așa ar fi, dacă acea *Drolligkeit* pe care a simțit-o atît de bine Schlegel în „simetria“

extremă a versului francez, ar leși totdeauna la iveală; obișnuit însă versul acesta transpiră simplă monotonie, și se învâluie tot în ea. În așa numitul *dialogue coupé* sau *antithétique*, pe care Molière l-a primit odată cu tot aparatul clasic, și unde vorbitorii își răspund numai cu câte un vers sau un hemistih, comicării metrică de care vorbea Schlegel e în adevăr pusă în valoare; dar întrebuintarea acestei forme e un episod relativ rar în uzul dramatic al alexandrinului. Punctul de vedere strict clasic îl exprimă, și aici, tot Voltaire: dans les grandes pièces remplies de portraits, de maximes et de récits et dont les personnages ont des caractères nettement dessinés, telles que le *Misanthrope*, le *Tartuffe*, l'*Ecole des femmes*, celle des *maris*, les *Femmes savantes*..., les vers me paraissent absolument nécessaires; et j'ai toujours été de l'avis de Michel Montaigne qui dit que la sentence pressée au pied nombreux de la poésie, s'eslance bien plus brusquement et me fier d'une plus vive secousse.—E greu de arătat mai complect spiritul didactic al clasicismului decît se vede în această mărturisire a lui Voltaire... Din păcate Molière era silit să lucreze repede, așa încît Boileau nu era deloc mulțumit de alexandrinii lui și vroia mai bine să-l vadă rămînînd la simpla proză. Iar Fénelon, pe care în general îl scîpără monotonia versului francez, preferă și el pe Molière în proză; îl admite în tot cazul mai degrabă în versurile „neregulate” din *Amphytrion* decît în uniformitatea incurabilă a versului obișnuit.

Cea dintîi comedie în versuri, *l'Etourdi*, e scoasă aproape pe deantregul din *l'Innavertito* al lui Nicolò Barbieri, așa încît privind alături proza italianului și versurile franceze se vede numai decît cum alexandrinul lungeste, umflă și solemnizează dialogul simplu și scurt, potrivit unei comedii care nu-i pornită pe înalte înțelepciuni, nici pe adînci subtilități.—Lélie, tînărul *étourdi*, începe jocul și enunță monologînd: „Hé bien! Léandre, hé bien! il faudra contester”; și dezvoltă subiectul: „Nous verrons de nous deux qui pourra l'emporter; Qui dans nos soins communs pour ce jeune miracle, Aux vœux de son rival portera plus d'obstacle: Préparer vos efforts, et vous défendez bien, Sûr que de mon côté je n'épargnerai rien—Barbieri începe cu un dialog între cei doi rivali, viu și pitoresc; nu face expunerea printr'o serie de definiții, ci mersul comediei e numai suggerat, nu *propus*, ca enunțul unei probleme. Valetul Mascarille vorbește în generalități moralizatoare: Quand nous faisons besoin, nous autres misérables, Nous sommes les chéris et les incomparables; Et dans un autre temps, dès le moindre courroux, Nous sommes les coquins qu'il faut rouer de coups.—Cu alexandrinul pătrund numai decît în comedie zicerile nobile care, în mare parte sînt cuvinte consacrate rimei: objet (enflammé d'un objet qui n'a point de défaut; objet dont vous recevez les lois, objet qui vous tient dans ses fers) appas, trépas, hymen, feux, vœux,

flamme—și care drept vorbind fac parte din materialul tragic; și nu se pare că în intenția poetului și înaintea publicului ele făceau efect de parodie, așa cum riscă ușor să facă în ochii noștri de astăzi. De sigur nu-i parodie această pompoasă perifrază pe care o exclamă Mascarille exasperat de prostia neverosimilă a lui Lélie: *Vollà la récompense De vos brusques erreurs, de vos impatiences*; sau lungile analize și motivări ale valetului și stăpînului la începutul actului al doilea.—Monologul cu care se deschide actul al III-lea, începe în stil de epistolă literară (*Taisez-vous ma bonté, cessez votre entretien...*), acel din scena VII a aceluiași act, povestirile dezvoltate obositor în prima scenă din actul IV, istoria în 80 de versuri (actul V, scena 14) care aduce desnodămîntul, cași scenele galante și nobile între îndrăgostiți, erau în mîntea publicului de atunci elemente oarecum material legate de sistemul versului sentențios explicator și instructiv. Verificarea se poate continua în piesa care urmează îndată, *le Dépît amoureux*: dezvoltările teoretice ale lui Eraste (I, 1: *souvent d'un faux espoir un amant est nourri... Lorsque par les rebuts une âme est détachée*), incluziv replica lui Gros-René, sau discursul aceluiași Eraste (IV, 2 *Quoil le premier transport...*) arată, dacă luăm seama la inutilitatea nenorocită și fastidioasă a versurilor al doilea, în ce greutate se încurcă Molière cînd vroia, servindu-se de alexandrin, să povestească intrigile complicate pe care le împrumuta din tehnica unui alt teatru, și drept vorbind imposibile în poezia și în noul sistem dramatic francez.

În *le Cocu imaginaire*, alexandrinul și efectele lui diluante sînt stăpînite de pierderea acțiunii și de pornirea comică, viguroasă și curată, care dă la o parte maximele cu dezvoltările lor antidramatice. Cazul aduce o prețioasă confirmare prin negativ: alexandrinul se anulează aici în neutralitatea lui prozalică, reintră adică în funcțiunea ce i se cuvine mai bine în poezia comică.—În *les Fâcheux* valoarea didactică a versului clasic apare în plin cîrs. Tehnica acestei comedii este cu deosebire semnificativă pentru trecerea lui Molière la comedia binecrescută: defilarea de portrete literare, în maniera epistolelor satirice, înșirate cu dispreț total pentru naturalul situațiilor, asemănătoare prezentării tipurilor în *Mizantropul*, nu-l o simplă moștenire transousă din metoda farsei, ci corespunde adînc gustului clasic, care, înainte de toate, vrea portrete și aforisme psihologice.

Cel curios de mai multe exemple în care să se vadă pătrunderea stilului clasic în comedie se vor mulțumi, cred, cetînd de exemplu în *École des maris*, expunerea abstractă și teoretică (I, 1 *que chacun de nous vive... Mon Dieu, chacun raisonne et fait comme il lui plaît*), teoriile liberale asupra educației pe care le dezvoltă Ariste și mai pe urmă (sc. 6) Ergaste, sau explicațiile bogate pe care le dă Izabela despre sentimentele ei (II, 14; III, 2); în *École des femmes* lungul referat al lui

Arnolphe (I, 1) cu obiecțiile tot atât de lungi ale lui Chrysale, iar puțin mai departe stilul explicativ în care Arnolphe își face darea de seamă despre suferințele lui de bătrîn îndrăgostit, sau portretarea tinerilor eleganți (III, 1), inutilă în urma moralizării pe care Arnolphe o aplicase de curînd tinerel fete, sau monologul atât de teoretic al lui Arnolphe (cu concluzia în regulă: *vouâ de nos Français l'ordinaire défaut*, III, 3), și generalitățile asupra dragostei, debitate de Horace (III, 4), înfirșit cele 60 de versuri fade și de prisos cu care Arnolphe sfîrșește actul al treilea și începe pe al patrulea, și iarăși un monolog de considerații generale (IV, 7) plus un discurs de alte generalități contrarii (66 de versuri) ale lui Chrysale, povestirea ternă a lui Horace (IV, 2; 64 de versuri), și autoanalizele lui Arnolphe în plină criză sentimentală (VI, 5 *Ce mot et ce regard détourne ma colère...*).

O adevărată curiozitate îmi pare stilul unei comedii altfel puțin respectuoase de regulile clasiciste, *Don Juan*: este ca o caricatură a raționalității insipide, o parodie hiperbolică a practicului clasic. Discursul lui Don Louis, IV, 6; referatul Dinei Elvira din partea lui Dumnezeu: ouî, Don Juan, ce même ciel qui m'a touché le coeur, m'a inspiré de vous venir trouver et de vous dire de sa part, IV, 9; disertația lui Don Juan despre i-pocrizie, V, 2,—sînt exemple în care neutralitatea miraculoasă a vorbirii clasice se concentrează în proporții enorme.

Poate mai izbitoare decît oriunde apar, distribuite în faimoasele versuri „libere“ de care s'au entuziasmat două veacuri și mai bine de public și critici clasiști, deliberările, disertațiile, analizele și dările de seamă din *Amphytrion* (I, 2 *Sosie: S'avisait-on jamais d'une chose pareille...; I, 3 Alcène: je prends, Amphytrion grande part à la gloire...; Jupiter: Ah! ce que j'ai pour vous... Cet amant de vos vœux jaloux... Dans le scrupule enfin dont il est combattu...—II, 6 Alcène: Ah, c'est cela dont je suis offensée... Jupiter: Eh bien, puisque vous le voulez...; III, 1 Amphytrion: Oul, sous doute, le sort tout exprès me l'a caché, și II 3 Ah quel étrange coup m'a-t-il porté dans l'âme!*) cu teribilul lor lirism de proces-verbal.

În cele trei mari comedii, *Mizantropul*, *Tartuffe*, *Les Femmes savantes*, clasicismele înverșunate (în *Mizantropul*, de exemplu, vestita tiradă a Ellantel despre orbirea îndrăgostiților, II, 5, și scena portretelor; în *Tartuffe* conferința lui Cléante, I, 6, 85 de versuri care se continuă cu alte 22 în actul V scena 1; în *les Femmes savantes* apostrofa lui Chrysale, II, 7, duetele și terțetele de dragoste atât de frumos raționalizată, I, 2, 3; IV, 2) se topesc la prima vedere în tonul general al poemului, dar nu-s mai puțin caracteristice pentru obligațiile tehnice impuse de public și de teoricienii comediei nobile. Molière a fost robul teatrului: abia dăduse *Prețioasele ridicule*, cînd s'a apucat să compue pe *Don Garcie*, un fel de tragi-comedie galant senti-

mentală în care el se pleacă în mod surprinzător ideilor „précleuses“ din romanele pe atunci la modă.

Despre comedile în versuri Laguet (*Histoire de la littérature française*, II, 128, și *Le XVIIe siècle* p. 293) riscă rezerve de felul acesta: un peu trop oratoire peut être—un peu de redondance et quelque rhétorique; iar Rigal (*Molière*, II, 173), după ce laudă proza din *l'Avare*, adaugă: „par endroits cette prose est trop rythmée et trop poétique, par endroits aussi elle est lourde, enchevêtrée. Aceste constatări se lămuresc, cred, tocmai prin faptul că Molière trebuie să fabrice în grabă comedii în ton nobil.

Terențiu poate scrie scurt (*Andria* I, 5): Abi cito, et suspende te; alexandrinul e obligat să longească: Va vitement chercher un licou pour te pendre (*le Dépit amoureux* V, 1) Obscuritatea versurilor 369 și următoare din această comedie (II, 1) vor să o explice comentatorii (*Oeuvres de Molière*, éd. Despois-Mesnard I, 428) prin aceea că intriga însăși e obscură. Nu-i cumva mai mult de vină rigiditatea alexandrinului, impropriu pentru detalii concrete și bogate, și atât de potrivit pentru generalități simple?—Proza italianului (*l'Interesse* al lui Nicolò Secchi) spune simplu și direct despre gelozie: Giudical sempre in amor esser gran fallo il mostrarsi geloso, et ho per prova veduto molti che hanno posto in gratia alle loro donne i suoi rivali, di che elle non ne facevano prima stima alcuna e forsi non gli conoscevano, solamente con mostrarsi gelosi: perché col scoprire il sospetto davano alle loro donne occasione di pensar che qualche buona parte o rara qualità fosse nel giovine rivale, che conosciuta dallo amante lo riducesse a dir mal di lui, e a sospettare, e mettergli il cervello a partito;—de aici obligațiile alexandrinului sîlesc pe poetul francez să scoată o lecție în regulă, cu enunțarea ideii, diluată în patru versuri (En effet tu dis bien, voilà comme il faut être: Jamais de ses soupçons qu'un jaloux fait paroître) Tout le fruit qu'on en cueille est de se mettre mal, Et d'avancer par là des desseins d'un rival), după care urmează argumentația ținută tot în generalități (Au mérite souvent de qui l'éclat vous blesse Vos chagrins vont ouvrir les yeux d'une maîtresse; Et j'en sais tel qui doit son destin le plus doux Aux soins trop inquiets de son rival jaloux;) și în sfîrșit concluzia de o claritate care ofensează deopotrivă persoana intelectuală a celui a-postrofat cași pe a cetitorului (Enfin, *quoi qu'il en soit* (!), rémoigner de l'ombrage, C'est jouer en amour un mauvais personnage, Et se rendre, après tout misérable à crédit: Cela, seigneur Eraste, *en passant* (II) vous soit dit)

Cît privește *regulile* teatrului clasic, cum era de așteptat, Molière, deși în teorie nu le arată mare evlavie, le-a respectat, în cele trei comedii mari propriu zis clasice, nu mai puțin de cît Racine.

În operele literare vechi, ce face supără înainte de toate e

lungimea vorbel. Se poate zice că acesta e semnul cel mai sigur al învechirii. Mișcarea sufletului și spiritului celor vechi are un tempo prea lent pentru noi. Astfel se naște impresia specifică de gol în formele literare învechite. Această particularitate e celace ni le face străine dela prima vedere, — citeodată chiar stranii. Impresia aceasta de lungime și de gol se nuanțează felurit după epoci, după locuri și după genuri. Pentru oamenii de pe vremea lui Socrat și Platon, felul de raționament ticăit, cu ecourile quasi papagalicești, era probabil o desfătare nouă și intensă. Imi închipui că pe oricare cetitor de astăzi, sincer și cu mîntea trează, procedarea aceasta îl exasperează aproape ca o manie de nebun. Vorbirea platonice face adeseori să te gîndești la vre-o curioasă conversație într'o casă de sănătate, sau poate, citeodată, la o școală pentru copii cu creierul slab dezvoltat. — Sentimentul de lungime, de țînere sau învîrtire în loc, pe care-l provoacă stilul poeziei clasiciste franceze, considerat în efectele cele mai complete ale tehnicii alexandrinului, suferă o ciudată complicație prin aparența de concizie pe care o produce acest vers. În tendința lui fundamentală de a tăia neconținut gîndirea în bucățele scurte, egale și simetrice, alexandrinul pare să promită vorbă aforistic lapidară; însă părechile de versuri indisolubile și perpetue, cu mișcările lor pendulare, implică o repetare sau o variare fără progres a acelor bucățele de gîndire. Și fiindcă acest vers, cași spiritul din care s'a format, este din natură didactic și practic, iar pe de altă parte teatrul francez a volt din ce în ce mai mult scurtarea și luțirea acțiunii, impresia de lungime și de gol a vorbirii clasice sporește cu o adevărată rafinare. Vorbirea clasicistă vrea să pară uscată și conciz informativă, și este eminent repetitoare și diluantă. De aici veneau, cred, greutățile de care s'a lovit naturile mai puțin disciplinabile, Corneille și Molière, de exemplu, cînd li s'a impus această structură stilistică, și înțelegem de ce clasicisții puri aveau ocazie să-l acuze de obscuritate și galimatias.

Molière a făcut și teatru amuzant de moda veche și teatru moralistic și moralizant, nobil și „bienséant“, cum cerea lumea nouă, adică burghezimea bine crescută de ezuiți, și saloanele care cultivau eleganța importată nu prea demult din Italia și Spania; dar un stil nou specific comic n'a ajuns să realizeze. El s'a oprit în loc ostentîndu-se ca să îmbrace cu orice preț vechile palatieri în toga clasicistă. La un stil nou a ajuns, strict vorbind, abea Beaumarchais introducătorul „spiritului“ în teatru, acest nou mijloc de a reface comedia amuzantă.

Brunetière (Manuel de l'histoire de la littérature française, pag. 154), pe urmele lui Voltaire, taxează de „comédie réjouissante“ *Scrisorile provinciale* ale lui Pascal, și crede că ele „au deschis ochii“ satiricului Boileau și comicului Molière. Se poate; dar polemica satirică și moralizantă încă nu formează un stil propriu de comedie.

În altă direcție s'ar putea restrînge, cred, părerea lui Sainte-Beuve care așază pe Molière în grupa Rabelais-Shakespeare-Cervantes.—Molière, ca toți cei din vremea lui, a fost legat cu exces de societatea în care trăia; el e închis în problemele societății franceze din timpul său, ceiace Bronetiere a exprimat exact, deși indirect, zicînd că „filozofia“ lui Molière este limitat burgheză. Se poate presupune că singur, între toți cei mari din vremea lui, avea în el acea putere și libertate poetică la care se gîndește Sainte-Beuve. Totuși mai tare a fost copacul clasicismului local. Cît de cîndat e înăboșită și stînsă, în *Don Juan*, poezia modelului spaniol, și ce desăvîrșit cuminte și burgheză apare nebunia Domnului Jourdain, alături cu delirul superb de „conte bleu“ al lui Malvolio!

Paul Zarifopol

Eu care nu sînt

În una din zilele care nu mai aveau nici număr nici nume, ne oprirăm într'un sat cucerit. Eram atît de osteniți încît toate gesturile le săvîrșeam mecanic,—porunci ale vieții pe care nu e voie să le gîndești, îndeplinite ca în alte dăți și ca pentru întotdeauna de mii și mii de făpturi omenеști.

Dar în satul acela al cărui nume nici nu m'am ostenit să-l aflu, căutîndu-mi numai locul cel mai bun pentru un culcuș de vită, o neliniște ciudată mă cuprinsese simțînd că toți locuitorii mă privesc altfel decît pe camarazii mei, ba încă făcîndu-și tainice semne pe care se așteptau să le înțeleg.

Imbrîncind gloata lor, făcîndu-și loc prin mulțimea de umbre și de chipuri menite uitării, se năpusti spre mine o bătrînă. Sufla greu, și mă cercetă supărător de lung, îngîinînd: sînt obrajii tăi, ...e fruntea ta, e gura ta. sînt semnele tale ...e portul tău ...ești numai tu ...ești întocmai tu.

Și m'a smuls cu sila din mulțimea care mă privea cînd pe mine cînd pe bătrînă cu toată îngrijorarea ce o simt sufletele celor fără nume, compătîmind o înmormîntare.

Acum pe drumul anevoios privii părul ei alb ca zăpada răscolit de vînt și fața ei întoarsă îngrijorat spre mine, zburcîtă ca un bulgăre de pămînt uscat, gata să se prăfuiască parcă.

Am spus în gînd zăpadă și pămînt—apropiînd-o în asemănare cu drumul în care luna se așternuse în locuri.

Din cînd în cînd mersul ei zorit oprea, așteptîndu-mă, îndemnîndu-mă să merg cu acea privire mută pe care o au fiarele din codru cînd își așteaptă puii și le poruncește urmarea drumului. Era o nebună cînd mă crezuse un copil alei pe care îl luase războiul la început spre depărtările soartei? Nu poate să se înșele o mamă atît de cumplit. În altă țară un om fusese eu în același timp cu mine. Eram atît de obosit, scosei din buzunar o basma vîrgată să-mi șterg pulberea ce îmi lăcrima ochii. Bătrîna

fără să se mire își deslegă dela gît un petec din același fel de pînză. Oare îmi culesesem batista mea de pe un cîmp de luptă, sau o cumpărasem dintr'un tirg, sau o aveam de acasă dela ai mei? Sint atitea pînze care trebuie să fie la fel, asta nu ar fi însemnat nimic, față de toată acea gloată de oameni care mă recunoscuse dintr'o dată pe mine care n'am fost niciodată!

Am intrat în locuința strîmtă și îngustă. — o sărăcie de mormint. Bătrina dînd din umeri zise senină: „Nu-ți mai aduci aminte—nu face nimic“ Și după ce îngîină de zece ori același gînd conțeni clătînea capului. Un plîns vechiu îi lăsase dinspre ochii adinci spre mustățile cărunte poteci lucioase ca cele pe care le fac melci lunecînd în țărîină. Pe urmă aprinse candela, sărutînd icoana neagră mulțumea lui Dumnezeu „că nu m'am schimbat de loc“. Apoi a scos dintr'o ascunzătoare pine, lapte, mere îmbiîndu-le ca pe niște comori, și s'a suit în pod unde a tăiat singura pasăre pe care o avea: un cocoș negru. Merinde pentru drum—arăta cu mîna depărtarea drumului—arăta și îmi aminteam de paserile negre ce se jertfeau în vechie pentru cei ce ajung la Hades.

Ochii mei au prins ochii ei și ne-am uitat în neștire unul la altul, eu căutînd să văd nebunia, ea sigură că mă vede numai pe mine. Mi-am întors privirea spre geamul murdar spre noaptea de frig. În cer pîlpiiău cînd și cînd iluminările proiectoarelor și auzeam cumpănite în chibzuială detunăturile iadului îndepărtat care poruncise „foc rar“. Ochii ei însă își alegeau din mine amintiri, și le smulgeau din neștiință. Pe urmă minile ei mari și greoaie ca două animale au găsit o hîrtie indoliată și au rupt-o mărunț. O mîndrie pentru bătrîină faptul că nu am izbutit să-mi cetesc numele pe actul meu de moarte. Petecele de hîrtie au căzut în foc—pe unul am văzut imprimat desenul banal: țeasta și oasele încrucișate.

Cețoasă, plină de stafii albe se înălța dimineața. Intăia rază ne-a desmorțit ca pe două stane—Lumina soarelui roșu izbi păretele străfulgerînd o fotografie în care eram un eu fotografiat într'un tirg în care n'am fost niciodată. Semnalul plecării grăbi despărțirea. Bătrîna deschise ușa să plec (se stăpînea în durere). Pe urmă au fost iar zile după zile—fără număr, fără nume. Retrageri și înaintări perindau miile de oameni uniformi dar atit de osebiți fiecare. Satele ardeau și se ștergeau pe hartă. Amintiri pîlpiiău și se stîngeau. Drumuri rupte reîncepeau să fie. Și noi urmam aceiași viață scrisă dinainte, odată sau de două ori, sau nesfirșit.

Adrian Maniu

O lună în Cehoslovacia

Praga, August

Nu sint, printre Romîni, cel dintăiu care descopere Praga.

Personal, păstram cu totul vie amintirea nobilei coline a Hradschinului, subt aureola unor zile de toamnă însoțită... In 1914... Războiul se dezlănțuise de o lună; după durdura mobilizării, civilii recăpătaseră acces în trenuri și mă întorceam spre țară cu cea mai proaspătă diplomă, în tovărășia unei cete de compatrioți mai tineri, strălucitori de sănătate și de voloșie, din care azi prea puțini mai sint. Veneam cu toții din Berlinul primelor comunicate—victorii, victorii, peste tot victorii—unde tragicul măcel era slăvit ca o sărbătoare, și unde mi se spusese întăia oară „Herr Doktor“... Pergamentul cu armele Republicei, care pe malurile Senei îmi dădea cel mult dreptul să visez la glorioase posibilități—așteptate și acum cu o răbdare „à toute épreuve“—îmi dăduse deodată, pe cele ale Spreel, sentimentul importanței mele și al nivelului academic la care mă aflam. Nemții excelează să confere asemenea distincții anonime, și deși salutul plin de demnitate al kelnerului dela Pschorr îmi îngăduia să măsoz precis doza de „respekt“ care despărțea „herr Doktor“-ul cuvenit mie de „Herr Leutnant“-ul adresat junelui prietin A, trebuie să recunosc că „Herr Doktor“ era destul de bine.

Ingratitudinea omenească rămîne însă peste tot același. Cujas, Mollneus, Pothier, eu însumi nu eram nimic pentru *Ougène*, garçon-ul omonim dela „Chope latine“ pe care îl iubeam totuși, —eu, Pothier, Mollneus, și Cujas, eram pentru domnul Oberr oaspeți bine veniți chiar la masa unui Locotenent (N. B. din Ulanii de gardă) și asta mă lăsa rece... Ceteam cu noduri comunicatele, iar bucuria destul de grobiană a mulțimii pe Unter

den Lindeu îmi era insultă personală. Mi-am înflorit de aceia butoniera în seara plecării, și când ne-am trezit în zori între Bodenbach și Praga am salutat în cor libertatea—nu pot uita cu ce furie—vociferînd Marseilleza pe care avea s'o cînte toată Bohemia patru ani mai tîrziu, dar care atunci scandaliza trifla colțuroasă a slujbașilor Kezarocrăești de prin gări.

La Praga însă războiul era un vuet depărtat. Dureros, fără îndolală, căci mult sînge ceh avea să curgă pentru un împărat străin și pentru o biruință cu foloase îndoelnice. Comunicatele se cereau aici cu nepăsare, „Rumunsko“ aliată puterilor centrale deștepta numai compătimire. Dar Toamna domnea peste oraș, superbă femeie de patruzeci de ani rostogolită în brațele vinjoase ale soarelui; ghihrande purpurii sîngeau zidurile Hradschinului, în ulița alhimiștilor aerul lovea în părăți ca într'o ghițară, iar pe cerul albastru-mauve tornurile albe ale Domului erau două brațe îndantelate ulate spre rugă. În această apoteoză, oamenii locului mureau undeva, departe, cu sufletul nedumerit.

Au trecut douăsprezece veri, și altă toamnă coboară peste Praga, măreață capitală a unei țări libere. Soarele dogorește, dar cerul nu mai e așa senin, căci Praga cu sutele-i de fabrici lucrează zi și noapte, pe socoteala sa acum. Colina cîntată de poeți, spre care se îndreaptă nesățioși ochii noștri, atît de dorii de frumos, localnicii n'o privesc decît în amurg cînd și-au împlinit ziua de muncă. Nu mai sîntem într'o cetate istorică, relicvă a trecutului, ci într'o uzină de energie nouă care dădne din adîncimi. Și invidiem o clipă pe prietenii noștri cehi, care spre a orna țara lor redobîndită au găsit gata această capitală impunătoare, spațioasă, deopotrivă artistică și vie, crescută pe dealurile din jurul Ultavei ca o cunună de arhitectură și grădini. Ce ordonat cadru pentru mecanismul central al unui stat modern, și ce legitimă mîndrie pentru un popor conștient de puterile sale.

Totuși, Palace-uri Praga nu posedă încă; este o inferioritate mărturisită față de București. Calitatea hotelurilor nu stă aici în firmă, și pentru că „ultimul confort“ lipsește aproape tuturor, aceste case liniștite și curate în care drumețul găsește odihnă și îngrijire bună consimt să se cheme modest: *La Steaua Albastră*, *Hotel Saxa*, *Hotel Paris*.

Alte inferiorități: lipsesc bodegile, iar cinematografe sînt de patru ori mai puține decît la noi, căci Cehii sînt demodați; preferă teatrul și muzica. Chelnerii nu au virtuozitatea celor bucureșteni, șoferii conduc încet și au mai puțină inițiativă în relațiile cu pasagerii, bărbierii rad fără să te distreze cu conversația lor, iar cînd o fac se servesc de blîndul graiu ceh în care la flecare cinci minute picură și cite o vocală, menită numai să-ți arate că interlocutorul d-tale se exprimă totuși cu gura.

Pentru orgoliul meu național, caut și alte slăbiciuni și încetul cu încetul le găsesc. Închipuți-vă: Praga nu este canalizată

sau, dacă e, așa de prost că nu se simte nici în toiul zilei subțel mai vajnic soare; nu există maidanuri, încît stai de te întrebi ce fac bieții oameni cu gunoaiele; case nouă se clădesc, dar cu mare caznă căci strada trebuie să rămie curată și liberă pentru circulat; funcționarii publici nu au vce să se ocupe de negoșori samsarificuri—nici măcar în văzrel tuturor—și trebuie să se mulțumească cu leafa bugetară; așa că o duc destul de greu. Cum se explică toate aceste inferiorități, încearcă a mă lămuri prietinel Eugen Filotti, informat despre toate în calitatea sa de atașat al Pressei pe lângă Legația noastră:

— Nu le poți cere prea mult, îmi impută el blajin. Sînt o țară nouă... funcționează ca organizație de sine stătătoare numai de opt ani... n'au avut timp să se formeze... nu au practică... Și pe urmă nu uita că's republică.

Da, da...

— Democrație ..

— Vorbe!

— Ar fi bine; din nefericire, o realitate. Vrei probe?

— I

— Au socialiști.

— Nu se șcate, strig eu.

— Dacă mă crezi.

Am tăcut, căci n'am vrut să supăr pe Filotti. Dar în cugetul meu, mîhnit și calm, mi-am zis: Ce băiat solid. Păcat. A fost destul să între în diplomație ca să le încurce toate. Să spue el că la Praga sînt socialiști... Păcat.

*

Am verificat această constatare regretabilă cu un ceas mai tîrziu. Coboram alene dealul Hradschinului, printre vechi palate, umbrite de vreme. Străbătusem Burg-ul (numele cehîmi scapă, și mă scuz), vechea reședință împărătească azi locuită de Președintele Massarik și în fața pavilionului mijlociu admirasem cu moderațiune două urlașe prăjini conice de stejar ceruit, pe care se ridică la nevoie sus în virf flamura națională și cărora Cehii le zic cu destul umor: cele două scobitori. Dela scobitori până la hrana zilnică nu este decît un pas, și îl făcărăm cu acea hotărîre care determină conștiințele tinere la cinci ore după cel mai aproplat prînz. În această materie, șunca este la Praga un leit-motiv național, iar dela șuncă până la crenviștî ce mi-ți este?

— Crenviști ca la Viena nu există nicăeri...

— Nici nu se compară cu cei de aici, replică Filotti.

— Imposibil.

— Am să vă conving: haldeți la Puțul de Aur.

— Să mergem, să mergem, intonarăm noi în cor, ca la operetă, fără să ne nșurubăm locului bine nșteles.

Cîteva ulițe întortochiate, toate la deal, trei ganguri, trei corți sumbre, rufe, pae, ustensile de menaj, o scară în pantă absurdă care trebuie să sfîrșească undeva, nici puț, nici aur nici căeri (ah, Filottii!) dar o bucătărie (*salut demeure chaste et pure*) și în sfîrșit—sus, îngustă, tixită de consumatorii nădușiți—o terasă.

Dedesubt, cît vezi cu ochii, Praga cu minunatele-i șunci, cu zecile ei de turnuri scăldate în ceața verii, cu dealurile umbroase, cu Ultava imobilă în acest apus apăsător,—iar lângă noi, mese, mese, mese, halbe, țapi, și un suav miros de lucruri fripte ori prăjite, exasperant cît nu se concretizează.

Cu greu, aflăm patru locuri sub o vagă pergolă, turburînd o idilă strîns unită ip jurul unei părechi de debrețini.

— Filottii! bere și crenviști.

Banul Filottii transformă în consoane aceste comestibile, pentru ușurința omului venit să ne audă. Operația durează, dar așteptăm cu încredere. Idila face un ușor gest de apărare pe frontul debreținilor.

— Nu are... (vorbește Filottii în limba patriei cătră noi).

— ? ! ? ...

— Nu are crenviști.

— Cum, s'au isprăvit ?

— Nu, zice că nu se fabrică.

— Spuneai că bateți Viena... Așa sintetizi informați, voi diplomații ?

Nu există replică. Poruncim debrețini. Idila ne privește cu confiență.

*

Adouazi dimineață mergem la Strahov, bătrina minăstire de dincolo de Hradschin, cu turnurile pierdute în verdeață. Vizităm biserica, specimen remarcabil de artă barocă, biblioteca deosebit de interesantă și bogată în care ne conduce un călugăr cu ochii vii care știe mult mai mult decît îl putem întreba noi, colecțiile de pictură. Abatele Zavoral, prietîn încercat al Romînilor, călătorește în America, dar stăm în grădină sub geamurile chillei sale, admirînd încă odată priveliștea orașului, jocul umbrelor și al luminii pe masele arhitecturale, blocul impunător al Hradschinului cu turnurile diafane, suita de dealuri a Ultavei... Cu ochii încărcăți de lumină coborim spre Lorettenkirche: o fantezie barocă desăvîrșită. Alături de marea gotică, de calmul roman, de somptuozitatea bizantină, acest joc de festoane și de ghirlande, această perpetuă ondulație a liniilor, această îndulcire a planurilor, toate făcute să legene o credință plină de subînțelesuri. Remarcabil contrast: în orașul lui Hus și al morții sfințului Ion din Nepomuc.

Sfântul însuși aruncat în apele Ultavei, din porunca lui Carol IV pentru că n'a vrut să desvăluie tainele reginei mărturisite în confesional, odihnește în sarcofagiul de argint de lângă oratoriul wladislavic al Domului. Tot în Dom, într'o capelă împodobită cu luminoase frescuri din veacul XIV doarme de veci sfântul Wenceslau, ucis sint aproape o mie de ani de fratele său Boleslau; colful și cămașa-i de oțel se păstrează sub sticlă, lângă altar.

Pe acest deal al Hradschinului, în fiecare colț, trecutul singeros te împresoară, relicvele lui au înfruntat vremea ca să ne invite la moderație și recolegere. Și nu fără temei. Căci viața de acum, cu toate progresele-i tehnice, cuprinde mai mult sbucium decât cea de atunci și primejdii care pindesc bietul om, deși mai puțin brutale, sint cu mult mai numeroase. Toate se tolesc în unda largă a vremii, care-și urmează cursul nestingherit, unică pildă de toleranță într'o lume gălăgioasă și deșartă.

Jachymov

Sau, dacă vrei, St. Joachimsthal—cum îl zice încă populația germană băștinașă. Administrația cehă nu vede cu ochi bun amestecul sfinților în cele pămîntești, chiar într'o localitate ale cărei ape binecuvîntate trebuie să facă minuni. Și atunci Sf. Joachimsthal se traduce azi laic, Jachymov. Faptul ar trebui să rămîna fără urmări deosebite într'o lume încă supusă poruncii creștinești a ertării; cereasca bunătațe este însă astăzi o vorbă de demult, și din înălțimile unde sălășluște fericitul Joachim se răzbună pe cei care i-au luat titlurile și apanajile slobozînd peste valea sa cite o ploaie de patru săptămîni în toată fiecarei sezon de cură.

Ce sint vinovați, prea Sfinte, reumaticii, sclaticii, gușoșii, canceroșii din cele patru colțuri ale globului care vin aici cu multă trudă și cheltuială să-și aline durerile,—ce sint ei vinovați că guvernul atît de omenos al Președintelui Massaryk duce egalitatea până și în planul divin? Ce sint ei vinovați de abolirea titlurilor onorifice ale principiilor cerești? Cu ce pot ei îndrepta această slăbiciune a unei Administrații care practică virtuțile creștine după învățătura Mîntuitorului, lăsînd în rafturile lor glosele interpretilor? Și dacă Sfințenia Ta are drepte temeiuri de răfuială cu Ceho Slovacii, de ce nu-i uzi toamna, iarna, primăvara, individualizînd pedeapsa și asigurîndu-i eficacitatea, după cea mai judicioasă doctrină în care te poți instrui dela dascălul nostru întru cele penale, Tanoviceanu, plecat prea devreme (și cu mare pagubă pentru știința dreptului criminalcesc în România) dintre cei vii? De ce ne-ai udat pre noi, îndurătorule, care nu ți-am greșit cu nimic și de ce ți-ai secat șuvoacele în urma noastră lăsînd peste Cehoslovacia toamna cea de aur? De ce...

Cînd au mai dat Sfinții interview-uri gazetarilor, ca să mă pot aștepta la un răspuns, și ce rost ar mai avea floricelele mele de stil dacă fericitul Joachim s'ar pune să-mi dea replica punct cu punct, cum ați vrea dumneavoastră...

Și poate că Sfinții are dreptate. Căci în vederea lui, cu toată ploaia, viața este destul de prielnică pentru cei îndurerați de boli, ori numai osteniți. La poarta hotelului, proprietatea Statului ca și așezămintul băilor, voința Sfințului se oprește și începe competența administrației pămîntene, care se trudește în chip demn de laudă să facă toate cît mai plăcute oaspeților. Instalația însăși—locuințe, băi, sălile de mîncare și cele de agrement—sînt lucrări săvîrșite după toate regulile artei, iar serviciul funcționează peste tot în puterea unui mecanism tăcut, orînduit de minune. Statul proprietar nu are bine înțeles ci un amestec în toată această gospodărie, căci exploatarea ei este cedată unui antreprenor, om de multă ispravă, care nu vede în clienții săi nici dușmani, nici deținuți care trebuiesc supuși unui anumit regim... Toți hotelierii noștri vă vor spune că este un nebul și că nu s'a găsit încă mijlocul de a face parale în această branșă fără tratarea clientului cu un stupefiant în care jaful și disprețul intră în doze egale. Vă rog să-l credeți, limitînd înțelesul celor spuse la hotarele romînești. În străinătate, ciștigul pare hotelierului cu atît mai interesant cu cît este mai sigur, și este cu atît mai sigur cu cît clientul îl consimte mai de bună voe pentru servicii într'adevăr primite. De acela îndatoririle contractului acestuia de găzduire, care se termină pentru hotelierii noștri prin obligațunea de a te primi în casă, se execută peste tot alurea clipă cu clipă, în raport cu rangul casei și cu dorințele oaspeților.

Renumele Joachimsthalului este cu totul recent și încă departe de a egala faima stațiunilor vecine : Karlsbad, Marienbad, Franzensbad. Apele sale n'au fost prețuite cum trebuie decît în urma descoperirii radiului, și a puternicelor lui proprietăți curative. În apropierea localității sînt minele de unde statul ceh extrage sistematic cele mai apreciable cantități din radiul care se găsește în comerț, și izvoarele folosite pentru băi conțin acest mineral—așa atestă analizele ce s'au făcut—intr'un procent neasemuit superior tuturor celor constatate alurea. Așezămintul băilor s'a deschis numai puțin timp înaintea războiului, și tot atunci a fost clădit și hotelul principal care—și zice azi Radium-Palace.

Cetitorul sceptic, adică sănătos, care dintr'o lungă experiență știe că singurul rezultat apreciabil al călătoriilor balneare este decongestionarea sensibilă a portofelurilor, și care neavînd nevoie de nici un leac are toate motivele să suspecteze eficacitatea tuturor, poate fi totuși încredințat că pădurile de brazil, fînețele fără sfîrșit care încunjură stațiunea, fac din Joachimsthal un loc de odihnă și întremare fără păreche. Cei care iubesc ceul și relațiile lui cu mîntîi, fără a se teme prea mult de urgile

umede ale sfântului Ioachim, vor găsi aici nenumerate locuri de plimbare, atâtea și atâtea drumuri ori poteci prietino piciorului, pe dealungul văilor răcoroase, fie sub bolta gotică a pădurilor aromate, fie peste culmile înflorite unde aerul joacă, unde lumina cîntă—cînd ațipește sfântul Ioachim—așa că cei mai trudiți sint acolo cei mai sprinteni, iar cei bătrîni par cei mai tineri...

Am scris *par* pentru că eram în bătaia soarelui, sus pe culme, la hotel, în hall-ul vast, sub strălucirea candelabrelor, în legănarea insidioasă a sunetelor orchestrei din care nu lipsește—încîntătoare dihanie de bronz—indispensabilul negru, acolo cei bătrîni *sînt* cei mai tineri. Cu fetele cele mai zglobli ei joacă, lor le strigă negrul chloatele lui cele mai deșuchiate, lor le toarnă chelnerii, ageri cărăbuși în două labe, vinul spumos care răstoarnă bugetele juvenile.

Cea dintăiu dovadă serioasă a eficacității băilor am avut-o în furia cu care se dansa în hall. Din orice suferind morocănos, ori măcar melancolic, preocupat de propriile-i încheeturi și de tensiunea arterială, miraculoasele băi făceau în câteva zile un dansator neobosit, cu vădită grijă pentru articulațiile și tenziunea aproapei. (Aici o paranteză pentru a nota că niciodată nu si-a găsit acest evanghelic cuvînt *aproapele* o semnificație mai concretă decît în dansurile moderne. Și dacă tinerii, destul de ușurei, își amintesc numai cu oarecare detașare de învățăturile creștinești, bătrîni știu să pue în legătura trecătoare a unui charleston sau tango toată seriozitatea atentă a vîrstei lor). Observ că m'am folosit, în cele de mai sus, exclusiv de masculin. Din aceasta nu trebuie să deduceți că iubirea aproapei se practică la Cehi în dansuri monosexuate. Tovarășele noastre în așa zisa vale a plîngerii, care e viața, dănuce cu același elan, dar pentru a-l căpăta ele n'au nevoie de băi. Radiul lucrează asupra-le prin influențe invizibile, și așa putea zice dela distanță. Abia debarcate din tren ori din auto-uri, ele află într'o clipă toată agilitatea necesară spre a proba ori și cui că superioritatea bărbătească e un mlț. Orice ritm le e cunoscut, orice pas e pasul lor, și dacă nu dansează încă dansurile viitorului este pentru același motiv care le oprește să poarte vara asta modele din vara viitoare, spre a ne păstra atîtea agreabile surprize în care o picătură de neprevăzut dă atîta savoare prevăzutului de care nu ne putem lipsi.

*

N'ăși vrea să vă dau impresia că am stat toată vara într'un dancîng. Cu atît mai mult cu cît în Cehoslovacia dansul nu este o îndeletnicire cîtuși de puțin înrudită cu estetica. Este un simplu sport—efîn, căci nu cere aparate sau vestminte speciale,—comod, căci se face acasă, cu minimum de deplasare,—accesibil tuturor, căci nu reclamă ucenicie prealabilă. Dansează

cine vrea, cum vrea... Un domn de doi metri se poate asorta unei partener de un metru cincizeci, care-i numără butonii dela vestă—și o doamnă de o sută kgr. unui partener străveziu, fără cel mai mic inconvenient... Iar deosebirea de vîrste, v'am mai spus-o, nu joacă nici un rol: șalzezi de ani și cu douăzeci fac o păreche de optzeci, celace este nu se poate mai respectabil.

Orice Palace care se stîlmează are însă și o sală de lectură. Este o sală unde spectatori de ambele sexe se examinează reciproc de după o carte sau pe deasupra unei gazete. Cînd ești sătul de ritmul aîtor împărecheri bizare, te poți retrage în *Lesetsaal* ca într'un refugiu. Diverse părechi de ochi îl capitonează ungherele, și dacă jocul oglinzilor îți place ai satisfacția să te vezi reflectat la infinit. (Satisfacțiile obiective sînt, cel puțin la Jachymov, mai puțin interesante) Dacă nu ai această vanitate, și dacă știi nemțește, cetești cit te rabdă sufletul ziarele germane: din Reich, din Praga, din Viena și din Pesta. Cînd plouă patru săptămîni le cetești pe toate chiar fără să știi nemțește și continui cu cele cehe, cu cele polone, cu cele scandinave... Duminică, sfîntă zi, *L'Illustration*, *Illustrazione italiana* vin să-ți aducă aminte că a existat cîndva Roma și că mai există, cel puțin odată pe săptămîna.

Dar ploala are și ea un sffrșit. Vine un timp cînd Dumnezeu Tatăl își face ronda de control, și subt căntătura lui deluvile sfîntului loachim încetează ca prin farmec. Într'o asemenea zi, eram să dau foc dancing-ului și sălîi de lectură. Sînt nebuniile subite. Chiar dacă n'aveți sinceritatea să le mărturisîți personal, trebuie să recunoașteți că sînt. Cu atît mai subite cu cît izbucnesc în împrejurări imposibile de prevăzut. Iată soarele. El soarbe într'o clipă toată populația vastului hotel. Un chibrît, mi-am zis, subt vrafal ăsta de gazete uscate și scap lumea de o bună parte din Pressă, acest odios vehicul al tuturor conflictelor și catastrofelor. Din bibliotecă, prin Bar—alimentată de băuturile americane—văpala va cuprinde dancing-ul și scap țara sokolilor de dansatori. Un chibrît...

Dar de unde să lai chibrîtul cînd hotelul e gol și cînd nu fumezi. Fericiți cei fumători, mai ales cînd sînt asigurați, căci pot să-și dea foc fără ajutorul nimănu. Și hultî fle pe veci Liceul Internat din Iași, unde atîția profesori detreabă s'au trudit să-mi lămurească foloasele culturii, și unde colegii mei m'au învățat să detest totunul. Ce vreți, în narinele mele—și sînt narine, vă rog să credeți—au rămas indisolubil asociate cele două miresme: acela a tabacului blond, izvor de bucurii suave pe care le înțeleg, și acela a lăcașului unde blefii liceeni își au de obicei fumuarul. Directorului nostru, domnul Lascar,—este singurul *Director* pe care îl recunosc, mă vor pricepe toți colegii—și teribililor săi pedagogi se datorește—o, minunate sînt legile tale, cauzalitate—că Palace-ul dela loachimsthal este încă în picioare, că presa mondială își continuă întregă opera distrugătoare, că dansatorii neosteniți turbură armonia sokolicească.

Și cuminte judecînd, e mai bine așa. Acțiunile noastre de astăzi cele mai de samă,—ni se par mine simple non-sensuri și prefer să nu am în trecutul meu nici un incendiu. Fără merit din parte-mi, am ocolit cea mai mare tentație și societățile de asigurare au pe viitor în mine un client de toată nădejdea.

*

Încă odată, ce bine că a fost așa. În loc să flu citat ca „informator“, la poliție și celelalte autorități locale spre a da și eu luminile mele asupra cauzelor sinistrului, am putut să profit de soare ridicîndu-mă cît mai aproape de locuința cea veșnică a sfîntului Ioachim. Moderația cehă ar trebui să ne fie și în privința aceasta o pildă bună de urmat, căci muntele lor cel mai înalt, în masivul Rudohori, nu are decît 1250 metri și se cheamă Klinovec (La această altitudine, vocalele își recapătă drepturile). Ceahlăul are 1900 și nu știm cîtî metri, Omul trece de 2500, Negolul tot așa, și drumurile care duc în vîrfurile lor pot fi pitorești, dar distrug picioarele și pieptul. Cele ce duc la Klinovec (așa se cetește) or fi mai banale, dar le pot parcurge și cucoanele în pantofi de bal. Și pe urmă sînt șase: mai întăiu șoseaua mare, pe care urcă automobilele, trăsurile, camioanele, și pe care ar putea să urce chiar d. gheeneral Moșoi, fără să sufle. Sînt pe urmă o serie de drumuri, toate bune și frumoase, pe unde se pot strecura căruțele și carele. Și sînt, însfirșit, obișnuitele poteci șerpuitoare care aleargă mai deadeptul, dar domol și fără salturi, prin păduri și peste creste.

Nefiind vehical și nici gheeneral romîn după patru ani de guvernare, am ales o asemenea potecă. M'a răsplătit întălu singurătatea, și apoi păsărelele pădurii care mi-au tălmăcit în graiul lor toate farmecele locului. Îmbunat de această tovărășie, am putut întălni fără să mă supăr o păreche omenească: un lăutar bătrîn, cu dibla la subțioară, cuvîncios învelită într'o haină veche, și băbuța lui care culegea aflne din marginile drumului. Nu mi-au cîntat vrute ori nevrute și nici mina n'au întins; îi recomand colegilor din barou. După un ceas și jumătate de arcaș susținut, care umflă pieptul și alungă gîndurile plictisitoare, am ajuns sus pe culme. Căci Klinovețul—Nemții îl zic Keilberg și munților Erzgebirge—se mulțumește să fie o culme, fără pisc și fără metereze de stînci. Pe culme, poate sta de minune un hotel, cu obișnuitul foșor, de unde ochiul se plimbă în voe peste văile cehe și în depărtările saxone. Au mai fost Moldoveni într'însul, căci lîngă unul din geamuri, pe perețele de brad, cetesc aproape șterse și fără altă semnătură decît cea a dragostei pentru birlogul natal, aceste versuri:

*Romînaș ce vii aice
Bătînd drumul prîlbegiei
Nu uita să sui Ceahlăul
Cînd calci solul Romîniei*

Ași adăoga—să mă erte poetul anonim :

P. S.

la cu tine călăuză
De mîncare, de 'nvelit
Trel catiri* și-o fată mare
Ca să nu vii zgribulit.

Neamțul a avut grijă de toate, căci de acela este țară civilizată. Și pe Klínoveț sîntem în Germania cehă, la doi pași de granița saxonă.

*

Vi s'a spus și dumneavoastră, desigur, că radlul este un corp rar, și că o infimă părticică dintr'un gram se vinde cu prețuri fabuloase. La loachimsthal, vă pot încredința, este singurul articol ieftin. Afară de băi, care sînt „Băi de Radium“, afară de aer care este aer cu radium, toate celelalte articole locale sînt cu sau de radlul. Mierea este *Radium honig*, căci florile iau această substanță din pămîntul pe care cresc, tot așa și laptele este *Radium-milch* căci finețele nu fac decît să filtreze radlul pentru uzul văcuțelor locale, cum și orice preparat în care intră aceste produse—ori apă, aer, căldură din binecuvîntata vale—este un ce cu radium. Așa de pildă *Zmrzlina* (fluidă vorbă cehă care înseamnă înghețată), dacă te miri că e prea plutitoare vei afla că e vina radlului (din apă) care nu permite înghețuri excesive; cafeaua, dacă e prea străvezie și cu ciudate arome necunoscute, este tot din pricina radlului (din apă) care dă tonul în orice amestec; supa cotidiană, dacă refuză uneori să ia calea stomacului, este pentru că are legume locale, care au supt (din pămînt) radlul, care le întărește, dîndu-le o demnitate inconciliabilă cu starea lichidă. Și așa mai departe.

Ca să eviți influența radlului, nu este decît un mijloc: să pleci la Karlsbad—douăzeci de kilometri—unde vei avea însă grijă să nu ajungi în luna de cură a lui Doug și Mary. Mary nu-l decît delicioasa Mary Pickford, încîntătoarea prietină a copiilor de toate vîrstele, iar Doug este proprietarul conjugal al acestei mici minuni. Glorioasa păreche nu face săli pline numai

* pentru calabalic.

la cinematograful și sub cerul liber, oriunde se arată. Ea a înnebunit pur și simplu, în vara asta, până și pe liniștiții noștri prieteni cehi, care au întâmpinat-o pretutindeni cu un alai, cu un entuziasm care amenința să ia proporții primejdioase pentru siguranța publică, dacă apariția lui Doug în halat și papuci de noapte pe treptele vagonului propriu care-i plimbă peste tot nu ar fi calmat puțin transportul delirant al mulțimii. Chiar așa calmat, acest entuziasm a luat însă semnificația unei astfel de indicații populare, că președintele Masaryk a întins masa la care pofteste de obiceiul alt solu de glorie și mărimi, pentru micuța Mary și cabotul ei soț. Pot spune fără teamă să greșesc că muzicanții de geniu, marii artiști ai vorbelor ori ai formelor, învățații, oamenii politici, inventatorii care au schimbat soarta omenirii, nu sînt nimic în ochii mulțimilor civilizate, alături de stelele filmului, la a căror glorie se pot ridica cel mult—și cit de rar azi—doar generalii victorioși.

Fără Doug și Mary, oricît de populat de vizitatori, Karlsbad-ul este o stațiune în care se poate circula, pe o arteră dublă cu mici variante tălătă prin mijloc de apă Tepel-ei, împodobită de magazine vieneze cu vitrine foarte atrăgătoare, de hoteluri, de cafenele, de galeriile unde se beau reputatele ape și în sfîrșit de cele cîteva stabilimente de băi. Din dreapta și din stînga, coboară de pe dealuri gloata compactă a pădurilor, iar în fund valea scapă din oraș spre a se pierde printre livezi și grădini, presărate cu terenuri de sport și alte locuri de plăcere. Drumul duce înainte, într'un ceas pe cadranul mașinii, la Marienbad, stațiunea rivală, mai puțin negustoroasă, mai spațioasă, mai aristocratică—dacă ni se iartă cuvîntul. Într'amîndouă aceiași lume: germană, maghiară, anglo-saxonă, prea puțini Slavi și Latini, covîrșitor de mulți Evrei care duc peste tot discreția și rezerva lor caracteristică. În asemenea furnicare cosmopolite, îți dai socoteală de rostul internațional al acestui neam ales, care poate fi cîmentul adevăratei Societăți a Națiunilor. Prin Evreii noștri ne înrudim cu Pesta și Viena, cu Berlinul și cu Praga, cu Londra, cu New-York-ul mai mult decît ne înrudim altfel cu Parisul ori cu Roma, sau celelalte mari comunități latine, și nu văd de ce pe această cale nu am ajunge cu toții la acea concordie universală, din care ar fi—Doamne—atît de cîștigat.

Fac aceste reflecții pe terasa dela Egerländer, de unde același cer se întinde, cit vezi cu ochii, peste toate vîetățile pămîntului, și unde toate grăsurile se amestecă în aceeași ceașcă înflorită de cafea cu lapte.

*

Nu se poate timp mai prielnic pentru aceste gînduri de înfrățire între popoare decît lunile de vară. O confirmare a acestei constatări găsim în faptul că vara au izbucnit aproape

toate marile războaie. Paradoxul nu este decit aparent și explicația ușoară, căci intervine rolul bărbaților de stat. Cînd omenirea cealaltă este cu totul robită altor treburi—cei ce odihnesc iarna fiind în toila muncii, iar cei ce muncesc iarna aflîndu-se în odihnă—bărbații de stat prind „momentul” cel mai potrivit. Căci surprinderea adversarului este un element tactic de prima ordine pentru cel ce atacă. Și deși lucrul este destul de cunoscut, se găsesc totuși adversari care se lasă surprinși (între bărbații de stat asemenea mici servicii se datoresc). Dincoio de lumea oamenilor de stat, surpriza este generală. Agricultorii își lasă holdele blestemînd,—mamele, amantele, soțiile vorbesc o clipă același limbă pe deasupra hotarelor, vilegiaturiștii își strîng îndată bagajele. Cel mai greu loviți și care nu iartă, sînt aceștia din urmă. Durerile, paguba se uită. Bucuriile pierdute niciodată.

De aceia în lunile de vară, cînd oamenii politici stau la pîndă, primejduind munca și liniștea popoarelor, înfloresc cu atîta stăruință gîndurile de concordie universală.

Eugen Crăciun

Convalescență

*Odaie albă, liniște, lumină.
De cum începe să se facă sară
S'aprinde lampa și fereastra-și lasă
Oblonul greu pe ziua în surdină.
Nici nu mai știi culoarea nopților de-afară...*

*La capul meu, o iconiță bizantină,—
E iconița mea de-acasă:
O sfântă zugrăvită din profil
Cu mâni subțiri și albe de copil
Și cu privirea cuvioasă.*

*Se uită ținută undeva, departe,
Și ține'n mîni un glob ș'o carte.*

*O, m'aș simți atît de bine
De și-ar lăsa privirea bună peste mine...*

*

*Mi-e dor de lucruri îndelung uitate,
De cărți copilărești, cu chipuri,
De scoici culese calde din nisipuri,
Să-mi sune'n pumni uscat și dulce,
De larmă veselă de vrăbii, pe 'nserate,
Cînd se adună să se culce...*

*Nu-mi mai aduc aminte de nimic,
N'am nici un gînd,
Și somnul mi-e adînc și vegetal.
Mă simt zîmbind,—un zîmbet mic, plăpînd.
Ușoară jucărie de cristal,
Și nu mă mișc, de teamă să n'o stric.*

Imi mîngîi mîna rece
Ș'o strîng ușor, de frică să nu plece
Și să mă lese singură 'n odaie...

Cînd geamul nu mi-e aburit de ploaie.
Se vede-un colț de cer, un brad,—
Subțire vîrf de minaret,—
Un nor nomad...
Fereastra liniază cerul : o filă de caet.
Și uneori văd bradul cum se nchină
Prin pătrățelele egale de lumină.

Inchid pleoapele-ostenite, și ascult...
Din cioburi mici de zgomote răzlețe
Incerc s' alcătuesc povești și cîntece.—
Cum încercam, demult,
Din pînza ruptă, din faianța spartă,
Cu sfoară și cu clei și cu descîntece,
Să fac la loc păpușa moartă.

Dar îmi aduc aminte... și tresar
La gîndul că va trebui, curînd,
S' adun cu trudă și să leg, cuminte,
Intregă viața mea de mai nainte
Cu viața care o să nceapă iar...

Otilia Cazimir

Ioana Pallă*

Alexandru Pallă către Ioana Pallă

«Venetia»

Dragă Ioana,

Ce cîntec îți imaginezi că am auzit azi dimineață, deșteptindu-mă?

Ascultă-l :

„Mergi la Li-Ido barcaruo-uolă
Zic dol juni și-și a-legeu
Uo gon-duolă 'ntre gonduo-uo-uo-uole
Și voloș 'n le săreu, e-he-heu...”

Partea cea mai nostimă e că cel care-l fredona eram chiar eu, așa precum ți l-am transcris, cu indescriptibilul accent și tremolo al lui Sake.

Mă vezi? M'am regăsit la Sălcii, tu cu „Les Nourritures Terrestres”, eu cu paleta, pipa și sandalele, și Sake cu vetuste reminiscențe muzicale, ale juneții valori, e-he-heu!

Și m'am hotărit să-ți răspund.

Cît a trecut decidînd mi-ai scris la București? Nu m'ajută nici memoria, și războiul european—adevărat act european—

* Fragment din romanul Drumuri, seria „Medeleni”, care va apare în finele lunii Noembre, în editura „Cartea Rominească”, București.

răsturnat timpul. Ce porcărie! De câte ori aud pomenindu-se despre acest aparant și incomod eveniment, îmi vine pe buze zdravănul cuvint al lui Cambronne.

Noroc că Veneția e în afară de Europa. E singurul oraș, din câte cunosc, care n'are nimic „social“. Aici ești în altă planetă și 'n alt veac. Ziare nu cetesc. Repet: Cambronne.

Astăzi, laguna are culoarea smaraldului tău când e înourat afară. Pute savuros. Am regăsit-o așa cum o lăsasem: fezandată ca un venerabil roquefort, magnifică. Ași vrea să-ți văd nările în fața Veneției; merită s'o humeze.

De ce n'am venit la Sălcii, cum făgăduisem mirificel castelane? Capriciu mai irezistibil decît irezistibila Ioana. N'aveam chef de peisajul moldovenesc. Aveam nevoie de roquefort, nu de caș proaspăt—vorbesc de peisaj, tu, cași Veneția, ești... lagună!

Și acum, dragă Ioană, să-ți dovedesc că numai Turcii au dreptate: „Cum o vrea Allah!“ Allah a hotărît să-ți fac comisionul, dincolo de așteptările tale, tocmai atunci cînd uitasem de el.

„Cine-i Adina Stephano?“

Cînd am primit scrisoarea ta, am fost persuadat ca întotdeauna—cine-ți poate rezista?—că Adina Stephano e cea mai interesantă femeie dintre Carpați, Dunăre și Prut,—iar junele Deleanu, cel mai de frunte năărău din cuprinsul aceluiași hotare. Cum însă, plecarea la Veneția mă preocupa mai activ decît produsele naționale, am procedat expeditiv—adică proteste—adresîndu-mă celei mai scîrnave guri și mai atotclevețitoare, din cite numără cafeneaua bucureșteană, lui Hăvășel.

Evident, era informat amplu: profesionist!

Iată buletinul: Adina Stephano, foastă soție a fostului căpitan Stephano: un escroc dublat de un pește. Ea, Craioveancă de neam bun, dar... a fugit cu „tipul“. După aceea, tipul a fugit „solo“ în vre-o Americă, sub impulsunea unui mandat de arestare. Restul, în ce o privește, vine dela sine... în stil de cafenea.

Concluzia: „tipesă“.

Am neglijat să-ți comunic această fadă și ignobilă biografie. Și bine am făcut. Acum te pot informa direct, cu alți ochi, altă perspicacitate și alt stil decît acela al Plutarchului cafenelei bucureștene.

O cunosc pe Adina Stephano cum știu calitatea și nuanțele culorilor cu care-l fac portretul. Acest portret, pe care-l voi expune la toamnă, nu-l vei putea cumpăra cu toată recolta Sălciiilor. E singurul tablou care nu va fi de vînzare nici chiar pentru tine; nici de dar, o, teribilă Ioana!

Întăia oară am văzut-o în gondolă, fără pălărie, cu degetele 'n apă făcînd diră. Părul roș, oglîndit cînd se apleca în apa verde, fața roză ca interiorul scoicilor, ochi verzi (au parcă miros

de larbă)—gura umedă și roșie cu expresia copiilor frumoși cind sînt gata să plîngă.

Mă duceam la o biserică să revăd o Madonă care mă aștepta de cinci ani. Am renunțat fără ezitare.

Gitul aplecat, părul vibrînd în soare, și degetele cu fosete făcînd diră în apa venețiană..

Transcriu versul lui Mallarmé :

„J'errais donc, l'oeil rivé sur le pavé vieilli,
 Quand, avec du soleil aux cheveux, dans la rue,
 Et dans le soir, tu m'es en riant apparue
 Et j'ai cru voir la fée au chapeau de clarté
 Qui jadis, sur mes beaux sommells d'enfant gâté
 Passait, laissant toujours de ses mains mal fermées
 Neiger de blancs bouquets d'étoiles parfumées“.

De atunci o văd zilnic. Venise la Veneția întovărășită de o rudă care a plecat—panica Romînului—cum s'a declarat războiul.

— Eu n'am vrut să plec la București. Nu-mi pasă de războiu ! Mie-mi place Veneția !..

S'o vezi istorisindu-ți scena, cu aer îndărătnic de copil răsfățat, care nu vrea să plece din cofetărie, fiindcă n'a mîncat deajunse cofeturi,—bătînd din picior, gata să plîngă, dar energică !

Înțeleapta mea Ioana, deși viața a adăugat încă treizeci de ani celor șaptesprezece pe care-i simți, am uitat.

Te rog să nu-ți aduci și să nu-mi aduci aminte».

Ioana Pallă aprinse o țigară.

Receti : ...„degetele cu fosete, făcînd diră în apa venețiană...“

Și în sufletul ei făceau diră... Să nu fi fost războiul, ar fi plecat și ea, corsar, după o gondolă...

— Pauvre Pașa !

Cînd își da osteneala să compătimizească verbal pe fratele pictorului Pallă, cu același intonație spunea :

— Pauvre Sake !

În fața femeii erau frați întru credulitate, deși Sake, senatorul, era mediocru, ignar, politician, și de o „ministerabilă ramoleală“,—pe cîtă vreme fratele lui, pictorul Alexandru Pallă, era unul dintre marii și rari pictori romîni prețuit și dincolo de hotarele țării, de artiști și de femei.

— Pauvre Pașa !

Îl vedea brun, cu paloare de brun somptuos în barbă și arcuit în sprincene ; cu nasul vulturesc, dezmințit de buzele de cadină ; plutecos cu fast—pașă cu iataganul pleziș pe curba de mătăsuri a pîntecelui— ; cu ochi de un negru onctuos ca părul

lins al spaniolelor ; parfumat cu „Ambre“. mirosind a „Maryland“ ; cu mini grase și albe de femei orientală ; bohem la îmbrăcăminte, dar cochet ca o curtizană romană ; impunător și decorativ cînd intra în salon, precedat de numele său ilustru, cu vastă pălărie de pluș negru, subt care tîmplele sure sunau lumini de argint.

Cînc ca liceenii la nouăsprezece ani, după întăia lectură a lui Baudelaire, pasionat după femei ca un motan vara, și le-neș ca motanii iarna, — era bun, și bun de dezmierdat ca un cap gros de „Saint-Bernard“.

Glorios ! Patruzeci și șapte de ani ! Bogat ! Astratic ! Adina Stephano !..

— Pauvre Pașa !

„...făcînd dîră în apa venețiană...“

Continuă lectura.

«..Intăia mea îndrăzneală, după ce am cunoscut-o mai bine, a fost schimbarea numelui. Din Adina am făcut Adia.

Mi-a dat voe. A repetat :

-- Adia !..

Cu sărutările primite în lunga mea carieră de pictor gestat de femei—din nenorocire pentru pictură—ași putea face un șal persan cu toate nuanțele roșului. Ași da o suță de colecții de astfel de șaluri, pentru aceste simple silabe spuse de Adia :

— Adia...»

— Pauvre Pașa !

«...Sînt încîntat, mîndru, fericit, de această singură frază muzicală scrisă în viața mea.

„Adina“ era prea romînesc, prea vulgarizat, prea craiovean. „Adia“—auzi ?—Adia...

Dar numai Adia știe să spue numele compus de mine. Ridică puțin sprincenele și spune. Gest de „Watteau“ ; muzică de „Lullu“.

E delicioasă ! Ași da o săptămîină din viață, ca acest cuvînt, „delicios“, pe care l-am întrebuintat și pentru stridii, și pentru crăvății și pentru altele, să nu fi existat până astăzi : să-l fi descoperit odată cu Adia.

Dar n'am isprăvit încă !

Cetește cu atenție cele de mai jos :

„Cînd vezi un piersic înflorit îți bate inima, fiindcă ai în față imaginea întăii sărutări : buzele care-au zîmbit, obrații care s'au înroșit..

Un piersic înflorit te întristează, fiindcă în fața lui, oricît ai fi de tînăr, ești bătrîn“.

Ce spui, Ioana? Crezi că-l un „hai-kai“ japonez? Nu! E o reflecție făcută de Adia, pe cînd o pictam.

Alta:

„Nu-ți pare rău cînd vezi un om care se tirguesește pentru un kilogram de cireșe cu olteanul, și alături, în coșuri, toate cireșele care roșesc ca dragostea în fața dragostei?...“

Alta:

„Cînd auzi o țigancă strigînd: „Fragi! Fragi!“,— și cînd vezi cofița plină, dacă nu simți că ești tu singur o cofiță de fragi, n'o cumpăra“.

Ioana, în numele meu și pentru mine, dă foc întregii literaturi rominești, începînd cu falmoasa „Miorița bucălae, lae“...

Îți aduci aminte, Ioana, de începutul lui „Dorian Gray“. Sînt fermecat și îngrozit ca pictorul Basil Halward în fața tinărului Dorian Gray. Nu-mi dau samă cum România, Oltenia, Craiova, au putut face așa ceva! Și nu-mi vine să cred că Adia a stat în București fără ca să nu fie cunoscută de întreaga lume venită în procesiuni, să o vadă, cum vin Japonezii, lăsînd totul, să vadă și să sărbătorească întăitul cireș înflorit.

Impresia ta din tren că e fetiță ca figură și expresie, și prea femeie în toate amănuntele îmbrăcămînții, deci lagună,— este falsă.

E într'adevăr fetiță. E tinără cum numai frumosul știe să fie. O dublă ingenuitate trupească și sufletească îl conferă acest singur titlu de nobleță pentru o femeie frumoasă. Dar perfecțiunea, arta ei de a se îmbrăca și pleptăna, nu e rafinement decadent. E.. dar să-ți transcriu un alt hai-kai de-a Adiei.

„Un zarzăr înflorit se îmbracă bine? Nu. Inflorește. Atîta știe: să inflorească.“

Dacă în April n'ar înflori, n'ar ști să se îmbrace înflindcă nimeni nu l-a învățat. Haina unul zarzăr înflorit e grația sincerității lui involuntare“.

Ioana, să poți explica atît de just și cu atîta profunzime, farmecul adevăratei cochetării,—și să fie totuși de copil buzele care vorbesc și ochii care zîmbesc mirați! Miraculos!

Adia e arzită din culori și zîmbete. Transcriu iarăși o vorbă de-a ei:

„O livadă e milionul de fructe care-i dau tenul, și miliardul de albine care-l dau risul.

O bibliotecă n'are ce căuta într'o livadă: fructele nu cetesc, albinele nu se 'ncruntă.

Mierea se face în livezi, și bătrîneța în biblioteci“.

Ruda ei o instalase la „Hotel Danieli“, bine înțeles. Știi, Craioveanul chibor nu poate concepe șicul decît cu icre moi la dejan, însoțite de șampanie: fotoliu de orchestră în banca întăia, la Simfonicele Ateneului, și „Hotel Danieli“ la Veneția.

Am instalat-o într'un mic „palazzo“, încare am și atelierul.

Ai văzut, Ioana, un copil căruia îi aduci un ou mare de ciocolată, cu fundă de mătasă, plin de surprize ?

S'o fi văzut pe Adia coborînd din gondolă, cu umbreluța roșie deschisă—e singurul fard pe care și-l pune cînd e soare,— cu piclorușe de păsărică pe solemnele trepte de marmură ! Floare, Ioana ! Am ris, ochi în ochi cu gondolierul care l-a aruncat itallenește floarea din plept. Inima mea era alături de floarea gondolierului.

Te miri și tu, mă mir și eu !

Am devenit liric permanent : dela ceaiul de dimineață până la isprăvitul binecuvîntatelor insomnii. Cunosoc și eu, Ioana, „aurora cu degete de roză“. Nu mai pestez, nici nu mai exclam în vechiul și predilectul meu limbaj rablezian.

Adia doarme la etajul întăiu. Tot etajul de sus e locuit de ea. Are candelabre pe care le face să sune, uneori le și sparge, jucîndu-se cu ele ca un pui de veveriță. E un necontentit cîing — cîing de cristale ciocnite deasupra mea. Imi rîde deasupra capului.

Sînt îndrăgostit, Ioana. E ca o ploae de primăvară simțită pe inimă. Toate tablourile pe care le pictez, surid.

Intr'o zi, pe cînd îi făceam portretul, a venit lîngă mine și mi-a cules cîteva fire de tutun încurcate 'n barbă.

Ioana ! Ioana !

O pictez într'o tunică „Fortuny“ de catifea verde cu ușoare deseme de aur șters. În jurul taliei, o centură de argint sur, cu paftale. Să vezi părul Adiei — gloria toamnei în soare—în contrast cu verdele de baltă tomnatecă în umbră al tunicei, și ochii.. Niciodată n'am văzut ochi verzi atît de mari ! E singura dimensiune amplă a Adiei. Au mărimea ochilor negri—cînd sînt mari—și-s verzi cu intensitate, un verde umed și înflăcărat totodată, avînd sonoritatea triumfală a roșului aprins. Îți dau sete ochii Adiei. Ai vrea să te îneci în ei. Uneori, cînd marea e colossal de lîmpede și încărcată de lumină, ai același dorință de cufundare.

Și să vezi, Ioana, minile ei—incrucșate pe genunchi, cum le-ai văzut și tu, dar pe verdele lui „Fortuny“ ! Înțelegi fetișismul. Minile Adiei tăiate și așezate pe o pernă, pot fi adorate în

genunchi. Podul palmelor e roz ca floarea leandrilor, și mișcă-rile sînt joc de fosete. Nu poartă inele. Degetele sînt mai goale și zboară mai ușor.

Și acum, să-ți pun și eu o întrebare la care te rog—te rog, Ioana—să-mi răspunzi imediat, cu tot ascuțitul minții tale. Cine e tînărul Deleanu? Cum e? Cîți ani are? E frumos? Ce gen de frumuseță? E seducător? Are farmecul tinereții numai, sau și farmecul arzător și tulbure al talentelor crude? Nu cumva e un gogoman?

Insfirșit, tot ce crezi tu c'ar fi util pentru a înțelege dragostea Adiei pentru el.

Căci Adia Veneției, Adia mea, îl iubește pe acest Deleanu! De unde știi că-l iubește?

De unde vrei să știi cînd Adia e împede și străvezie ca aerul marilor înălțimi? Ea singură mi-a spus.

Mă chinuște imagina acestul tînăr necunoscut. Vreau să știu dela tine cine-l? Vreau, Ioana, un diagnostic lucid, complet, brutal, ca acela pe care-l soliciți marelui specialist mondial, de el atîrnînd sînușiderea sau speranța.

Iată cum am aflat rolul pe care acest tînăr tiran al nopților mele, îl are în viața Adiei.

Căutînd într-o zi în caseta cu hîrtii prețioase, am dat peste scrisoarea ta, și ai că păstrez tot ce vine dela tine. Am recitat-o, era doar preludiul Adiei. Și am asistat pentru intăia oară (la intăia lectură eram simplu lector amuzat) la scena din tren: răpirea din compartiment, sărutările de pe culuar. De atunci, a început să mă roadă acea curiozitate—cu dezvoltări și comentarii fantastice—îndreptată asupra singurului epizod cunoscut din trecutul femeii iubite. Aria din „Manon”, pe care involuntar o fredona, tu spectatoarea scenetei de pe coridorul trenului, mă obseda, dîndu-mi... ceiace tristeța dă liceenilor! Cam rușinos! Batistele mele vaste erau făcute numai pentru nas!

Tînărul Deleanu, pe care ai omis să mi-l descrii—calificativul „băețol”, peiorativ în gura ta, nici nu-ți închipui, Ioana, ce seducătoare întruchipări poate avea în închipuirea unui Pașă de patruzeci și șapte de ani!—a aterisat în mine, proteic; uneor mai fastuos decît Cezar Borgia, alteori mai îngeresc decît Shelley, alteori—rareori—băețol cu mustăcioară, pomadat și parfumat. Din nefericire, această ultimă versiune e neverosimilă: nu poate intra așa ceva prin porțile împărațeste, care sînt ochii Adiei, oricît de illogică ar fi dragostea. Capriciul da, dragostea nu. Și Adia îl iubește.

Știi prea bine, Ioana, că nu pot ascunde nimic, multă vreme. Am un suflet eruptiv“...

—Pauvre Pașă!

„...Am recurs la o stratagemă. Am întreat-o brusc,—pentru intăia oară în viața mea m'am roșit.

— Il cunoști pe tânărul Deleanu ?
 Ce crezi că mi-a răspuns ? Că nu-l cunoaște ?
 A sărit în picioare, cu obrații în flăcări :
 — Il cunoști ?
 — Il cunosc,—i-am răspuns, cu inima albă.
 — Il iubesc, Pașa.
 Și a început să plîngă..»

Multă vreme, Ioana Pallă privi plafonul salonașului. Reluă lectura fără să mai aprindă o nouă țigară.

« ..Continuarea e și mai extraordinară.

Ca s'o consolez, i-am făgăduit—ascultă, Ioana !—să dăruiesc portretul ei, armonia de verde și roș, în care pasiunea mea tremură miliarde de stele, tânărul Deleanu.

Exclamă tu, eu nu mai știu.

— Il iubești, Adia ?

— Da, Pașa, il iubesc.

Asta cu ochii umezi de lacrimi, și minile încrucișate pe genunchi.

— De ce-l iubești ?

Alexandru Pallă punînd astfel de întrebări !

— Nu știu.. Il iubesc ca pe un mărtișor găsit pe stradă..

E un copil. Il iubesc.

Pe tânărul Deleanu !

Mi-a spus că e în clasa opta la „Liceul Lazăr“, și că-l iubește. Alt nimic !

M'am gîndit să scriu unui profesor dela Lazăr, fost coleg al meu pe vremuri, dar nu-l știu adresa și chiar dacă l-ași ști-o ce vrei să-l scriu, ce vrei să-mi răspundă ? Să-l întreb cum e elevul Deleanu ? Mi-ar răspunde ce notă are la desen și al cîtelea e la clasificație. Am renunțat. Nu mă gîndeam la tine, mă erți, Ioana.

Am întrebat-o pentru ce-a plecat în străinătate dacă-l iubește ?

— El n'are nevoie de mine ! Eu il iubesc.. Ori la Veneția, ori la București, nu-i tot una ?

Și—iartă-mă Ioana—i-am povestit tot. Am dat pe față stragema. Te știe pe tine, scrisoarea ta : i-am istorisit numai pasajul relativ la ea. Nici nu s'a supărat, nici nu s'a mirat. Mi-a spus că pe tine nu te-a observat în tren, sau te-a uitat, și că-i pare rău.

Cine-i tânărul Deleanu, Ioana ? Fă-mi harta lui. Amănuțește-mi-l din toate punctele de vedere. Trimite-mi fotografia lui ; dacă poți, mai multe chiar : în uniformă de liceu, în costum de vacanță...

E oare nepotul lui Grigore Deleanu, inginerul, poreclit „En-

glezul? Pe acela îl cunosc: e un original. Spune-mi cine-i mama tinărilor. Seducțiunea bărbaților—mai ales în adolescență—e moștenită dela mamele lor.

Uite 'n ce hal am ajuns!

Tu ce crezi? Un bărbat în genul meu, poate înlocui în sufletul unei femei... pe tinărilor Deleanu? Dar tu n'o cunoști pe Adla! Și fără de aceasta răspunsul e caduc.

Adla are pentru dragostea mea, misterul simplității. Ca pictor și ca om, o cunosc perfect. E numai lumină, nici-o umbră. E sufletul cel mai nealterat de viață, pe care l-am întâlnit. Nici-o impuritate, nici-un ascunziș, nici-un viclesug. Mieluț în floare. O cameră albă plină de soare. Răsfringe ca oglinzile venețiene tot ce întâlnește, pur. E cea mai puțin „femeie“ din câte am cunoscut. Poate de asta, pentru dragostea mea, e cea mai femeie dintre toate.

E „atașată“ de mine. Acesta-i termenul just. Când lipsesc mai mult—stau uneori închis cu tinărilor Deleanu—mă întreabă de ce-am lipsit, ce-am făcut, unde-am fost.

O distrează cravatele mele, ochii mei, hainele mele. Are uneori atenția care mă îndulțează.

Dăunăzi mi-a cusut un nasture care spinzura. S'o fi văzut, Ioana, gospodină! Închipuește-ți formula la care am ajuns: ași dori să fie copilul meu, fetița mea.

Nimeni—nici tu—n'ar cunoaște dablul fund al pasiunii pentru fetița mea; poate nici eu! Și atunci, în acest sfîșietor și dulce sentiment al paternității, l-ași îngloba și pe tinărilor Deleanu. L-ași avea în mine pe amîndoi.

Uite la ce-am ajuns, Ioana!

Ce-are să fie nu știu! Imi limitez viitorul la prezent.

Pentru întâia oară în viață, conviețuiesc cu o femeie de care nu m'am atins, și nu doresc nimic alt decît s'o simt lângă mine, rîzînd, jucîndu-se cu cristalele candelabrelor, plîngînd, iubînd chiar—însă dela Veneția—pe tinărilor Deleanu din România. Dar doresc să știu cine-i tinărilor Deleanu.

Răspunde-mi, Ioana, privind-mă drept în ochi.

Devotatul tău

Pașa

P. S. Am rupt plicul ca să adaug acest post-scriptum. Am aflat cum se numește tinărilor Deleanu.

Adla mi-a dat chiar acuma o scrisoare pentru România. Înțelege emoția! Era adresată „domnului Dan Deleanu“.

Îl cheamă Dan. E numele unui roman de Vlahuță. Mi-aduc aminte și de un alt Dan: „Dan căpitan de plaiu“. De Bolintineanu, probabil.

De acum începe altă tortură: Dan. Cine-i Dan, Ioana?

Te anunț totodată că sînt un nemernic. Mi-am descoperit apucături de slugoiu. Am deschis scrisoarea Adiei !.. Nu-i scrie nimic. Ii trimite o fotografie de-a ei în gondolă, și atât. Nici-un cuvînt.

Ce spoi tu, Ioana ? Cînd o femeie îți trimite o fotografie, e mult sau puțin ? Eu nu mă simt în stare să dezleg această problemă. Știu că femeile care m'au iubit îmi scriiau mereu. Nu ceteam decît primele rînduri, uneori și ultimele, cum cetesc și cărțile autorilor conaționali, oferite cu dedicație. Altele îmi trimeteau buchete de flori: le retrimeteam altora. Nu în minte să-mi fi trimis vre-una o simplă fotografie, fără de rest. Tu nu mi-ai scris decît după ce ne-am împrietinit, adică după ce m'am calmat,—dar fotografiai nu mi-al dat.

Știu eu ! Poate că o fotografie e mai mult decît o scrisoare : emblema darului complet.

Scirnavă invenție și fotografia !

Cum am să dau ochii cu Adia ! Să-l mărturisesc deschiderea scrisorii ? Ce spui ? Dacă mă disprețuește ? Unele femei sînt atrase de oamenii pe care-i disprețuesc mai mult decît de acei pe care-i admiră. Disprețul implică o senzație de superioritate măgulitoare pentru cel care disprețuește, și măgulirea te leagă într'un fel de cel care ți-o provoacă.

Dar Adia e atât de inedită ! Sau dragostea e inedită pentru mine ?

Răspunde-mi urgent».

* * *

Ioana Pallă către Alexandru Pallă

«Sălcii»

Bunul meu Pașa,

Întăia sultană a haremului tău, recunoaște că ultima candidă merită să fie sultană. Acesta este ultimul cuvînt al buzelor, cărora, dacă nu le faci altă cinste, le-o faci pe aceia de-a avea încredere în cuvîntul lor.

Și acum să clarific ceia ce te preocupă.

Dan Deleanu, absolvent a șapte clase liceale, etatea optsprezece sau nouăsprezece ani, nu e nici Cezar Borgia, nici Shelley. E un foarte normal reprezentant al acestei vîrste și al acestei clase—a opta—în care a promovat.

Bunule Pașa, ai uitat pe prietina ta ! Altminteri, din simpla lectură a scrisorii mele, ți-ai fi dat samă că elevul Deleanu, spre deosebire de foasta Manon, actuala Adia, nu este interesant nici pentru tine, nici pentru mine : prin urmare, nu va mai fi, dacă a fost, nici pentru Adina.

Mi-ai cerut fotografii. Ași prefera să-ți expediez în colet poștal, personajul în carne și oase. Eu așa scăpa de prezența lui inoportună; tu, de obsesia lui, dezagreabilă desigur, când e insufletită de Adia. De asta nu îndrăznesc să-ți îndeplinesc rugămintea. Ași plăti-o prea scump. Dacă i-ași cere o fotografie, mi-ar aduce un album, adică o colecție de albumuri: în fiecare, pozele altei vârste.

Când l-am cunoscut, l-am împrumutat o carte—amabilitate—și ca să mi-o aducă mi-a făcut un număr exagerat de vizite. Preferam să-și reție cartea. E complet lipsit de tact. Desigur că și acuma mă așteaptă în grădină.

După cum întrevezi, face parte din categoria băețoi. Are păr buclat, frunte mare—cred că a trecut moda frunților mari chiar și în Germania—și o expresie blînduță. Totuși „zvîrle”: mai mult catir decît cal. Evoluiază alternativ între tăcere—și agresivitate monosilabică: l-am recomandat o oglindă. Se crede neapărat om superior, mai ales cînd tace. Dă din umeri, dezaprobativ; ridică sprincenele, interogativ; se 'acrunță, fudroalant; răsfrînge buza, blazat.

Face sporturi. Acesta e subiectul favorit de conversație laconică bine înțeles. Dela al șaselea cuvînt în sus, elocvența derapează. Să-l ascultăm:

- Patinajul e o artă cași dansul. Nu e sport.
- I-am mulțumit pentru noutate. Răspunsul înțepat:
- Imi dau samă fiindcă patinez foarte bine.
- Nu te cred!
- Am luat premiul întâlu la concurs.
- Nu te cred!
- Tace. Il cred.

E ferm convins că atletismul impune fără greș, în fața femellor. E mai puțin voinic decît luptătorii de circ, dar tot atît de plin de ifos, fanfaron și îngîmfat. Cînd intră în casă, bombează pleptul, lărgîndu-și umerii: exact intrarea atletului în arenă, în timp ce fanfara țigănească intonează un trăiască—regele oarecare.

Cucoșel, încearcă să facă tartarinade, fără sare, fără vervă, fără fantezie. Mi-a istorisit foarte înfierbîntat, cum a expulzat din casa unei „prietine” de-a lui, pe un „prietin” al acesteia, necuvîncios cu el și cu prietina lui. Scenă demnă de George Ohnet. Entuziasmul naratorului, de același calitate. Il place să se fălească, atribulîndu-și cuceriri de „femei bine” cu nume suspecte: probabil, numele tuturor eroinelor literaturii romînești, salon pe care nu-l frecventez, așa că nu-l pot controla.

Cartea împrumutată, de care-ți vorbeam mai sus, e „Le portrait de Dorlan-Gray”.

- Ți-a plăcut?
- Nu.

— Mă așteptam.

Tace.

Pun cartea la loc. Nici n'a cetit-o. „Dorian Gray“, bunu meu Pașa, e ca un pat de dragoste. Cine-a cetit volumul acesta, a lăsat urme. Era intact, cum îl lăsasem noi.

— Arsène Lupin îți place ?

— ...

— Spune drept.

— Da... flindcă...

— Am înțeles. Am să-ți dau Arsène Lupin.

Nu mulțumește. Se uită urît. Știl, privirea grevistului cînd îți vede ciorapul de matasă, după cel-al întins ajutorul pe care l-a acceptat.

Îl alimentez din biblioteca lui Sake. Cînd mă vizitează îi trimit în grădină un roman de Gaston Leroux, Maurice Leblanc sau Paul d'Ivoi, să-l ție de urît. Probabil că-l pasionează. Stă după-amieze întregi în grădină. Eu stau în casă. La plecare, îi împrumut în genere romane în cel puțin trei volume—Alexandre Dumas, Eugène Sue, Xavier de Montépin—cu speranța că mă va lăsa în pace măcar o săptămînă. Desigur că cetește zi și noapte. După cel mult două zile—indiferent de numărul volumelor—mi le aduce îndărăt. Îi dau altele, mai numeroase. Le înghite și iar vine. Până la sfîrșitul vacanței trebuie să comand o nouă provizie (are și Sake nevoe) și cea pentru grădină și cea pentru acasă, se topesc. Cultura lui Sake de o viață întreagă, e devorată într'o singură vacanță! Vezi dar cu cine ai aface: un Sake „en herbe“!

Dar n'am isprăvit.

Toți am fost plagiatori în tinereță, însă cu modestie. Te văd pe tine, de pildă, la șaisprezece ani, spunînd fiirtului tău :

— Nu-l așa că luna pe turla bisericii e ca un punct de aur pe un i ?

Alții, mai puțin mussetieni, vorbesc de trandafirul aurorei, de diamantele picăturilor de rouă, de noaptea ochilor, de minile iubitei: ca doi crini,—etc..

Normal și cuvințcios ar fi ca și foarte normalul elev Deleanu să facă la fel. I-ași trece o exclamație luată dintr'o juxtă oarecare, o metaforă din Hugo,—însfîrșit, materialul poetic învățat la școală, vorba avînd avantajul că te cruță de grija ortografiei.

Dumnealui nu!

Intr'o zi mă coboram în grădină să-l alimentez cu romane senzaționale, adică să-l concediez. Tocmai atunci scăpase în grădină un curcan, care văzîndu-mă, s'a burzultat.

Tinărul Deleanu exclamă cătră mine :

— Uite la ei: parcă-i o apoteoză de fluturi albi!

Am tăcut.

Altădată, Răsărise o lună roză. Tinărul inspector al grădinii mele, exclamă :

— Noaptea aceasta e ca plăcile de gramofon cu Caruso : e însemnată cu cerc roz la mijloc.

Altădată, despre un mușurolu de furnici :

— Parcă-s lcre negre în delir !

Despre coarneau unui bou :

— Iși poartă mustețile pe cap.

Cităva vreme am tolerat. Mă amuza candoarea. Până cind i-am spus :

— Să știi că-l cunosc foarte bine pe Jules S. Renard. Studiază altceva, dacă ții să mă epatezi !

S'a roșit—ca plăcile lui Caruso—a bilblit, și n'a mai venit o săptămână.

De atunci a renunțat să mă epateze. Se mulțumește cu porția, regulat servită, de romane senzaționale.

Bunul meu Pașa, tu și tinărul Deleanu !

Al patruzeci și șapte de ani. I-adevărat, cochetul meu Pașa. Dar ești Alexandru Pallă, Pașa, palat oriental cu vedere pe Bosfor. Tu singur ți-ai servit acest madrigal.

Și care-i femeia în stare să prefere unei ferestre de palat oriental cu vedere pe Bosfor, un ochiu de geam cu vedere pe „Liceul Lazăr“ !

Scutură-te, Pașa ! Niciodată n'al fost modest. Tu, superbul, magnificul, tocmai acumă să ai tracul școlăresc, tracul debutantului ?

Nu te-am văzut de șase luni, dar te știu mai bine decît oglinda ta. Timpul te „patinează“ ca pe tablourile de rasă. Timpurile albe nu sînt decît o cochetărie a ochilor care au vrut să-și valorifice în decor de argint, negrul invincibil. Dar amestecul tău de „Ambre“ și „Maryland“ ! Ești singurul bărbat care știe cum trebuie să miroase un bărbat. Femeia care te-a cunoscut, nu mai poate suporta în brațele ei alte miroasuri.

În legătură cu această din urmă constatare, să-ți mai indic un amănunt caracteristic al „rivalului“ tău. Are mîni inexpressive pe față și pe dos. Linile palmei arată calmul plat al mediocrității echilibrate. Și știi că adevărul e în palmă, nu pe frunte. Degete scurte, stingace cînd se mișcă, greoaie cînd apucă. Mîna de moșier sirguitor, bună să pălmuiască argații, să clujească țărănuțele agricole, să ție hățurile și coada biciului, să facă paslențe și să aibă gesturi de imperator cu bucătăreasa și nevasta.

Pune alături mînile tale făcute pentru trupurile albe, pentru culori, șaluri, covoare, „Papier Imperial“... Și femeile, bunul meu Pașa,—o știai înainte—sînt mult mai senzibile la mîni decît își închipue bărbății. Mîna unui bărbat, pentru o femeie, e întăia fereastră deschisă asupra calității ritmului de care e capabil în dragoste și asupra duratei lui. Sînt mîni brutale și urgente cum sînt cucoșii. Altele grase, cu degete apoase și umflate : acelea dorm oricînd, sau, mai exact, adorm mereu. Altele-s veșnic nă-

dușite, cleioase, făcute mai degrabă să ție locul hirtiei de prins muște. Altele, discursive, secundează onorabil vorba, chiar pasionată, dar restul nu. Altele, bădărane, ar prinde bătătură ori-cînd: și cînd fac dragoste, ară și prășesc. Altele, păroase—cu-noști falșa virilitate a părului—înd'spun ca un obraz neras. Altele sînt prea specializate, prea unilaterale: știu să gesticuleze, dar nu mai știu să alinte. Sînt deplasate.

Dar minile tale, incomparabil Pașa! Ți-aduci aminte, cînd ceteam „Le Jardin des Caresses“, al exclamat:

— Mes mains sont les chemins qui mènent au Jardin des Caresses“.

Și nu te lăuda! Știa să răsfoești o carte prețioasă, un trup,—și să le cetești.

Minile tale, Pașa, sînt singurele demne să reție minile care „lăsau diră în apa venețiană“.

Junele Deleanu se va consola imediat cu domesticitatea femeiască de acasă. E predestinat la așa ceva.

Dar Adia îl iubește pe tînărul Deleanu!

Care-i izvorul acestei informații? Însăși Adia.

De cînd ai devenit atît de credul, Pașa?

Minte Adia?...

Nu sări în sus! Nu minte. Ca și tine, sînt convînsă că Adia e cea mai puțin femeie din cîte am cunoscut. Dar, în primul rînd, pentru cel care-o iubește, fiecare femeie e cea mai puțin femeie din cîte a cunoscut. Asta înseamnă să fii femeie. Cînd nu ești, rămii „o femeie ca toate celelalte“ pentru toți bărbații. Acesta este stocul de femei destinat maternității și evangheliceilor adultere. Viața lor e cuprinsă în trei etape: logodna, căsătoria și onestul adulter.

Adevărata femeie, bunul meu Pașa, nu tăgăduiește. Dar mărturisirea ei decolorează realitatea mai puternic decît minciuna. Minciuna lasă joc liber acelei inchiizitoriale imaginații numită gelozie. Mărturisirea limitează, e supusă deci ultării, și pe deasupra măgulește vanitatea bărbatului care, chiar înșelat, a dominat, obținînd adevărul: așa zisul adevăr, căci autentica minciună feminină nu e decît un adevăr nuanțat. El a rămas „bărbat puternic“ obținînd dela „femeia slabă“ mărturisirea. Conștiința acestei superiorități în bărbatul înșelat, e principitul tuturor ertărilor.

Dar să examinăm mărturisirea Adiei.

— Il iubesc.

Și a plîns.

A afirmat un adevăr în acea clipă? Desigur că da, fiindcă tonul ei te-a convîns, și lacrimile ei te-au înduioșat. „Si vis me flere“...

În acea clipă, *cu tine alături*—subliniez aceasta—îl iubea cu voce tare și lacrimi pe obraz.

Dar dacă tu nu erai alături de ea, l-ar fi iubit la fel? Cred că nu.

Mai întâiu, chiar dacă nu intervenai tu în viața Adiei, ea continua să se plimbe la Veneția, fiindcă : „mie-mi place Veneția !“ Deși ruda ei plecase alarmată cu drept cuvânt de războiu, deși circulau cred și acolo, ca pretutîndeni, zvonuri despre invazia Moldovei de către Ruși, deși tînărul Deleanu era în Moldova primejduită... În acest timp, Adia se plimba în gondolă, „făcînd diră în apa venețiană“.

Nu-ți pare insolit acest calm, acest „mie-mi place Veneția“, cînd cel „pe care-l iubesc“ e în Moldova ?

Cîtă vreme n'a avut pe nimeni căruia să-i spue „il iubesc pe Dan Deleanu“, se plimba prin Veneția, cum ai văzut-o. Vrașzică lacrimile vin din vorbele „il iubesc“, nu din tăcerea „a iubi“, neîmpărtășită nimănui.

Dar de ce întăli persoane care i-a pomenit de existența acestui tînăr Deleanu, i-a mărturisit imediat, pe loc, că îl iubește ? Nu vezi tu, bunule Pașa, în aceste vorbe care i-au sărit de pe buze, în această afirmațiune inutilă, conștiința surdă a nesiguranței sentimentului atît de tare și de lute proclamat ?

Dacă-ți răspundea : „Da, îl cunosc...“,—tăcerea de după „il cunosc“—tăcerea din care interlocutorul era exclus—era într'adevăr reculegerea melancolică a dragostii în fața unei neașteptate evocări.

— Il cunoști pe tînărul Deleanu ?—ai întrebato tu inopinat.

Ea ți-a răspuns afirmativ, dar te-a pus în curent cu un sentiment al ei—de ordn intim—față de această persoană pentru întăla oară apărută între voi. Ți-a dat deci mai mult decît i-ai cerut. În primul rînd, ea avea nevoie de așa ceva. În acea clipă a monologat, n'a dialogat,—sau a dialogat nu cu tine, ci cu o Adină retrospectivă.

Acel „il iubesc“ spontan și tare, e justificarea lui „mie-mi place Veneția“,—e afirmarea cu ton agresiv față de uitarea de pănă atunci. E conștiința slăbiciunii și ipocrizia involuntară, pentru comoditatea sufletului.

Ți-aduci aminte de Doctorul Velescu ? Incepuse paralizia progresivă. Făcea cu efort cea mai elementară mișcare. Căutai să-l ajuți, ținîndu-i paltonul, de pildă. Te refuza, fanfaron și energic.

— Nu—nu—nu ! Eu îmi fac toate serviciile singur.

Și își punea paltonul cu satisfacția omului care-a făcut un gest eroic. Avea nevoie de astfel de exagerări, ca să-și alunge panica paraliziei, ca să-și dovedească validitatea integră pentru cel mai neînsemnat lucru.

Acel „il iubesc“ al Adiei are aceiași semnificație, din acest punct de vedere. Acel „il iubesc“ se traduce prin : „Vai ! Ahea acuma îmi dau seamă că pănă acuma am uitat să-l iubesc“ !

Orl, așa ceva nu se uită. Iar lacrimile, candidule Pașa, erau pentru dragostea ei defunctă, sau pe aproape, nu pentru tînărul Deleanu, dorit și regretat.

Dar să examinăm aceste vorbe și din alt punct de vedere. De ce ți le-a spus tocmai ție? Căci orice vei crede și orice vei spune tu, Adia știe c'o iubești. Femeile, bunul meu Pașa, au în mișcările conștiinței ceiace s'ar putea numi „coada ochiului”. Cu coada ochiului fiziologic, surprinzi ceiace lumea crede că-ți scapă: un zîmbet depreciator, un gest schișat, un semn fugar, o mimică destinată altuia, în care ești comentat pe la spate. Aceasta „coada ochiului” a conștiinței feminine, zărește totdeauna a-propierea dragostii, pe care bărbații—mai simpli din acest punct de vedere—n'o văd decît atunci cînd le sare 'n ochi, și încă!

E imposibil ca Adia să nu fi văzut privirea schimbătă cu gondollerul, cînd a sărit din gondolă. E imposibil, instabilul Pașa, să nu-și fi dat sama, în timp ce o picta, că pe lingă ochiul pictorului, care „înregistra” frumuseța ei, selecționînd ce-i mai expresiv în ea, o mai privea și ochiul îndrăgostitului, care-l deranja pe pictor, făcîndu-l să adore—dezinteresat din punct de vedere artistic—modelul iubit în clipa cînd nu mai era pictat. Cunosc...

Atunci de ce tocmai ție ți-a mărturisit că iubește pe un altul?

Bagă de samă, Pașa, nu ți-a spus: „Pe tine nu te iubesc, și nici nu te pot iubi, fiindcă iubesc pe altcineva”,—ceiace ar fi fost o grosolanie.

A spus atît: „îl iubesc”.

Dar există cuvînt care să dea unei femei mai deplină frumuseță, mai arzătoare feminitate, decît acesta?

În momentul cînd a spus „îl iubesc”, a știut că o iubești, fiindcă frumuseța pe care i-o da acel cuvînt, o făcea invincibilă în ochii celui care o privea și asculta spunîndu-l. Acest „îl iubesc” se traduce astfel: „Știu, Pașa, că mă iubești. Iubește-mă. Ia-mă. Răpește-mă din acest „îl iubesc”.

Tu, natural, te-ai întristat auzînd că-l iubește pe tinărul Deleanu. Deci ai iubit-o mai tare. Ai renunțat la ea, adică ai vrut să renunți și ai văzut că nu poți. Ai devenit gelos, deci suveranitatea absolută a proprietății ți-a devenit necesară, de unde până atunci îți părea facultativă.

Prin acest „îl iubesc” ea te-a făcut să fugi și după trecutul și viitorul ei, cînd până atunci te știa mulțumit cu staționarea în fața prezentului. Te-a legat cu mai multe lanțuri, avînd aerul că te dezleagă. Exact „libertatea” cucerită prin revoluții.

Imi vei spune, bunule Pașa, că eu fac un monstru din Adia, că-i atribui calcule și subtilități odioase, incompatibile cu simplitatea ei de cristal.

Te înșel! E cochetă și nu pare. De asta e femeie aleasă. Perfecționarea ultimă a unui scriitor—ulte: Gide—e să pară că n'are nici-un stil și totuși să l albe pe cel mai dificil: al simplității reconstituite. Așa-l și cochetăria adevărată. Îți dă impresia unei absențe. Asta înseamnă că e străvezie ca tot ce e perfect pur.

Există, învăluind totul, dar n'o vezi. Adevărata cochetărie e involuntară ca și feminitatea cu care se identifică.

Cînd Adia ți-a spus „il iubesc“, spontan, a spus celace trebula să spue ca să declanșeze o mișcare mai puțin pasivă a dragostii tale spre ea.

Acest „il iubesc“, în ultimă analiză, fericitule Pașa, înseamnă: „Te iubesc“.

Și tocmai eu, eleva ta, să ți fac lecții, să te ajut! Nu te întrista. Asta înseamnă că ești tînăr. Fii orgolios că poți primi lecții dela eleva ta. Tu iubești, eu îți dovedesc că ești tînăr, iubit. Vezi și tu în partea cul se îngrămădesc anii.

N'am isprăvit încă. Doresc să fii liniștit. Un singur lucru a rămas—pentru tine—obscur, și poate, îngrijorător: cum a putut Adia—ea n'are nevoie de elogi—să-l iubească pe tînărul Deleanu despre a cărui valoare ți-am vorbit suficient? Cum a putut să intre așa ceva, prin „porțile împărătești“ care sînt ochii Adiei?

Nici n'a intrat, nici n'a eșit, *fiindcă nu l'a iubit.*

Dar:

— Il iubesc..

O confuzie, bunul meu Pașa, o simplă confuzie din acelea care incurcă pe oamenii tineri.

Nu vreau să-ți fac o lecție cu subiect anost, dar sînt silită să fac oarecare considerații asupra maternității ca generatoare de confuzii.

Pretind unii că femeia cu tot ce-i specific în fiziologia ei e creiată pentru confecționarea pruncului. Poate că da. În tot cazul, sentimentul maternității există și în cea mai stearpă femeie. Forma cea mai rudimentară și cea mai directă e afecțiunea pentru propriul copil. Totuși, bagă de seamă cîte femei nu-s deloc „mame“ cu odraslele lor. După avizul meu, această vitregie—mai generalizată decît se crede—înseamnă că nu numai decît copilul, copilul tău, polarizează acest sentiment a cărui existență mi se pare axiomatică. Dimpotrivă, afecțiunea pentru copilul tău, fiind oarecum obligatorie (prin sancțiunea opiniei publice, cu toate variantele ei artistice, morale, religioase și juridice) devine un fel de corvadă. În tot cazul, e mai puțin spontană, mai puțin liberă, mai puțin dezinteresată, tocmai din pricina obligativității ei, din pricina amestecului colectivității. Un exemplu lămuritor în această privință: Dol tineri se iubesc pe fariș fiindcă familiile... Dragostea lor e perfectă tocmai fiindcă familiile... Înșfîșit, datorită cîne știe căror împrejurări, familiile consimt. Ceiace era delicios „pe fariș“, devine ostentativ și obligator „pe față“. Mama ei, clipind din ochi, roagă pe invitați să-l lese singuri, și pe la spate, cu voce destul de tare, se îndușează de gentileța „hulubașilor“. E așa zisa clipă încîntătoare a logodnei. Dragostea cu drăgălașe demonstrații în doi, „hulubismul“, devine obligator pentru logodnici. Altminteri n'ar mai fi logodnici,—așa cum e

cîntată această noțiune,—n'ar mai fi logodnici pentru cei care au venit nu să-i felicite, ci să-i vadă logodnici.

Voluptate cu spectatori la vîrsta logodnelor normale nu există. Și atunci, tinerii îndrăgostiți deveniți prin logodnă funcționari al idilei, încep să simtă corvada. Vine efortul, teatrul în doi, penibil, din care naște prima minclună reciprocă, deprinderea ipocriziei casnice, etc... Astfel logodna ucide amănunțit dragostea. E primul cimitir. După acela vine distracția festivității căsătoriei, luna de miere cu logodna trupească, și restul.

Așa e și cu sentimentul, sau instinctul maternității față de propriul copil. Obligatoritatea lui îl slăbește, îl contrazice, jîgnînd autonomia sufletească,—uneori îl anulează, nu în sine, față de copil numai. Sentimentul rămîne disponibil, puțin ursuz. Și atunci ai spectacolul unei mame vitrege pentru copilul ei, pasionată mamă pentru cățelul, pisica, florile sau amantul ei. Pasiunea unor gospodine pentru „interiorul” casei lor, e tot o formă a acestui sentiment.

Am făcut aceste considerații, numai ca să-ți reamintesc că orlșice femeie e neapărat mamă... față de cineva sau ceva.

— Il iubesc ca pe un mărtișor găsit pe stradă. E copil...

Adia singură ți-a dat chela afecțiunii ei pentru tînărul Deleanu. Ai neglijat-o, cum neglijezi totdeauna evidența. E, sau mai riguros, era o afecțiune maternă. Valoarea intrinsecă a celui spre care era îndreptată, n'avea importanță. Hid, prost, rău, murdar,—era „copilul ei”. „Mărtișor găsit pe stradă”, sau copil găsit pe stradă: i l-a trimis destinul. Joacă și superstiția mare rol în așa ceva.

Dar femeile nu simt nevoia de expansiune a sentimentului maternității, decît atunci cînd simt declinul dragostii (dela care zmulg astfel o prelungire, căci copilul, pentru femeie, de cele mai multe ori, e o variantă a bărbatului dela care-l au) sau absența dragostii, sau nevoia dragostii.

Sînt convinsă că afecțiunea Adiei pentru tînărul Deleanu, dovedește neîndoios că atunci cînd l-a cunoscut—„mărtișor găsit pe stradă”: l-a găsit la patinaj—simțea concomitent și absența și nevoia dragostii.

Tînărul Deleanu n'a fost decît un regretabil, dar explicabil, preludiu al somptuosului meu Pașă.

Iată complex și definitiv, diagnosticul pe care mi-l ceri.

Acuma să-ți dau cîteva directive practice. Vrei să desfilințezi definitiv îndolala pe care—cine știe—poate că nici scrisoarea mea n'a alungat o? Vrei să te convingi că Adia te iubește și că tînărul Deleanu e o fantoșă? Vrei să fii fericit?

Foarte simplu. Vino la Sălcii împreună cu Adia. Aceasta e singura soluție, și e perfectă.

Iată și explicația.

Adia l-a cunoscut pe tînărul Deleanu la patinaj. Conced tînărului că patinează bine. L-a mai văzut probabil Duminica,

din cînd în cînd, la un cinematograf, într'o grădină publică, la teatru: înșfîrșit, într'unul din localurile publice în care se ascunde așa zisa taină a idilei. Nu uita că-l cunoaște numai de cîteva luni. S'au cunoscut la patinaj, deci, pe la Crăciun. Și s'au văzut uneori numai, și pe fugă, el fiind ocupat cu școala.

Apoi urmează întîlnirea din tren, între două stații, pe care ți-am descris o. Numai eu fredonam o arie din „Maçon“; Des Grieux tăcea. Dealtfel îl cunosc suficient: e un frenetic taciturn, vid.

Făcînd bilanțul acestei idile, te rog să observi că Adia l-a văzut patinînd, tăcînd și plîngînd. Și l-a văzut singur.

Il cunoaște?

Te asigur, Pașa, că-l cunosc mult mai bine. Mi-a fost de ajuns să-l văd de două ori ca să-l evaluez. Dar eu l-am privit cu ochi limpezi, de data asta l-am văzut imediat.

Totul e să-l „vadă“ și Adia. Până acuma nu l-a văzut. L-a revăzut în închilpule, celace-l cu totul altceva. E exact confuzia pe care o produc unele vacanțe petrecute în ținuturi sălbătice: la munte sau la țară. Te plictisești. Tonele de „natură“ te apasă. Cauți pe cineva. Il găsești totdeauna. E medicinistul obligator clinic și sceptic, care dintău intimidază și apoi se convertește la credulitate și cel mai plat sentimentalism. E ofițerul zvelt și elegant, cu care faci cîteva ceasuri de călărie poetică pe zi, și care-ți pune scrisori în coburi și flori în coama calului. E tînărul vecin de moșie, care zilnic galopează pe ogorul sămănat, înfruntînd injuriile țărănilor, și căruia la sfîrșitul vacanței, îl strîngi mîna pe furiș. E palidul și nehrănitul poet al stelelor și lunii, care-ți dedică versuri pastîșate numai după autori demodați. E pletosul violonist care nu mai face exerciții, ca să-ți fure inima cu ajutorul suspinelor celebre,—etc..

Așa îl judeci *astăzi*. Dar *eri*, și *acolo*, ai crezut că-i iubești. Ai oftat la plecare, și ai privit cu gol în inimă, florile și stelele care rămîn. Acea persoană care acolo te-a fermecat, dacă n'o mai vezi niciodată, devine dragostea cea mai „curată“, cea mai „poetică“ a vieții: fie student la medicină, ofițer de cavalerie, elev la conservator,—indiferent.

În schimb, dacă vine să-ți facă vizită la oraș, devine imediat cea mai anostă și mai ambarasantă cunoștință, de care te jenezi față de prietenii dela oraș, pe care o renegi, pe care o urăști, ca tot ce te umilește profund.

Motivul? Schimbarea medlului. Ce-ai iubit la „Varatec“, la București, după vacanță, devine: „Uf! Să mă 'nvăț minte să mai fac cunoștințe la mănăstiri!“

Veniți la Sălcii amîndoi. O singură dată să-l vadă Adia pe tînărul Deleanu în medlul nostru, evoluînd printre noi doi, sub privirea ei, și te asigur, bunul meu Pașa, că tînărul Deleanu nu va mai pune piciorul la Sălcii, nu din cauza mea—eu îl țin în grădină cum l-ași ține la bucătărie—ci din cauza Adiei care se va jena să-l vadă și să-l vezi, și să te vadă văzîndu-l.

Zmolge-te deci din Veneția. Nu ezita o clipă. Pleacă imediat. Adia va pleca împreună cu tine, sînt siguri. Sprne-i în treacă că Sălcii e o moșie nu departe de Medelenii tinărilor Deleanu. Vei compensa prin acest gest imprudența pe care ai făcut-o mărturisindu-i că ai desfăcut scrisoarea adresată tinărilor Deleanu. Spun imprudență nu fiindcă te va disprețui. Nu! Va fi însă prea măgulită. Și conștiința unei prea mari puteri e pimejdioasă mai ales cînd tinerii tirani guvernează singuri, fără regența unei loane, de pildă Gestul cu Sălciiile din vecinătatea Medelenilor, va compensa pe celălalt. Iși va da samă că dacă te-ai îndoit de ea, nu te îndoești de tine. Procedează cum îți spun: sînt sfințic lucid, și femeie pe deasupra.

Voiu lua măsuri, trimițîndu-l pe Sake la București, să nu vi se facă dificultăți la întoarcere. Telegrafiază-mi numai ziua plecării.

...Am făcut o mică pauză ca să recapitulez întrebările din scrisoarea ta.

Ereditatea dinspre mamă a tinărilor Deleanu? Are să te amuzeze! Mama lui e virtuoaasa Alice Deleanu, născută Dumșa, care-mi întoarce spatele decînd cu plecarea lui Vanja în America. Crede probabil că am „stricat viltorei“ lui Vanja! Nu mă vorbește de rău nicăeri, dar mă evită. Pentru ea eu sînt Sodoma și Gomora. După cum vezi, mama tinărilor, departe de a fi o sirenă, este o perfectă pedagogă a virtuții, familiei, carierei... Cînd te gîndești că această domestică și timorată făptură e nepoata falmoasei Fița Elencu, și vara lui Vanja, nu-ți vine să crezi! Probabil că seamănă cu mama ei, o lîmfatică anonimă a vechilului Iași boeresc. Tinărilor Deleanu „s'a tras“ dinspre ea,— adăugînd produsul sporturilor: mușchii. Are și o soră tinărilor. N'o cunosc—casele noastre nu se frecventează decît prin junele familiei, care se cultivă în grădină—dar după cîte am auzit, e prototipal insuportabil al „copilului teribil“. Sportivă și ea—se putea cu-așa frate!—și muzicantă, înțelegi, educație aleasă: se putea cu așa mamă.

Inchipește-ți, venețianule, cu aceste date, decorul și viața de familie a elevului Deleanu în vacanță. Sora care face „spirite“ la dejun, sporturi dimineața și muzică seara, cînd răsare luna, la patru mîni cu „mămica“! Mama, virtuoaasă, moralistă, și ideală gospodină,—și Mamă: „o, mamă...“!

Tatăl.. A! Nu-l cunoști pe Iorgu Deleanu? E un om despre care se spune la toate vîrstele, cu același ton: „Ce poamă!“ Numai el mă salută pe stradă, dar trage cu ochiul să vadă dacă nu-l observă vre-un amic de-al casei. Cred că e singurul exemplar reușit al acestei convenționale familii. Dar, după cîte știu, nu prea stă pe acasă.

Ești satisfăcut?

Sînt că mi-am făcut datoria.

A! Mai am de răspuns la post--scriptum.

Cînd o femeie îți trimite o fotografie, e mult sau e puțin?

Depinde de fotografie, naivul meu Pașa. Dacă fotografia e extraordinară, e mult. Dacă fotografia e mediocră, e puțin. Dar cînd îl ai pe Alexandru Pallă alături, lângă tine, și cînd acest rarissim Alexandru Pallă îți face portretul—așa cum mi l-a descris: roș și verde în verdele Veneției—și cînd, în loc să trimiți portretul însăși, sau măcar fotografia acestui portret tinărului dela Medeleni, îi trimiți o fotografie oarecare,—dă! Erai foarte distrată în clipa expediției. Și dacă erai foarte distrată în aceea clipă tocmai, înseamnă că te gîndeai la cel care te privește, sau te va privi, în carne și oase, mai mult decît la celălalt.

Și cînd pe deasupra, acea fotografie oarecare nu e însoțită de nimic, valoarea ei scade simțitor. O femeie, bunule Pașa, cînd trimite o fotografie de-a ei, cuiva pe care-l dorește, cuiva de care vrea să fie dorită, mai adaugă o floare, o șuviță de păr, ceva înșfîșit care să dea parful realității cartonului mort. Sau măcar sărută fotografia pe care o trimite. N'ai grijă! Cînd o sărută, are grijă să anunțe aceasta pe dosul fotografiei. Femeile nu cunosc nici voluptatea invizibilului, nici a anonimatului, mai ales în dragoste.

O fotografie trimisă în astfel de condițiuni, fără de nici-un cuvînt, e o carte de vizită depusă fără să te dai jos din trăsură.

Trimis și eu, după cum vezi, o fotografie de-a mea, aleasă la întîmplare, dar îți-o trimit ție, ca să mă vezi îmbătrînită și să n'ai decepții cînd te vom vedea aici. Bunule Pașa, între noi cochetăria e deplasată. Sîntem doi vechi tovarăși de arme.

Poți să arăți fotografia mea și Adiei ca să-și dea seamă că Ioana Pallă, castelana dela Sălcii, care vă dorește pe amîndoi, nu poate fi nici-o clipă rivala ei. Cred că și tu, privindu-mi fotografia alături de Adia, vei avea același părere...»

Ioana Pallă răsfoi îndelung un maldăr de fotografii pe care le privi amănunțit, așa cum se privește o femeie în oglindă, cînd e îndrăgostită. Alese una—pe cea mai bună—o sărută, și fără să scrie nici-o vorbă pe față sau pe verso, o așeză între foile voluminoasei scrisori.

*

Ioana Pallă, foastă sultană a lui Pașa, și camarada lui, îi servise multe „adevăruri nuanțate” în scrisoarea care trebuia să-l determine să i-o aducă pe Adia la Sălcii.

Portretul tinărului Deleanu, de plidă, îl exprimase conștient. Un singur amănunt omisese: motivul care o făcea pe ea, Ioana Pallă, inabordabilă ca un trăsnet pentru intruși, nu numai să tolereze, dar să provoace și să întreție chiar, vizitele „băețoiului” dela Medeleni.

Așa ceva însă nu se destăinuiește unui bărbat, chiar, sau mai ales, când acel bărbat e Pașa, în ultima sa metamorfoză. Nu putea să mărturisească lui Pașa că avea nevoie de prezența tinărului Deleanu, și mai ales, motivul acestei nevoi, contradictoriu pe deantregul cu părerea pe care o avea—sincer exprimată în scrisoare—despre același personajiu.

Un motiv identic o determinase cu ani în urmă să se căsătorească, fără de nici-un interes bănesc—ea singură fiind bogată—cu fratele pictorului Pallă, politicianul Sake, despre care curînd spusese cu un ton care nu suferise nici-o evoluție :

— Ce pauvre Sake !

Înainte de-a se căsători cu Sake, o cucerise pe sora fraților Pallă, Adelinea Pallă, reeditarea feminină a simplului Sake.

Amîndouă erau eleve interne la călugărițe, în ultimul an. Adelinea Pallă, orfană, era crescută de fratele ei Manole Pallă. Sake, mult mai în vîrstă decît ea, hoitei cu menageră, șeful partidului conservator din Iași, grație averii uriașe moștenită din părinți, și grație prestigiului—neștirbit nici de moarte—al părintelui său, Ștefan Pallă, unul din rarii oameni ai acelor vremi, stimat și de răposata Elencu Dumșa : Fița Elencu.

Pe-atunci, Ioana—fiica unei grecoalce pe_cit de frumoasă pe-atît de iscusită, și a unui negustor de neam turbure, îmbogățit în apatica Moldovă—își aștepta frumuseța care nu-i venise încă decît în ochii întredeschiși. Era slăbuță, palidă, cu gesturile de văduvioare ale fetelor crescute la călugărițe, în haina cernită și ingrată, cu filetul negru pe cap și genele plecate. Așa cum era se îndrăgostise fulgerător de pictorul, de pe atunci celebru, Alexandru Pallă, ale cărui rare treceri prin Iașul părintesc răscoleau garderobele femeilor ca balurile date în cinstea lui Vodă. Il văzuse o singură dată la teatru, și dorise pentru ea—ca Salomeea capul lui Ioan—sompтуosul cap bărbătesc al lui Alexandru Pallă. Pictorul plecase în străinătate. Venea în țară numai ca să-și încaseze venitul moșilor administrate de Sake. Ioana, după plecarea lui, ciștigase mai mult decît prietenia Adelinei ; prin ea, mai mult decît simpatia lui Sake. Ștastfel, după trei ani, cînd pictorul venise din nou la Iași, după ce colindase Indiile, China și Japonia, făcuse cunoștință cu o rudă inedită : Ioana Pallă, grație căreia, prețuisese altfel decît până atunci peisajul Iașului, în care se statornicise vre-o doi ani.

Cucerirea treptată a Adelinei și-a lui Sake, nu era, cum s'ar putea crede, un calcul abil pentru a căpăta dacă nu o avere de care n'avea nevoie, măcar un nume mai vrednic de rangul feminității ei, decît cel înscris în cataloagele școlare și pe coperta caetelor și cărților de învățatură.

La călugărițe era atrasă de Adelinea fiindcă era singura ființă din preajmă-i, care—deși lipsită de orice farmec—il avea pe acela al rudentei de sînge cu Alexandru Pallă. Începuturile apropiierii ei de Adelinea aveau coloritul celor mai pure idile. Ti-

miditate, roșeli ale obrazilor și sufletului, bătaii de inimă, teamă de ridicol, fericiri prelungite 'n insomni și visuri, pentru cel mai neînsemnat gest afectuos al Adelinei.

Adelina, într'un cuvînt, era „flama” ei. Cu prețul unor eroice umilințe față de colega de bancă a Adelinei, izbutise s'o înlocuiască. Apoi devenise tovarășa ei de dormitor, la masă, la plimbare în recreații, la slujbă, Duminica, și chiar la „Sălcii” în vacanța cea mare.

Sake o măritase pe Adelina cu un subordonat politic.

Ioana iubea pe Adelina Pallă; pe Adelina Mendrea, o disprețui cam merita. La nunta Adelinei numai mireasa plîngea cum plîngeau miresele în acele demodate vremi—cu hohote publice, leșnuri, deșteptări palide pe sofale, cu săruri la nas, și apă de flori pe temple—; domnișoara de onoare a Adelinei, cauză necunoscută de nuntași a realei disperări, împlinită după o vacanță la Sălcii, se îndreptase cu aceleași emoții, timidități și pasiionate învăluiri, spre celălalt purtător al numelui Pallă: Sake.

Cînd ți-e scump un om, lesne pot să-ți fie icoane pentru adevărate ingenuncheri, toate obiectele neînsuflețite ale intimității lui. Iubești atunci o batistă a omului dorit, mai mult decît pe propriul tău frate. Ți-e mai prețios ciobul de oglindă în care s'a privit, decît însuși chipul părintelui tău mort. Și mai dragă ți-i lectura numelui său, iscălitura pe un petec de hîrtie, decît versurile cărții cumpărate cu sacrificii.

Așa dar Sake, la început, cași Adelina, nu fusese un simplu Sake, deși era. Frăția de singe cu Alexandru, convețuirea din timpul copilăriei, dădeau sacru și liric mister chiar evidentului Sake.

Apoi venise Alexandru, pașă la început. Cînd plecase, după doi ani de pictură la Iași și la Sălcii—Ioana îi spunea „Pașa”. Dar pașă nu mai era. Lăsa în urma lui o sultană, al cărei bun plac îl urma plecînd.

De-atunci Ioana trăise, multă vreme sultană, îmbelșugînd cu prisosință cronica nescrisă a Iașului, în popasurile de vară, făcute la Sălcii, printre călătoriile de peste graniță, și în erulle petrecute uneori în capitala Moldovei.

Și iată că din nou reinvia ceiace în adolescență fusese o confuzie: atracția pentru o persoană legată prin ceva de cea dorită.

De cînd o văzuse pe Adina, tînărul Deleanu îi devenise indispensabil și insuportabil, simultan. De asta îl vedea aproape zilnic, și de asta îl ținea în grădină.

Fără de Adia, tînărul Deleanu era un simplu „băețoi”. Dar Adia era—și nu știuse unde-i până la scrisoarea lui Pașa—și singura ei urmă era tînărul Deleanu.

Pe Adelina o iubea, sau crezuse c'o iubea, pe tînărul Deleanu însă știa că nu-l iubea: departe de asta! Atracția era mai umiltoare, corvada mai grea.

Adelina era sora lui Alexandru Pallă.

Dar pe tinărul Deleanu Adia îl iubea.

Il iubea ?...

Logic era imposibil ca Adia dela Veneția să-l iubească pe tinărul Deleanu. Nici chiar Adina cea din tren—logic—nu putea să-l iubească pe tinărul Deleanu. Apariția vaporosă din tren—fetiță și femeie în același timp, cum unii adolescenți, sînt fete și băieți—nu putea iubi pe îngrozitor de concretul tinăr dela Medeleni.

Totuși „exista“ scena de pe culuarul vagonului: sărutările, acrimile...

Și existența acestei scene inexplicabile, era singurul mister închis în acest tinăr Deleanu. Zile și zile de-ariindul, în prezența și absența lui, căutase să-l descopere, cum ciocănești un simplu și prozaic zid, în căutarea comoarei închise. Nu descoperise nimic. Zidul era plin. Dar e chinuitoare pedeapsă să dormi și să trăiești neconținut alături de un zid opac, în speranța unei comori pe care n'o găsești, în loc să fii liber, mai ales cînd libertatea de până atunci avea dimensiuni de palat.

Era sigură că bunul Pașa va fi convins de scrisoarea ei, ---dar ea nu era deloc.

În fața femeii pe care-o dorea, avea clara conștiință că feminitatea ei se nimicise. Conștiința acestei infirmități era o armă poate, dar o armă bărbătească oarecum, armă de înfrînger, fără tăluș, elastică, moale, lașă.

Întrebarea care-l frămînta pe Pașa la Veneția—cine-i tinărul Deleanu?—o chlouia și pe ea, dar mai ascuțit, fiindcă tinărul Deleanu era lângă ea și Adia la Veneția.

Iubea ca un bărbat și se temea ca un bărbat,—și femeia dorită rămînea mai femeie, înarmată cu toată feminitatea pe care ne mai avînd-o firesc, l-o atribuia.

O singură soluție găsisse mintea ei pentru a dezlega enigma tinărului Deleanu: să-l iubească. Iubindu-l, o clipă numai, dar sincer, ar fi descoperit cheia pe care orice femeie o lasă în dragostea pentru un bărbat, singura cheie cu care poți deschide măcar una din nenumăratele porți după care e închisă și ascunsă feminitatea ei.

Iubindu-l, ar fi știut de ce-l iubise Adia—care, logic, nu putea să-l iubească—și aflînd de ce l iubise Adia, ar fi știut cum și pe cine poate iubi Adia: ar fi aflat illogicul, deviațiunile specifice feminității ei. Dar tocmai pe tinărul Deleanu nu-l putea iubi. Și simulacrul unei iubiri nu putea fi edificator pentru ea.

Iată de ce, în fața scrisorii care însemna venirea Adiei la Sălci—nu departe de Medeleni—avea sentimentul de îngrijorare al unui avocat, care după ce-a pledat astfel procesul încît îl vede ciștigat—pe fața bîrcită a judecătorilor—se cutremură, dîndu-și seama tardiv că onorarul—neluat încă, și insuficient garantat—e îndoelnic.

Ionel Teodoreanu

Autosuggestia conștientă *

„Omul este celace gîndește”
(Pascal, după Psalmistul David)

Gîndind într'un anumit fel, așa cum arată *Coué*, omul poate să-și păstreze sănătatea amenințată, sau să o redobîndească complet mai întotdeauna, dar fără excepție să și-o îmbunătățească măcar ; poate să-și mărească considerabil spiritul de inițiativă ; poate să se vindece de obsesiuni primejdioase, rezistînd probabil chiar unui *raptus anxietas* ; poate să-și dezvolte încrederea în sine ; poate scăpa chiar de acel îngrozitor cancer al personalității, timiditatea ; poate să dea puterii sale de muncă proporții pe care nici nu le-a visat vreodată ; din trist poate deveni vesel ; din descurajat, plin de speranțe ; din leneș, harnic ; din mediocru, capabil ; din nenorocit, fericit... ..și din fată, băiat ! Întrerupe desigur, cu cochetăria scepticismului, raționalistul atotștiutor ; adăugînd încă, în ironie : și toate aceste minuni le poate omul, numai repetînd seara și dimineața : „din zi în zi sînt tot mai bine și din toate punctele de vedere”. Adevărat descîntec !... Fărmece !...

Și cu toate acestea, lucrul este chiar așa, cu o singură mică, dar esențială condițiune : Gîndul cu care spui formula, credința pe pui în ea, să fie de natură a provoca sugestiile urmărite.

* Fragment din Introducerea ce întovărășește traducerea cărții lui *Coué*: „La maîtrise de soi-même” și care este în curs de imprimare.

Atît; ba mai este încă ceva: formula deși generală, deși prezentată de *Coué* ca suficientă în toate cazurile, în orice fel de rău fizic sau moral, totuși trebuie ajutată de sugestii speciale, în împrejurări mai grele, sau cînd este necesară o anumită vîndecare grabnică și chiar cu prețul neglijării stării generale. De altfel *Coué* însuși a practicat și propovăduit suggestia specializată, paralel cu aceia a formulei generale.

Însă acei care au copilărească și prostească pretențiune de-a nu admite decît numai ceiace cade sub modestele noastre simțuri, sau intră în îngusta inteligență omenească, formează, împreună cu idiotii, categoria pe care *Coué* și după el *Baudouin** o declară cu totul incapabilă de a putea vedea binefacerile auto-sugestiei conștiente. Într'adevăr, acești autori spun că nu poate fi și nici nu-i nici o deosebire între acel care *nu poate* înțelege frazele ce le aude și acel care *nu consimte* să le înțeleagă.

Coué, înțelegînd primejdia raționalismului într'un domeniu atît de nebulos încă, cum este știința sufletului, nu dă mai nici un fel de explicații și declară că nici n'ar putea da; dela început însă, lovește — lovitură de măciucă — cu fapte precise și elocvente. Indiferent de calitatea bolnavului ce-i stătea în față, om simplu, cultivat, sau civilizată, înainte de orice fel de convorbire, subî numele de experiență premergătoare tratamentului, îl făcea să facă... o minune. Să cadă din picioare fără voce, să nu poată să-și desceleșteze degetele, să nu poată ridica de pe masă un creion, sau propria lui mină, în disprețul celei mai tari stăruiri de voință. Astfel, acel care *a voit* să ridice creionul și *n'a putut*, numai fiindcă în prealabil și-a pus (sau i s'a pus) în minte ideea că acel creion cîntărește o sută de kgr., este un om convins că avem în noi o putere superioară voinții și înțelegerii noastre, și că ea ne conduce.

Acest pas făcut, omul cuminte și cu adevărat înțelept, devine modest și primește cu bună voință explicațiile și sfaturile ce i se dau. Ba încă și acel cu care experiența n'a reușit, dar a văzut sau cetește, că a reușit cu alții, cade pe gânduri și admite că nu strică să creadă și unele lucruri pe care nu le pricepe. Însă omul superb, acel care *nu consimte* să înțeleagă ceiace contrazice filozofia ce și-a permis să-și facă asupra vieții, va găsi fenomenului o explicație idioată, pentru a-l reduce dacă nu chiar la o simplă scamatorie, dar la ceva fără importanță, fiindcă ceiace se clădește pe el este mai puțin pipăibil decît experiența însăși.

Omul cuminte își zice așa: dacă în urma sugestiei (pe care ți-o faci singur, sau ți-o face un altul, fie și prin hipnotizare, este tot una) că un creion cîntărește o sută de kgr., în-

* C. Baudouin, Profesor la Universitatea și la Institutul Henssian din Geneva, „Psychologie de la Suggestion“.

treaga ta ființă, fizică și psihică, se comportă față de creion ca și cum într'adevăr ar avea 100 de kgr., de ce să nu admit că orice altă sugestie, poate schimba tot atât de radical — și de ce nu și mai mult încă? — funcțiunea organelor și atitudinea sistemului nervos? De ce să nu admit că ideea că sînt (adică suggestia) bolnav de ficat, va face mușchii, vinele, arterele și nervii din regiunea aceluia organ, să funcționeze ca la omul bolnav? De ce să nu admit că ideea, ideea sinceră, credința (adică suggestia), că ficatul meu bolnav, funcționează în fiecare zi tot mai bine, poate determina o reală mai bună funcțiune a acestui organ? Am văzut doar că sub influența unei idei, mușchii unui atlet nu pot ridica un creion, cu toată sfortărea sărmanului voinic.

Și gîndul celui impresionat de „experiențele premergătoare“ se duce la alte minuni văzute sau auzite. La descîntece și farmece cu efecte precise. La faimoase experiențe științifice ca aceia a profesorilor *Rapin* și *Banjour*, făcută într'o clinică și în prezența studenților (o femeie este suggestionată să nască la dată fixă și fără dureri)..

Un fakir (om ca toți oamenii, de obicei slăbănog la trup) se așează cu capul pe un scaun și cu picioarele pe un altul. I se pune pe pîntece o scîndură, pe care se sue și stă în echilibru un călăreț cu cal cu tot. O bară de fier s'ar îndoi, dar omul acesta de carne și oase nu se îndoaie. Ori, rezistența fizică a oaselor, ligamentelor și tendoanelor, experimentată în laborator, se dovedește inferioară greutateii pe care totuși o suportă fakirul. Explicația nu-i decît una, sau măcar această întrebare se impune: Nu cumva este în om o putere superioară materiei, căreia îi comandă, o transformă și care scapă controlului ei? Și atunci, de ce să nu admitem că aceiași putere, poate, în anumite condițiuni, să redea elasticitatea unor mușchi de 30 de ani paralizați? (cazuri cetite în broșura lui *Coué*).

Sau: unii reușesc, prin autosugestie sau heterosugestie, să aibă, instantaneu, în oricare parte a corpului, la alegere, o hemoragie. Atunci, trebuie admis, că aceiași putere misterioasă sub influența altei sugestii, poate să provoace o îngrămădire de sînge, în orice organ, pentru vindecarea sau îmbolnăvirea lui*.

...Și gîndul celui impresionat de „experiențele premergătoare“, dacă este un credincios, i se mai duce și la cuvîntul lui Dumnezeu, că *prin credință te vei mîntui, că prin credință se mută din loc munții...*

*

* S'ar putea cita nun ni și mai.. minunate, dar am ești din cadrul acestui articol de popularizare, fiindcă vorbind de lucruri mai puțin cunoscute, și în parte discutale, ar trebui să facem sa-vantie citaii.

Unii nu îndrăznesc că cedeze evidenței că în om este o misterioasă putere superioară materiei și cu aparențe de atotputernicie, pe care totuși ar putea-o stăpîni, de teamă să nu se facă vinovați de profanarea încercată de Titani. Inșă, cu mai multă îndrăzneală de gîndire, aceste spirite de adîncă religiozitate, ar ajunge să admită că Dumnezeu n'a putut să se dea pe sine însuși omului drept ideal, pentru ca apoi să stea în calea perfecțării lui.

Oricît de sus s'ar înălța mintea și puterile omului, Dumnezeu religiei sale rămîne și mai sus și tot în afară.

Știința sufletului oricît de departe ar merge, nu s'ar putea opune nici unei religii, fiindcă orice ar face, n'ar putea să se ocupe decît de „cauzele secunde“, ca toate încercările a tot ce este legat de glie; oricare știință, vrînd-nevrînd, lasă fiecărui posibilitatea să-și explice cum crede și „cauza primordială“ și „viața în sine“.

Dar oare Isus n'a făgăduit, n'a poruncit chiar toate îndrăznelile spiritului, cînd a spus: „Sufletul este viața, nu materia?“.

Evident, nu aici ar putea fi dezbătută această mare problemă și de aceia vom atrage numai atenția, pentru liniștirea unora, că preoți distinși nu vîd că minunile sugestiei ar putea atinge Biblia sau Evanghelia.

Acum un veac încă (sugestia este doar demult cunoscută, ca și aurul în apa mării, dar tot atît de puțin folosită. Coué n'a făcut decît să inventeze mijlocul de-a capta toată bogăția ce conține, transformînd-o în... lingouri massive), le *Père Gratry* a spus*: *Vrei să-ti îndoesti timpul? Fă-ți somnul să lucreze... preparîndu-i seara materialul necesar.. Spiritul printr'un fel de fermentațiune ascunsă, face să se dezvolte germeul pus în el...*

Biserica anglicană, acum cîtiva ani, a adoptat însuși *couéismul*, din momentul în care *Rev. Canon E. O. Barnès*, l-a propovăduit în chiar catedrala Londrei.

*

Poate nimic nu-i mai greu de înțeles și mai ales de primit, decît ideea sau fapta simplă, care însă contrazice prea direct și prea energetic ideea și fapta în prealabil admise ca definitive. Are un adînc înțeles snoava cu Grecul, care nu văzuse decît mori de apă și căruia după ce i se arată și i se explică o moară de vînt, spune: „Pricep eu că este moară de vînt, dar nu vîd pe unde vine apa la dînsa“.

* Sf. Ioan, cap. VI, V, 61.

Ce poate să izbească mai mult „bunul simț” cum răspund unii cu superioritate, decît ideea că dacă te doare ceva și te gîndești că nu te doare, îți trece?... Și ceiace este și mai supărător, este că Coué nu are de loc milă, operează fără cloroform. Cloroformul ar fi un volum de o mie de pagini îmbicsit, savant și în-tortochiat, fiindcă cetind omul o lună, lovindu-se de contradicții și pricepînd numai pe jumătate, capitulează mai onorabil. Vanitatea îi este satisfăcută, căci doar ideile lui cele vechi n'a putut să i le scoată autorul decît cu 5 kgr. de hîrtie și două ocaie de cerneală! Și apoi, o carte mare trebuie să conțină și destule prostii, pentru ca cetitorul să aibă satisfacția, pe ici pe colo, că are și el dreptate.

O pildă elocventă este Freud. Și el a venit cu o genială descoperire în psihologie, dar știind să o începe într'un noian de volume, a fost acuzat de toate, numai de copilărie nu. Căci, „copilării”, „fleacuri”, „jocuri de societate”, s'nt epitetele cele mai cu succes prin care se atacă coneiismul. Ce păcat că Coué n'a scris un volum savant (ar fi ușor de făcut), despre utilitatea în auto-sugestie a șnurului cu noduri, pe care-l recomandă aproape fără de nici o lămurire? Coué s'a înșelat socotind că tot omul care vede minunea nu se poate să nu creadă; pe cînd pare a fi mai adevărat, că acel care nu crede în prealabil, nu vede nici chiar ceiace-i sare în ochi.

Dar să spunem cîteva cuvinte despre persoana lui Coué și despre succesul *coueiismului* în lumea savantă ca și în marea public.

Coué s'a născut la 26 Februar 1857 în Troyes, și a murit la Nancy, anul acesta la 2 Iulie. Chimist prin studii și aplicație intelectuală, farmacist de meserie cîva timp, și nicidecum măcar autodidact în ale psihologiei și medicinei, a descoperit noi și fundamentale legi psihologice. Astfel, acelor care susțin că geniul nu este decît muncă îndelungată și răbdătoare, li se poate da, în Coué, pildă că, cel puțin cîteodată, geniul este numai scînteie.. genială.

Dar fiindcă și scînteia trebuie să aibă o legătură cu ceva existent deja, putem spune că experiențele marelui *Liébeaule* au aprins scînteia în spiritul lui Coué.

Cam pe la 1900 Coué își simte concepțiile închegate și le vede verificate, prin succesul ce obține practicînd deja pe o scară întinsă vindecarea prin sugestie; însă la acea epocă se ajută încă de hipnotism. Peste zece ani sistemul său ia formă definitivă. Faimoasa „metodă” este născută și începe surprinzătoarea dezvoltare a ceiace se numește în psihologie „noia școală de Nancy”.

Cînd mii de oameni de pretutindeni au început să se perinde prin casa și grădinița lui Coué și să ducă în lume vestea bună a vindecării miraculoase și faima bunului apostol care nu primea un ban dela nimeni, nici spiritul de rutină, nici invidia, nici prostia n'au mai avut curaj să disprețuiască „metoda”.

În toți acești vre-o douăzeci de ani în care Coué a practicat cu „metoda” definitiv fixată, din zecile de mii de persoane ce l-au ascultat, n'a eșit adversarul care să-i poată zdruncina opera. Desigur, au plecat dela el unii nevindecați sau neconvinși, dar mii și mii i-au înțeles „metoda” sau măcar au beneficiat de ea.

Să ia aminte la aceste fapte, acei care cetind broșura ar fi tentați, la unele pagini, să suridă, spunind neînțeleapta vorbă „nu se poate”.

Se poate!.. Și se poate, pentrucă în vreme ce mulțimea era encercată, savanți, unii cu reputație mondială, consacrau valoarea științifică a *coueismului*.

Ch. Boudouin, profesor la Universitatea și la Institutul J. J. Rousseau din Geneva este acel care a făcut, în chip mai efectiv, legătură între empirismul lui Coué și știință. Prin lucrări importante, Boudouin încadrează *coueismul* în datele științifice pozitive, construind admirabile teorii pentru „metoda” lui Coué. Studiile lui Boudouin au fost apreciate de profesorul de la Facultatea din Kehl, *F. Weinhandl*, și stau la baza lucrărilor medicului *Lestchinskki* și *Lorie* din Elveția, *F. Pierce* (Anglia), *Brooks* (America).

Mai putem afirma că celebrul profesor și clinician dela Berlin, *Lazarus*, aprobă și utilizează într'o oarecare măsură *coueismul*. Deasemenea medicii *Fauvel*, *Laenar*, *Proust*, *Viriot* și chiar șeful de clinică cunoscutul *Eérillon*, toți din Paris, practică „metoda”.

Profesorul *Klempner* bine cunoscutul clinician — scrie, în revista *Psych. Nancy* la 14 Mai 1925, dr. *F. Klein* din Stuttgart — a spus într'o reuniune a Societății de medicină din Berlin, că *Coué* este o personalitate care merită cea mai înaltă considerație.

Cunoscuții savanți — profesori la Geneva — *P. Bovet* și *Ed. Claparède* pot fi și ei socotiți printre acei care au primit *coueismul*.

Montagu S. Monier-Williams, medicul marelui clinici de psihiatrie din Londra („*Chelsea*”), practică „metoda” în această clinică.

Cu ocazia morții lui *Coué*, presa din lumea întreagă i-a celebrat meritele. De pildă „*L'Eclair*” din Nancy (9 Iulie 1926) sub iscălitura d-rului *Remy*, în numele *Institutului Coué* din Paris spune: „Istoria va spune că Coué întemeind psihismul experimental a dat moralei și fiziologiei ceia ce Napoleon numea *telemelia de granit*”.

Sau, „*Vossische Zeitung*” din 4 Iulie 1926: „...Pretutindeni unde se cetește o gazetă, se găsesc oameni care cred în *Coué* și așteaptă leacul dela *metoda* lui. Mulți gânditori văd în *Coué* pe apostolul medicinei viitorului”.

Am citat din ziarele ce am avut la îndemână; dar s'ar putea umplea zeci de pagini cu asemenea extrase.

„*Metoda*” este *autosuggestia conștientă*, ale cărei legi, în rezumat sînt:

Inconștientul este regulatorul vieții psihice și fizice.

Inconștientul execută „imaginea” (luat cuvîntul în sensul exact psihologic) predominantă de spirit.

Prin sugestie se poate da predominantă imaginii voite.

Sugestia se poate provoca și pe cale mecanică: atitudine de destindere fizică și psihică, afirmare, repetire.

Imaginea (cu înțeles de credință, de convingere) în luptă cu voința, este totdeauna în îngătoare. Cu alte cuvinte voința cea mai tare este neputincioasă cînd nu crezi în ceia ce voești.

Secretul „metodei” este a învăța cum să-ți imaginezi cu adevărat credință stările psihice și fizice care-ți sînt mai folositoare și care sînt binefăcute, omeneste posibile. Infăptuirea trebuie lăsată pe sama inconștientului, care reușește întotdeauna și nu greșește niciodată.

D. V. Barnoschi

Domnul Leon

O stațiune balneară pentru reumatici. Nămol cleios și albastru de gheiser misterios și ape termale purtând până la suprafață căldura tainică din adâncimile pământului.

De-aceia întilnești ologi din toate neamurile, veniți ca'ntr'o procesiune religioasă la nu știu ce locuri sfinte.

Nu poți vedea decît foarte puțini oameni care să aibă mersul normal. Și la aceia, o boală latentă și ascunsă lucrează nevăzut.

Cei mai mulți sint purtați în cărucioare, în trăsuri, în automobile. Cei care merg pe jos fac sforțări fizice uriașe și umblă cu-o gravă preocupare de fiecare clipă, cu aerul atent al unui acrobat care merge pe sirmă.

Unii merg sprijiniți într'un baston peste care trupul se apleacă regulat și ritmic ca un turn bălăbănit de-o nevăzută furtună; piciorul respectiv înțepenit, poartă rigiditatea lui moartă lingă baston, dela care atîrnă parcă mișcarea-i regulată. Piciorul și bastonul se deplasează astfel paralele, unul atingînd pămîntul sonor, sau cu surdina unui toc de gumă, iar celălalt atîrnînd inutil ca un balast. Poate din cauza lui oamenii aceștia care nu pot merge, nu pot nici să sboare.

Alții mai sănătoși sau mai experimentați poartă bastonul cu-o abilitate de capel-maistru de orchestră, marcînd cu el un tact precis al unui mers cam în contratimp. Pentru aceștia bastonul apare ca o fantazie, ca o modă, așa ceva, ca un creion după ureche la un biurocrat de meserie.

Iată unii cu mersul egal al copiilor care abia învață să meargă. Picioarele sint mutate egal, precaut și încet unul înaintea celuilalt, cu talpa tîrîtă de pămînt, de parcă s'ar deplasa deasupra lor o greutate considerabilă, gata să se răstoarne.

Mișcarea aceasta are ceva mecanic fiindcă se succede simetric, ca creiată de un lanț cu resort egal. Ea are aspectul însă al unui joc de copii care-ar vrea să măsoare drumul cu lungimea tălpilor puse una în

capul celeilalte, încetișor, ca să nu se incurce o complicată socoteală.

Aceștia în special au aerul adînc gînditor de parcă mersul acesta ar necesita un profund calcul matematic și geometric de care ar depinde totul. Cine a fost totdeauna sănătos nu-și poate închipui cum mersul unui om poate fi o problemă așa de complexă.

De obicei cineva, cu gesturi delicate și atente merge alături, ținîndu-l de subțiori cu-o grijă plină de finețe cu care s'ar muta dintr'o casă în alta o mobilă de preț fragilă, o statuie.

Alții își atîrnă trupul în cîrji negre, lustruite și elastice, cu o pernuță deasupra așezată subțioară.

Între cele două bare de lemn, perpendiculare, un picior, parcă frînt, e dus fără să fie atins de pămînt, ca un bolnav de sine-stătător cu personalitatea lui distinctă de a celui care-l poartă, dus la spital în urma unui accident.

Mișcarea acestora are ceva din facerea unei mătăanii în vid. În balansarea trupului scîrție surd ceva, fără ca să se știe dacă scîrție astfel oasele dela umăr sau barele cîrjei.

Deosebiți de aceștia sînt acei ale căror mișcări numai din mijloc sînt neregulate și dezordonate. Aceștia seamănă cu niște jucării al căror mecanism s'a stricat. Voința pare a nu mai avea nici un rol asupra mișcărilor definitiv anarhice. Picioarele dela genunchi în jos au aruncături bruște în lături și înainte ca la destinderea unui resort violent. Din șold coapsele lunecă întăiu ușor și greoiu pentruca de-odată să facă o aruncătură bruscă înainte în urma căreia totuși talpa piciorului asvirilit astfel să cadă lingă cealaltă. Și talpa piciorului are individualitatea ei și gesturile ei independente care nu corespund de loc mișcării care se face obișnuit.

Cît piciorul e în aer, talpa are mișcări reflexe în sus și în jos, ca coada unei codobaturi, de parcă ar face niște semne stranii în aer.

Cele de mai sus însă nu pot însemna o clasificare, căci fiecare din ei are o particularitate care-i deosebește de toți ceilalți, are un tic al unui picior; o originalitate bine distinctă.

Printre toți aceștia cărucioarele cu bolnavi poartă o siguranță ciudată ca o liniște venită după o criză.

Cei din cărucior au seninătatea placidă a omului bolnav care nu mai are nici o speranță, care s'a deprins cu această stare, a renunțat la svîrcolirea inestetică și obositoare pe cîrji, s'a retras puțin din viață și și-a restrîns ființa fizică într'o supremă reculegere. Și odată obișnuiți cu această idee, oamenii aceștia afectează comoditatea celui care stă într'un jilț din plăcere, care poate purta cu el o casă a lui, ca un culbec.—În ochii celor tineri numai trece din cînd în cînd, cumplită, spaima de situația lor, ca o străfulgerare a conștiinței, și atunci au chipuri de Crîști, cu capul plecat pe-o parte și cu ochii pironiți într'o depărtare unde nu se poate vedea decît dacă suferi.

În parcul superb cu mesteacănii înalți unde are loc această procesiune, eu am purtat multă vreme relativa mea sănătate fără nici o jenă, ba chiar cu oarecare internă satisfacție stînjinită numai de teama ca starea mea să nu se înrăutățească. Asta până într'o zi.

Mă duceam să-mi fac corespondența. Eram prin dreptul chioșcului pentru orchestră. Lumea se mișca în jurul meu fără ca să bag de seamă, cind de-odată în față am văzut o apariție înfricoșătoare: un om care mergea cu trupul aplecat înainte și sprijinit în două bastoane pe care le avea în mini. Trupul era paralel cu pământul, picioarele care parcă tindeau să rămie în urmă și să fringă această ființă, aveau mișcări desordonate de grabă care trepida pe loc cu svirliri înapoi, iar în față capul era întins înainte, puțin strîmb spre dreapta, cu gîtul într'o cumplită tensiune care-i umfla toate vinele. În jurul lui se făcuse un gol. El apărea astfel ca pentru un spectacol primejdios care trebuie observat dela distanță.

Mersul lui era o svircolire variată și indescriptibilă. Tensiunea gîtului era ca un țipet al mersului. Cele două bastoane se mișcau încet și succesiv într'o dibuire tremurată de parcă ar fi înaintat într'o beznă, iar după ce atingeau pământul făceau o hirșcială pe nisipul pe care șgria o linie în zigzag.

Părea mai mult un animal cu patru picioare din care cele două dinainte i-ar fi fost retezate, decît un om. Era și ceva din mersul unui gîndac înalt și supt.

Mie mi-a apărut așa de-odată. M'a surprins, și o clipă în golul care-l inconjura am fost numai el și eu. Am avut pe față un rictus de neplăcere, de durere, de nu știu ce, care o fi sămănat cu un zîmbet. Probabil. Fiindcă el s'a uitat așa de îndurerat la mine, parcă vroia să-mi ceară ertare că m'a întilnit. A avut o privire de reproș și de înduioșare.

Gestul meu inconștient și necugetat m'a neliniștit ca o nenorocire. Atunci m'am simțit jenat de sănătatea mea. Simțeam în ea oarecum un furt din sănătatea altora, dintr'a lui, mai cu samă.

Simțeam în mine o remușcare ca de o faptă josnică, grosolană, stupidă. Totul fusese necugetat, nu avusesem nici cea mai mică intenție ofensatoare, dar totuși...

Nu-l cunoaștem. Nu cunoaștem pe nimeni de cind eram acolo, poate fiindcă nu știam bine nici o limbă din cele ce se vorbeau, poate și fiindcă mă simțeam bine în izolarea aceasta anonimă.

Trebuia însă să-i vorbesc. Nu pentru a mă explica fiindcă aceasta ar fi fost imposibil, doar vroiam să știe, să simtă că nu am vroit niciodată să-l umilesc, că nu sînt un om vulgar sau barbar.

Toată dimineața am fost agitat. Nu știam ce să fac. Intimplarea era în conștiința mea chinuitoare ca o crimă. Eram nemulțumit de mine, mie însumi ostil. Blestemam ceasul în care am eșit în parc și toate împrejurările anterioare care Ja un loc au făcut să-l întilnesc. Dacă n'ași fi intrat să iau țigări, dacă nu m'aș fi dus la poștă, dacă nu m'aș fi oprit la vitrina librăriei, dacă n'aș fi făcut toate acestea sau măcar una din ele, poate nu l-ași fi întilnit... Aceste posibilități mă enervau și mai mult. Intimplarea care avusese loc cu tot acest aranjament prealabil îmi apărea ca un imperativ al fatalității iremediabile.

Nemulțumirea mea avea caracterul unei idei fixe. Mi-a fost imposibil să scriu o scrisoare sau măcar o adresă. Mă disprețuiam. Singura scăpare ar fi fost să suport și eu la rîndul meu același gest, același ric-

tus, într'o situație similară. Acceptam (cu mintea) mai ușor aceasta decît aparența mea de gorilă.

Deslegarea posibilă, normală, neexagerată era însă aceia de a sta de vorbă cu el.

Trebuia găsită ocazia.

În după-ameza acelei zile l-am căutat în tot parcul fără să-l găsesc. Nici adouazi dimineață nu l-am întilnit. Pe cit mă liniștise soluția la care ajunseseam, pe atît mă tulbura acum gîndul că s'ar putea să nu-l mai văd niciodată, să nu-i pot vorbi.

Spre sară stăteam pe-o bancă în parc și ascultam orchestra, nu atît pentru plăcerea pe care mi-o făcea muzica propriu zisă, care era medio-cră, cit pentru o puzderie de idei pe care le deștepta în mine. Din această cauză eram absent și distrat. Drept vorbind nici nu știam și nici n'ași putea spune ce cînta. Zgomotul acela cizelat constituia un mediu bun pentru evocările mele.

Cînd mi-am revenit, am găsit lingă capătul băncii mele, ca o anexă, victima mea într'un cărucior. La spatele lui cu minile pe-o bară lustruită de întrebuițare era o femeie de serviciu, solemnă ca un aghiotant la un landou regal.

El avea picioarele acoperite cu un pled cenușiu cu careuri negre în ale cărui cute dela margine era o batistă, o cutie de țigări, o păreche de ochelari, un creion, ca 'ntr'o căsuță ambulantă pentru copii.

El avea fața calmă și asculta cu un aer de melancolie vagă fără de sfîrșit. Privirile lui treceau nu știu unde, dincolo de melodia banală și veche, dincolo de tufișurile parcului, dincolo de toată realitatea dimprejur. Ochiul lui albaștri aveau o expresie de dezolare definitivă, ca o liniște pe care un condamnat la moarte ar mai avea tăria să și-o impue, ca o semnare înaltă.

Cît am fost de intimidat de suferința aceasta, ce rușine mi-a fost atunci iarăși de gestul meu reflex, ce mic m'am simțit! Ași fi vroit să dispar de-acolo, nevăzut, deși căutasem atîta să-l întilnesc. Și desigur dacă m'ași fi ridicat și m'ași fi dus, el nu m'ar fi observat.

Minile lui stăteau cuminți pe genunchi, ca într'o obosită somnolență. În imobilitatea lor totuși aveau o nobleță de gesturi care iartă și mîngie.

Cînd orchestra a încetat și cînd odată a conținut și mirajul tainic care-i ținea fixe privirile lui limpezi și revenit la realitate, a început să se uite împrejur și m'a văzut pe mine, am schițat un salut timid ca pentru o cunoștință îndoelnică.

El mi-a răspuns cu un suris larg și cu-o înclinare grăbită din cap, ca la un prieten pe care-l căuta.

Eu totuși nu am avut tăria să încep a-i vorbi întăiu. Mă simțeam prea vinovat și nu ași fi știut cum să încep.

Orchestra cîntase uvertura din Tanhäuser.

Se întoarse el puțin cătră mine.

— Wagner e prea violent pentru sănătatea mea. Îmi place, dar mă obosește.

Convorbirea dintre noi a început astfel. La început mai întreruptă și apoi din ce în ce mai vie.

Leon Deonovici, căci așa-l chema, era extrem de comunicativ. Ochiul

lui albaștri aveau o mobilitate extraordinară, iar trăsăturile și expresia feței aveau o variație concretă ca niște gesturi. Din cînd în cînd în vorbirea lui era o pauză; atunci ochii îi rămîneau ficși de parcă ar fi urmărit ceva în el însuși, iar mușchii feței aveau contractări prelungi. În pauzele acestea bănuiam un geamăt intern, o durere ascunsă, pe care mîndria lui nu o lăsa să se manifeste. Începea pe urmă să vorbească iarăși mai obosit și mai preocupat parcă, pînă ce din nou revenea la viața aceia stranie care alerga pe figura lui. Uneori întreținea brusc o frază pentru ca să rămîie tăcut, cu ochii în vis, pe urma unei năluci care ar fi dispărut, sau pe care o aștepta.

Pentru a mă reabilita poate, sau dintr'o altă pornire de afecțiune sinceră, eu avui față de el o atitudine de prietin. El s'a lăsat prins de această prietinie. Era și prea singur, și suferise și suferea mult; avea nevoie de o prietinie, oricare ar fi fost ea.

Leon Deonovici era de origine rus. Luase parte la revoluția din 1917 ca discipol al lui Kerenschi, pe care-l admira și acum. Activitatea de mai tîrziu a revoluției cu violențele ei i-au displăcut, l-au desgustat, l-au hotărît s'o combată. Din cauza aceasta a trebuit să fugă din Rusia.

Războiul îl apucase profesor de limba și literatura rusă la un liceu din Kiev.

— Acuma, vezi, n'și mai fi putut să rămîn profesor în starea asta, ar fi fost grotesc și băeții, cu drept cuvînt, și-ar fi bătut joc de mine.

S'a bucurat cînd a auzit că sînt Român. Mi-a spus: „eram sigur că nu ești un «german»" și a pronunțat cuvîntul german cu intenția de a denumi o rasă.—Apoi:

— Cel mai bun prietin al meu la universitatea din Berlin a fost un român. Poate-l cunoști. Petreanu. Era din București. Ce om brav! Era cel mai entuziast dintre toți tovarășii noștri de club; căci aveam de-a-tunci un club socialist într'o mansardă din Charlottenburg în Weimarerstrasse, în odaia lui Petreanu. Eram mulți. Sîmbătă cînd era întrunirea „plenară" nu încăpeam toți; ușa rămînea deschisă și se umplea și coridorul îngust care ducea la scările de intrare.

Petreanu prezida, Petreanu făcea darea de samă săptămînală asupra mișcării socialiste din întreaga lume, el era și casier și secretar, și port drapel, și tot. Noi ceilalți făceam mai mult doctrină, și mai ales discutam, discutam. El era secția activă, secția dinamică a partidului. Știi, am impresia că dacă noi toți am fi fost ca el, fața lumii de azi era alta.

Și Leon Deonovici avu un zîmbet trist și ironic.

— Cînd era mai înflăcărat, începea totdeauna cu „băeții" de parcă ar fi vorbit unor Romîni. Ne-a explicat el nuanțele acestui cuvînt, pe care de altfel noi îl acceptasem și fără nici o explicație, căci devenise pentru noi un fel de cuvînt „motor", un fetiș, un strigăt de entuziasm și de luptă, un fel de „Hoch" al Germanilor.

Ce om minunat...

Eu știam că acest Petreanu fusese îndată după războiu în mișcarea socialistă din România, că fusese închis și schingiuit la Văcărești, că murise istovît de greva foamei care i-a fost ultimul protest contra nedrep-

tății și a violenței. Dar nu i-am spus nimic lui Deonovici. Figura lui rămăsese luminată de reminiscenți ca de-un soare. Ași fi fost prea crud să-i spun că totul a apus.

Amintirile lui despre Petreanu îl făceau să creadă că toți Rominii sînt niște oameni foarte simpatici, ceiace a sporit creditul meu și a explicat în parte prietinia ce s'a legat între noi.

Ne întilneam în fiecare zi. Căruciorul lui negru era regulat la capătul băncii izolate sub un mesteacăn gigantic din parc.

Deonovici era un om admirabil. Era un intelectual fin, cultivat sufletește prin suferință. Îl conduceam zilnic acasă, adică mergeam lingă căruciorul lui ca pe lingă o tristă jucărie. Rămîneam uneori la el în odae până tîrziu, uitînd să aprindem lumina, astfel că numai ochii lui și un mîner nichelat dela cărucior scînteiau în întuneric. Era un mare iubitor al lui Heine. O ediție de lux, legată sobru în piele, ca o biblie, era totdeauna în căruciorul lui. Mi-a vorbit despre sufletul și despre arta lui Heine ceasuri întregi. Iar cînd îl recita, avea un chip de apostol halucinat, iar poemul era mai mult o muzică.

De-un timp Deonovici începu să fie mai tăcut. Pauzele crispate și mute erau tot mai dese. Prietinia noastră era acum din cele care ne îngăduia să înțelegem o tăcere în doi unul lingă altul, tăcere în care schimbul de impresii este fluid și tainic. Dar eu simțeam tăcerea lui roasă pe ascuns de o suferință care-l copleșea.

Cînd a eșit din această tăcere, Leon începu să vorbească mai stăruitor despre suferințele lui fizice, ceiace altădată n'ar fi făcut. Asta însemna că durerea îl învinsese, că triumfase peste mindria lui.

— Dragul meu, de-o bucată de vreme am dureri cumplite în mijloc și în picioare. Aproape nu le mai pot suporta.

Nu-l auzisem niciodată gemînd. Dar acum uneori îl vedeam încleștînd dinții, stringînd pumnii, și ca un tunet subteran, străbătea din el, fără voia lui, mai presus de orice răbdare omenească, un murmur înăbușit. Odată mi-a spus:

— Nu știu ce să mai fac. Am încercat totul. Băile de aici îmi erau ultima speranță. Venisem ca la un loc făcător de minuni.

Acum vre-o două săptămîni am crezut că sînt mai bine, și pentru întăia oară după doi ani am încercat să merg. (Atunci cînd îl văzusem eu). A fost dezastruos. M'am zărit într'un geam. Eram ca un animal hibrid. Nu știu cum am mai mers până la căruciorul de care mă depărtașem. În jurul meu se făcuse un gol, și... și m'a compătimit toată lumea.

Gura lui schiță un rictus sălbatic, un fel de zîmbet de dispreț și de milă pentru toată omenirea.

Am rămas cu capul în pămînt. Nu cred să fi fost o mustrare. Devenisem prea buni prietini de cînd îl întilnisem întăiu.

*

Într'o zi femeia care-l îngrijea mi-a spus că domnul Leon nu mă poate primi.

Mi s'a părut ciudat.

Spre sară femeia veni speriată la mine, cu priviri rătăcite :

— «Domnul Leon a murit».

Am alergat. Prietinel meu se sinucisese. Își făcuse mai multe injecții de morfină. Altădată le făcea numai pentru calmarea durerilor.

Căruciorul negru era lângă ușă, ca o casuță părăsită.

Picioarele lui erau contractate de suferință, și orice s'a făcut nu s'au putut desdoi. A fost o îndărătnicie și dincolo de moarte. Din cauza aceasta i s'a făcut un sicriu special; un fel de ladă aproape cubică.

Domnul Leon nu mai avea pe nimeni. Eu singur am fost la înmormintarea lui, așa cum mergeam lângă cărucior cind îl conduceam acasă.

Dincolo, desigur, l-a primit Petreanu.

Demostene Botez

Cauzalitate și finalitate în Logică*

III

Este drept, a da finalității numai ce i-am dat până acum, este a o micșora, a o meschinita. Ea mai cuprinde ceva: dar nici acest „ceva“ n'o îndepărtează de cauzalitate. Finalitatea se raportează la fenomene singulare, dar ea se mai poate referi și la grupuri, la totalități, chiar la universul privit ca un întreg. Noi n'am negat acest fapt, până acum; noi am negat faptul invers: acel după care finalitatea ar cuprinde numai totalități și niciodată fenomene notate unul câte unul. Celace pretindem noi este că natura în ansamblul ei sau în părțile ei discrete se poate gândi în cauzalități sau în finalități precum muzica se poate scrie în cheia lui *sol* sau în cheia lui *fa* astfel ca fiecare notă să se găsească transpusă odată cu melodia întreagă. Am insistat în celace privește o parte a problemei, aceia care se referă la fiecare fenomen în parte, și am făcut-o fiindcă simțeam că ne lovim mai în special de judecata comună ca și de teorie sistemelor teleologice ale lui Lacheler, cerșitor căruia i-am atribuit atita autoritate în celace precedă; dar nu putem să continuăm a trata cu tăcerea noastră cealaltă latură a chestiei.

Cunoștința noastră se adresează fiecărui fenomen atunci când îl privește sub aspectul unei universalități necesare. Dar ea mai înglobează într'un tot categorii de fenomene și merge până a stabili acele legi generale cu caracter, de așteea ori, ipotetic. Astfel se nasc acele ipoteze prea cunoscute de explicare a naturii. O i, ar fi o eroare să credem că legile inductive, fie

* v. „Viața Românească“, No. 7, 8 și 9, 1926.

ele generale sau nu, sînt legi cauzale, că ele, cu alte cuvinte, exprimă raporturi de cauzalitate și, în această privință, sîntem cu totul de acord cu d. Goblot. ¹ Tot ce putem spune, în contradicere acum cu d. Goblot, este că ele se pot transforma în termeni de cauzalitate. Astfel, am făcut aluzie mai sus la principiul lui Arhimedes: un corp, în suspensie într'un fluid, suportă de jos în sus o presiune egală cu greutatea fluidului deplasat. Această lege, sub forma ei de față, nu exprimă un raport cauzal, lucrul nu este decît prea vizibil; dar am văzut, într'un paragraf precedent, ² că ea poate să facă obiectul unei legături de eficiență: nimic nu ne împiedică să spunem, în adevăr, în baza principiului lui Arhimedes, că presiunea unui fluid produce asupra unui corp în imersiune o mișcare de jos în sus corespunzătoare unei forțe egale cu greutatea fluidului deplasat, sau, într'un mod și într'un caz concret, că plutirea unui corp pe apă se datorește presiunii de jos în sus egală cu greutatea lichidului deplasat. ³ Ori, nu este nevoie să insistăm prea mult, dacă o lege a naturii se poate pune sub formă cauzală, este evident —prin acest fapt însuși—că ea face obiectul și a unei legături de finalitate pentru simplul motiv că orice cauzalitate poate deveni finalitate atunci cînd îl atașăm ideii unei dorinți de a o avea înfăptuită.

Însă, lucru curios, cu cît o lege are un caracter mai general, cu atît se potrivește mai mult unei transformări în sensul finalist ca și cum omul ar fi deprins să deie aspectul teleologic speculațiilor mai înalte și mai anevoioase. Astfel că știința din vremurile noastre pare să-și facă un punct de onoare de a rezista abuzurilor spiritului finalist, pe cînd, la rîndul lor, finaliștii reprimă cu toată vigoarea abuzurile pe care știința, pornită pe această cale, ar fi hotărîtă să le facă în sensul opus. N'ar fi decît două moduri, credem noi, de a curma această dezbatere între mecaniști și finaliști: ori, tăind mărul în două, să se fixeze mecanismului și finalismului două zone despărțite printr'un hotar comun, zona celui dintăiu fiind umplută de fenomenele mai simple și mai particulare, iar zona celui de al doilea de marile ansambluri, și am avea aici o soluție inspirată de o teorie ca aceea a lui Lachelier: dar știm la cîte războaie duc hotarele artificiale și cît de greu este să conștii doi adversari cînd fiecare vrea să cucerească totul. O a doua soluție ar fi însă să decretăm că totul se poate înfățișa în modul mecanist sau în modul finalist, după voce, și o atare soluție s'ar potrivi cu propria noastră teză. Ea ar avea avantajul de a mulțumi pe adversari cărora le dă

¹ „Il n'est pas vrai non plus qu'une loi soit necessairement un rapport de causalité” (Goblot, *Logique*, p. 201). Ex.: iată o lege: „orbitele planetelor sînt eliptice și soarele ocupă unul din focarele elipselor”. În această expresie, care este cauza și care efectul?

² *Viața Romînească*, No. 9, 1926, pag. 316.—

³ Această din urmă relație este de cauzalitate răsturnată.

dreptate deopotrivă, cauzalitatea și finalitatea fiind două moduri de descripție, la fel de legitime, a unei aceleiași realități. Și, plecând de aici, nu numai că fenomenele cele mai elementare pot fi înțelese în conformitate cu concepțiile finaliste, dar ipotezele generale pot fi studiate în sisteme mecaniste ca și în sisteme finaliste, după nevoi și după genul cercetărilor.

Marea ofensivă pe care raționalismul științific a început-o în mijlocul secolului trecut, și care continuă încă cu succese alternative prin mil de peripecii și de vicisitudini, se poate desfășura în liniște și fără nici o ciocnire dacă ținem samă că ambii beligeranți revendică toată întinderea unui teritoriu dar nu pot cuceri decât planuri diferite: e ca și cum unul ar vrea solul și celălalt subsolul. Ce sens ar avea—ca să vorbim în termeni de fabulă—un războiu între cirtțele și aricii unei aceleiași livezi, când unele din aceste animale își găsesc hrana sub pământ și celelalte la suprafața lui? De asta credem că soluția noastră ar oferi cele mai multe avantagii, în special în domeniul ipotezelor generale.

O ipoteză are de obicei—caracteristică fundamentală—calitatea de a avea un conținut suprasensibil. Când vorbim de pildă, de ipoteza atomistică, știm că ea pune în joc niște unități indivizibile sau insecabile pe care nimeni nu le-a văzut niciodată dela Democrites și până astăzi și pe care avem cea mai mare dificultate să ni le reprezentăm într'un chip sau într'altul alături ca Epicur, cu Lucretius, cu Gassendi, cu Huyghens și cu Părintele Boscovitch. Ca mărturie, este destul să reamintim câteva din principalele înfățișări care se dau în zilele noastre ipotezei atomistice destinate să explice legile mișcării:

a) După W. Thomson¹ spațiul ar fi umplut cu eter, fluid omogen și imponderabil ale cărui mișcări turbilionare ar crea în unele locuri niște particule solide și elastice ce s'ar numi atome; turbilioanele (virtejurile) lui Descartes sînt puse aici la o mare contribuție;

b) Alți savanți ca Maxwell² presupun că atomele sînt niște particule materiale indistructibile, elastice (și care s'ar comporta ca niște resorturi) în suspensie în fluidul eteric;

c) Pentru energeticii în felul lui Ostwald,³ dimpotrivă, atomii nu pot fi particule materiale, realitatea întregă nefiind decât energie și atomii puncte imateriale, centre de forță ce acționează în chip reciproc unele asupra altora concretizînd atracția când sînt îndepărtate și coeziunea când stau în contact;

d) Luînd drumul iarăși complet opus, unii fizicieni sub influența lui Clausius constată că nu numai materia ponderabilă

1 W Thomson (Lord Kelvin), *Constitution of Matter* (tr. în limba franceză).

2 Maxwell, în limba franceză *La Chaleur*.

3 Ostwald, *Die Energie* (tr. în limba franceză).

dar și eterul trebuie să aibă o constituție atomică, acesta din urmă reprezentînd dar limite de rarefacțiune a naturii;

e) În fine s'ar mai putea menționa un curent foarte puternic reprezentat prin cei mai mulți dintre fizicienii contemporani ¹ după care toate fenomenele materiale sînt reduse la electricitate, inerția, caracteristică fundamentală a materiei, derivînd din legile cîmpurilor electro-magnetice, și existența atomilor fiind indusă din proprietățile încărcăturilor electrice. ²

Imaginația are cursul liber în acest vast domeniu și fizicienii contemporani,—fără a reveni la *clinamen* ca Epicur, sau la falmoasele cîrlice cu care atomele erau presupuse că se țin în contact—nu se abțin întotdeauna de a descrie atomul. Micul sistem solar subțire care se prezintă un atom, sau, după alte concepții, infima globulă de materie mișcîndu-se în eter, sînt închipuirile cele mai obișnuite de acest gen. Omul este așa făcut că trebuie să „vadă” chiar ceiace i se pare mai abstract: dar nu mai este un savant atunci cînd uită că atare vizuni au o valoare pur simbolică. În realitate, nimeni n'a văzut niciodată, ceiace se cheamă văzut, atomul și nici nu poate spera a-l vedea vreodată. Iar știința nu se preocupă nici de cum de a face elementele ultime ale lumii materiale accesibile ochiului nostru, și noi n'am ataca știința zicînd că atomul este și va rămîne deapururi suprasensibil, ci o înțelegere, o interpretare eronată de care nu sînt străini, din nenorocire, unii filozofi susținători ai științelor pozitive. ³ Ori și ce ipoteză științifică s'ar putea cuprinde mai ușor dacă am subînțelege că enunțarea ei este precedată de formula introductivă: „totul se petrece ca și cum.” Prin asta vrem să spunem că o ipoteză trebuie să se potrivească faptelor, și numai atît, că o ipoteză poate să nu fie mai mult decît un artificiu menit să simbolizeze, să reprezinte legile naturale exprimîndu-le în mod analitic. În acest sens s'ar putea lua și ipoteza atomistică: ⁴ ea n'ar spune decît lucrul următor: „totul se petrece ca și cum universul material s'ar compune din atomi”. Iar în cazul nostru, formula: „totul se petrece ca și cum” însemnă că ipoteza se potrivește, în chimie, legii proporțiilor definite și a proporțiilor multiple, legii greutăților mole-

¹ Cf. Righi, *La Nouvelle Théorie des Phénomènes Physiques* și Abel Rey, *La Théorie de la Physique chez les physiciens contemporains*.

² După această din urmă concepție, materia s'ar compune din *electroni* ce s'ar grupa în atomi. Fiecare atom este constituit dintr'un electron încărcat pozitiv în jurul căruia s'ar învîrți ca planetele în jurul unui soare, un număr de electroni încărcăți negativ. Nu atomul deci, ci electronul este, după această școală prea răspîndită în zilele noastre, elementul ultim al realității materiale.

³ Cf. Bădăreu, *Un Système Matérialiste métaphysique au XIX-e siècle*.

⁴ Cf. Articolul lui H. Poincaré în volumul *Le Matérialisme*, apărut la librăria Flammarion.

culare, pe cînd, în fizică, satisface legii cantităților constante, legii șocului, legii atracției, legii cohezianii, etc. etc. Astfel că dacă o singură proprietate fizico-chimică nu este explicată prin ipoteza atomistică, aceasta cade pentru a face loc altei ipoteze în stare să facă inteligibilă și proprietatea numită, pe lîngă toate celelalte proprietăți pe care vechea ipoteză le satisfăcea. Dar până la ivirea noii proprietăți, ipoteza este valabilă, și putem s'o privim cu toată încrederea ca un instrument de lucru ce n'a dat încă greș. ¹

Printr'un raționament simetric celui pe care l-am aplicat ipotezelor mecaniste,—luînd ca tip ipoteza moleculară—am a-juge, în ce privește ipotezele finaliste, la o concluzie analogă. O ipoteză mecanistă se sprijină pe ideea că universul constituie un imens mecanism: o ipoteză finalistă, spre deosebire, are ca punct de plecare concepția după care lumea este clădită în conformitate cu un plan. Dar finalisții conștienți, ce vor să facă din finalitate o armă a cunoașterii și a științei, înțeleg ca și mecaniștii conștienți, că o ipoteză este un instrument de lucru, un auxiliar, sau, dacă vrem, o privire, o concretizare simbolică, iar nu o veritabilă interpretare a universului. Se poate deci spune că și ei admit un subînțeles. Cei care finalismul arată este că „totul se petrece ca și cum o voință ar governa cutare clasă de fenomene”. ² Fenomenele se produc ca și cum s'ar conduce după o idee directoare; asta nu însemnă numaidecît că o idee directoare immanentă sau transcendentă le mîină în realitate, și dacă metafizicianul stă în loc spre a vedea ce ascunde, în fondul fondului, o atare concepție a naturii, logicianul nu are a merge așa de departe: o ipoteză finalistă îl apare acestuia din urmă ca o uneltă de lucru și datorită sa este de a vedea unde și cum se aplică o atare uneltă, întocmai precum poate cerceta care este folosul și modul de aplicație a unei ipoteze mecaniste, cum ar fi de pildă, pentru a reveni la exemplul de mai sus, ipoteza atomistică.

Celților ghicește ce urmează acum: tratamentul pe care l-am recomandat pentru ipotezele mecaniste, va fi același pe care îl vom recomanda cu privire la ipotezele finaliste. Mecanistă sau finalistă, o ipoteză va fi bună dacă explică toate faptele. Niciodată, prin urmare, un principiu general de explicare nu va putea fi respins *a priori*, adică până ce nu va fi încercat. Așa stînd lucrurile și dacă ni se încuviințează că am dovedit

¹ „Ce n'est pas ici le lieu d'examiner si l'hypothèse moléculaire répond à la réalité... Un fait certain... c'est que l'hypothèse moléculaire est...un auxiliaire tel que jamais la spéculation théorique n'en a fourni d'aussi vaste ni d'aussi puissant” (Nernst, *Revue Scientifique*, 1910, t. II, p. 518).

² Cf. și von Kries, *Logik*, p. 89: „Die Dinge verhalten sich wie man ja auch vollkommen zutreffend zu sagen pflegb. gerade so als ob ein auf die Erreichung jener Erfolge gerichteter Wille sie gestaltet und bestimmt hätte“.

mai sus că eficiența se poate traduce oricînd și ori unde în finalitate și invers, putem să admitem fără absurditate că atomismului mecanist îi corespunde o ipoteză finalistă tot atît de legitimă, pînă la proba contrarie, ipoteză pe care roful nostru momentan nu este s'o imaginăm, dar care ar fi, de pildă, concepută în funcție de acel principiu de ordine pe care Lachelier îl descrie ca pe o strajă a menținerii speciilor chimice, precum și a speciilor vii.¹ După interesul omului de știință, după sistema de care se servește, după punctul pe care îl vizează, lumea se poate clădi într'un mecanism care să cuprindă eficiențe sau într'un tot teleologic care să cuprindă finalități: iată rezultatul la care ni se pare a fi ajuns și pe care îl vom mai avea a examina la sfîrșitul acestui studiu.

*

Este timpul acum să reintrăm în șirul cercetărilor noastre directe din care am ieșit un moment pentru a studia ipotezele. Căci nu trebuie s'o uităm: celace ne preocupă pe noi, în mare măsură, este fenomenul trecerii unui raport de cauzalitate sub formă de raport de finalitate. În sînul acestor cercetări vrem acum să ne adîncim din nou, fără a omite totuși să noiăm imediat un aspect al problemei pe care, indirect, l-am întrevăzut în paragraful precedent. Finalitatea are ca proprietate fundamentală acela de a trada, vorbim deodată fără nici o precauție, *intenția*. Se zice, ca atare, de obicei că finalitatea este *intenționată*. Dar unde se descoperă această intenție? Unde reșede acel plan pe care legăturile de finalitate dela mijloc la scop îl urmează? În condiția eficientă devenită agent? Adică în mijloc? Desigur nu. Mijlocul nu este decît un intermediar. Atunci în condiționatul devenit scop? Pasivul din legătura cauzală s'a transformat în activ, și încă într'un activ setos de activitate, ce tinde spre activitate? Iarăși nu, lucrul este imposibil. Dar dacă specificul finalității nu apare în nici unul din termenii în prezență, rămîne, ca ultimă soluție, că el se leagă de însuși raportul devenit de finalitate, rămîne că teleologicul se prezintă în judecata finală privită în bloc, că este un caracter determinant al afirmației din o atare judecată.

Dacă ne uităm la cele ce precedă, constatăm că, în domeniul ipotetic, finalitatea nu este decît o presupunere comodă, un fel de a judeca lucrurile și de a le face inteligibile. Dar nu putem fi departe de a crede că celace se petrece cînd vrem să interpretăm grupurile de fenomene, se întîmplă și pentru fiecare fenomen în parte, faptul că considerăm unități mai mici sau mai mari ne ajungînd să aducă vre-o deosebire în această privință. De altfel, aici ne găsim aproape în total de acord cu d. Goblou.²

¹ *Fondements de l'Induction*, p. 15.

² *Logique*, §. 220—221.

Constatăm—ca să luăm un exemplu familiar—că paserile de curte, găștele, rațele, curcanii, etc., paseri din carnea cărora omul își face hrana obișnuită, nu zboară; organele de zbor, atit de perfecționate la majoritatea speciilor de paseri, sînt la ele atrofiate și aproape inutile. Vom pretinde că toate aceste paseri, trecînd din starea sălbatecă în starea domestică, au realizat dorința de a-și pierde facultatea de a zbura pentru a putea fi capturate și mîncate de om mai ușor? Vedem în ce lanț de absurdități ne învîrtim aici. Planul naturii nu poate fi de a oferi speciei umane mijloacele de existență cele mai simple: cădem aici într'un abuz al finalității prea cunoscut și prea adesea denunțat. Totuși, dacă analizăm acest exemplu, trebuie să descoperim o interpretare pe baza cauzalității și alta pe baza finalității în conformitate cu răspunderea pe care ne-am luat-o de a regăsi în fiecare caz aceste două interpretări. Ca să dăm o explicație la întimplare, 1 am putea spune, în exemplul nostru, că omul hrănește paserile de curte înainte de a le consuma la rîndul său, și că în această captivitate ce nu lipsește de opulență, zburătoarele pierd obiceiul și deci facultatea de a lupta pentru existență; aripele lor se atrofiază și devin cu atît mai incapabile de a le purta cu cît volumul și greutatea lor cresc ca urmare la alimentația mai regulată și mai substanțială. Vedem aici un întreg șir de raporturi cauzale și putem cita, ca specimen următorul: dispariția funcției zborului este cauza dispariției sau numai a atrofierii organelor zborului, raport care, sub forma pe care am adoptat-o ca cea mai simplă, devine: dispariția funcției zborului produce atrofierea aparatului de zbor. Cînd vorbim însă de funcții, de apariția și de dispariția lor sîntem deja cu d. Goblot 2 în domeniul finalității: fiziologicul nu contravine legilor generale ale materiei, legilor fizico-chimice: proprietățile fiziologice nu sînt deci altceva decît proprietăți fizico-chimice; totuși „o proprietate a unui țesut viu este zisă funcție cînd este scopul organizației”. 3 Constatăm deci, pe de o parte,

1 Nu ne preocupă faptul că există explicații mai bune și mai precise; tot ce vrem să determinăm este că interpretări de ambele tipuri, cauzală și finală, se potrivesc oricărui caz de speță, și în particular cazul de față.

2 *Logique*, §. 222 - 225.

3 Goblot, *Logique*, p. 344. Citația precedentă, pentru a deveni perfect inteligibilă, are poate nevoie să fie întovărășită de contextul ei. Iată-l: „Le globule sanguin fixe l'oxygène atmosphérique; il fixe aussi l'oxyde de carbone et le bioxyde d'azote. Ce sont là trois propriétés chimiques; car l'hémoglobine, corps chimiquement défini et cristallisable peut se combiner *in vitro* avec chacun de ces trois gaz, et forme avec eux trois composés définis: l'oxyhémoglobine, la carboxyhémoglobine, la bioxyhémoglobine. De ces trois propriétés chimiques, la première seule est une fonction; et la seule raison qu'on ait de l'appeler ainsi, c'est que le globule est là pour pulser, a son passage dans les poumons, l'oxygène atmosphérique, et le porter dans l'intimité des tissus, ou se font les combustions organiques. Si le globule fixe aussi d'autres gaz, ces propriétés ne sont pas des fonctions, car il n'est pas fait pour cela”.

că ar fi absurd să ne închipuim, (viața tinzînd înainte de toate la conservarea ei) că unele paseri „consimt și doresc” să devie domestice pentru a servi de hrană speciei omenești, dar, pe de altă parte, observăm că aceste paseri, în captivitate, nu mai sînt conduse de nevoia de a-și găsi singure propria lor hrană și că ele nu mai susțin, prin exercițiul continuu, organizarea capabilă să le asigure zborul. Nimic nu ne poate opri aici să presupunem un raport de finalitate: trebuie să știm numai să-l așezăm și am luat înadins un exemplu mai complex fiindcă ni se pare mai instructiv. Zicem: paserile zboară fiindcă trebuie să-și caute hrana parcurgînd vîzduhul, întocmai precum zicem: girafa are gîtul lung fiindcă își găsește nutrețul în vîrfurile copacilor, și avem aici raportul de finalitate (fiindcă avînd sensul în scopul de). De ce n'am putea zice: paserile își pierd facultatea de a zbura fiindcă nu mai trebuie să-și caute singure hrana. În expresiile precedente care ni se par clare, finalitatea este, ca să spunem așa, pozitivă: ceva se crează pentru ceva; în expresia din urmă finalitatea este negativă: ceva dispăre pentru că scopul în care fusese creat a dispărut. Două procese dintre care unul crează o organizare și altul desface această organizare pot fi considerate ca inverse: amîndouă sînt însă finaliste, fiindcă nu există un invers al finalității. Să repetăm deci toate propunerile precedente, rezumîndu-le și trăgînd concluzia ce va apărea ca firească: pierderea facultății de zbor la unele paseri poate fi explicată pe terenul de cauzalitate sau în termeni de finalitate, după voe; dacă vorbim însă de finalitate—și exemplul este foarte elocvent—trebuie să luăm toate precauțiile. Nu există în cazul nostru, în adevăr, o finalitate ce ar trada o intenție a volatilelor, căci acestea n'ar putea avea decît o intenție conformă cu legile cele mai superioare ale vieții, intenția de a continua să se păzească de om. Celace însumă că intenția este în judecata pe care cunoscătorul o poartă și nu alurea; un metafizician se poate întreba dacă această intenție se poate găsi la actor; un logician nu are a manifesta atare preocupări, rolul său fiind de a studia modalitățile și condițiile unor raporturi de judecată și atîta tot.

☆

Este însă de datoria unui logician, ajuns în punctul unde ne aflăm, să răspundă la întrebarea următoare, extrem de importantă: care este semnul unei judecăți de finalitate, care este elementul ce colorează un raport pentru a ne face să recunoaștem că este de finalitate? Ar fi aici să întreprîndem o cercetare simetrică cu acela pe care am întreprins-o dela începutul studiului de față pentru raporturile cauzale. Din fericire însă munca noastră se găsește mult scutită de astădată. În ade-

văr, am constatat adineaori ¹ că o judecată finală este o judecată cauzală ce conține o cauzalitate *dorită*. Ea participă deci la natura judecăților cauzale și ca atare, fără a mai relua discuțiile, putem enunța părerea că judecata finală nu este nici o judecată de identități, nici o judecată de identitate, nici un raport de succesiune. Ultima afirmație este poate de natură să mire totuși, de oarece se acordă în general că mijlocul trebuie să precedă scopul, și cum ni se pare că ne aflăm aici în fața unei prejudecăți mai înrădăcinate chiar decât acela care face din raportul cauzal un raport necesar de succesiune, sîntem ispițiți să reluăm în câteva cuvinte chestia pe care am mai atins-o în trecut dar din alt punct de vedere ceva mai sus. ² Raportul cauzal poate fi de succesiune, dar nu necesarmente. Cînd luăm evenimentele în toată gruparea lor și considerăm cauzele indirecte ale unui efect facem o adevărată istorie a lumii sau a unei părți din lume și obținem forțamente o desfășurare în timp, fiindcă dacă toate cauzele nu sînt antecedente, toate nu sînt nici concomitente efectelor, astfel că într'un mare număr de cauze mai mult sau mai puțin directe, vom putea să alegem un sistem de eficiențe care să se orînduiască în timp. Tot așa este și cu finalitatea. Cînd pregetăm la numărul enorm de ridicat al acțiunilor premergătoare necesare pentru a pune în mișcare un vapor sau un tren, ni se pare că totul intră în categoria succesiunii: întâiu de toate trebuie să extragem din pămînt combustibilul trebuitor, să-l transportăm la locul de întrebuintare, ³ să curățim mașinele, să le verificăm, să umplem cazanele cu apă etc., etc. Cînd Direcția unui drum de fier, vrea mișcarea trenului, ea vrea și toate celelalte operații dintre care n'am pomenit decât pe unele. Un scop poate cere o infinitate de mijloace mai mult sau mai puțin în directă legătură cu el, iar printre aceste mijloace unele sînt, la rîndul lor, rezultate dorite, adică scopuri cărora le putem zice accesorii. Totuși, nu putem zice că *întăiu* aburul apasă asupra pistoanelor și *apoi* pistoanele sînt împinse dealungul ciindrelor, nici că *întăiu* se mișcă locomotiva și *apoi* se mișcă vagoanele. Raporturile cauzale acolo unde n'au fost de succesiune nu devin raporturi de succesiune cînd dorim să le vedem în fapte, adică atunci cînd se pot numi finale. Zaharul este solubil în apă și în măsura în care păturile de llichid în stare de saturație din imediată apropiere a cubului se desaturează în profîitul păturilor mai ușin învecinate, procesul de disoluție continuă. Fenomenul nu este instantaneu, dar el nu este succesul sub raportul cauzalității, de oarece n'ar avea

1 *Viața Romînească*, No. 9, 1926, pg. 315

2 *Ibidem*, No. 9, 1926, pg. 316

3 Abia avem nevoie să adăugăm că aceste operații sînt ele înșile multiple și, de multe ori, de natură succesorală: combustibilul, înainte de a intra în consumație se vinde și revinde și trece prin zeci de mini.

nici un rost iarăși să spunem că *întăiu* o picătură de apă produce dizolvarea unei globuli de zahăr și apoi globula se dizolvă, și, prin urmare, că efectul urmează cauzei. Și iarăși finalitatea nu schimbă nimic: de câte ori Bergson, în cabinetul său de lucru, își pregătește un sirop punând să se topească într'un pahar cu apă o bucată de zahăr, procesul rămîne acela pe care l-am descris: el nu este instantaneu din cauza fenomenului de saturație locală a apei, dar nici n'a putut să devie succesiv.

Pentru motive analoage, — și argumentarea rămîne același — un raport de finalitate nu este contingent cum o susține Lachelier, ¹ ci este necesar, precum necesar este raportul de cauzalitate din care derivă. Nu credem că mai este nevoie să insistăm asupra acestui punct, și, de altfel, problema re apare întru cîtva în paragraful următor.

O chestie mult mai delicată, în adevăr, este acela care se naște din interesanta discuție pe care d. Goblot o introduce în *Logica* sa cu privire la faptul dacă finalitatea este particulară sau nu. După cum am văzut adineaori, un raport de finalitate este necesar, fiindcă noi sîntem constrinși să nu vrem decît necesarul, incapabili fiind de a viola legile naturii. Totuși — s'ar putea astfel formula ideea d-lui Goblot — dacă vrem *numai* necesarul, nu vrem însă necesarmente. Și apoi, principiul cauzalității este universal: *Totul este determinat*. Dacă ținem să formulăm un principiu teleologic, acesta trebuie să fie particular: *Există finalitate*. Cel mai exigenți, cel mai îndrăzneți dintre finaliști pot să spue cel mult: „Există finalitate *pretutindeni*“: nu pot spune însă: „Totul are un scop“. „Fenomenele sînt..“ etc. ² Dacă trag un foc de pistol, am voit să trimet un glonte în țintă, dar n'am voit nici zgomotul, nici reculul armei.

Iată o diferență pe care socotim s'o întrebuițăm: deflagrația pulberii este *cauza* zgomotului focului de pistol, ea este agentul răspunzător de acest pocnet. Ca atare, ea este *mijlocul*, unul din mijloacele ce au acest zgomot special ca rezultat. Dar, o repetăm, focul meu de revolver n'a fost tras în vederea obținerii zgomotului; pot chiar să afirm că, dacă aș fi în pielea unui criminal, aș prefera să suprim zgomotul deflagrației, cu desăvîrșire indiscret. Acest zgomot este un inconvenient, o consecință necesară, un rezultat pe care nu-l doresc, celace ne face să recunoaștem că nu este un scop. Totuși, și aici ne despărțim de d. Goblot, ce s'ar întimpla dacă aș fi un criminal de teatru, dacă

1 O. cit., Pentru Lachelier cauzalitatea este necesară și finalitatea contingentă. Deosebirea provine din faptul, după cum celitorul își amintește, că la filozoful francez cauzalitatea și finalitatea n'au același cuprins: prima guvernează orice fenomen în parte și acesta nu se poate să nu se producă de îndată ce condițiile sale apar, a doua este un plan în care se desfășură natura și un plan poate să se schimbe.

2 Goblot, *Logique*, p. 329—330.

ași fi un actor și ași trebui, într'o plesă, să prezint scena unui asasinat? Situația ar fi cu totul răsturnată. Căci, în noul caz, ași dori tocmai să produc zgomotul pistolului, dar nu să-miucid protagonistul împotriva căruia trag. Celace doresc, la teatru, este să nu trimet glonte în țintă, dar să creez iluzia că-l trimet. Aici vreau să suprimez glonte și nu vreau să suprimez zgomotul. Un efect, o constatăm iarăși în acest nou caz, devine cu adevărat scop, ori de câte ori este dorit, ori de câte ori îl urmărim sau, cel puțin, ori de câte ori, printr'o interpretare, putem presupune că natura sau o ființă îl urmărește ca un progres, ca o perfecționare. Celace putem semnala acum spre complectare este că, din cele ce se văd, nu putem să hotărâm nici decum dinainte că cutare efect, astăzi suportat ca ceva parazitar, nu va deveni un scop și, prin urmare, că cutare raport cauzal nu va deveni într'o zi un raport final. Și aici ca și în multe ocazii, nu putem spune: „source, je ne boirai jamais de ton eau“. Știința, în esența ei, este cu totul dezinteresată, și savantul care observă în chip obiectiv rămâne cu totul în domeniul cauzal¹ ca falmoșul Papin contemplând capacul unei tigăi agitate de ciocotul apei fără a ști și fără a socoti că umila marmită va fi în gaoace mașina cu aburi ale cărei foloase trebuiau să devie, pentru omenire, inapreciabile. Se vede ușor la ce urmări ne duce analiza noastră: câmpul finalității este o parte din câmpul cauzalității, dar o parte variabilă ce are tendință, pentru om, să acopere întreaga realitate când omenirea progresa. ² Trenul care umblă pe șine din stație în stație nu contravine la nici una din legile fizico-chimice, și el nu face decât să realizeze o vastă încheiere a unei mase întregi de fenomene naturale printr'un sistem de aparate. ³ El este o victorie a omului. Dar, ca și în cazul pistolului, în construcțiile drumului de fer noi vrem unele lucruri și nu vrem altele: nu vrem ca pistonul locomotivei să aibă un punct mort, nu vrem ca apa redusă la vapori să lese depozite calcaroase ce atacă pereții cazanului, nu vrem ca șinele să se dilate la soare și să se lungească, etc. Există aici un șir de legături cauzale pe care am prefera să le evităm, pe care le considerăm ca defecte ale organizației construite de noi, care fac ca trenurile noastre să circule mai încet, mai prost și chiar, uneori, să deraleze, care aduc, într'un cuvânt, o risipă de energie și de material. Dar nu putem totuși să spunem că *niciodată*

¹ Această dezinteresare a fizicianului în fața naturii este poate unul din motivele pentru care savanții gândesc întotdeauna în cauzalități și devin alții de insensibili la teleologii. Dimpotrivă, oamenii de acțiune, poliștii, inventatorii au tendința de a gândi mai mult în finalități.

² Este bine cunoscut că națiunile înalte știu să folosească mai multe lucruri decât sălbăteci. După concepția europeană chiar, civilizația este factor de „utilaj“, astfel că popoare de cultură veche, cum sînt Chinezii, ar părea mai înapoiate decât multe altele.

³ Cf. v n Kries, *Logik*, p. 88.

nu utilizăm și nu vom utiliza punctul mort, depozitele calcaroase sau dilatația: construcția multor piese metalice din mașinile cu aburi, cum sînt manșoanele compuse din mai multe cilindre ajustate unele într'alttele, utilizează tocmai fenomenul deformării metalelor la căldură: ceace numim fretele, dispozitive atît de întrebunțate pentru a mări rezistența unor piese, nu sînt decît niște inele ce se așează fierbinți, pentru ca prin răcire să se restrîngă și să opereze o comprimare mai efectivă a organelor pe care sînt destinate să le protejuiască în contra plesnirii: toate acestea sînt aplicații ale fenomenelor de dilatație și de reacție a corpurilor. Inginerul este suparat cînd unele piese se dilată: dar ar fi și mai suparat, pe de altă parte, dacă corpurile pe care le utilizează nu s'ar dilata: el vrea sau nu vrea dilatația, după circumstanțe.

Iată ce credem despre neuniversalitatea finalității. Există finalitate acolo unde omul vrea să instaureze raporturi ce le recunoaște trebuitoare. Pofta lui de cucerire se manifestă, rînd pe rînd, pe toate tărîmurile și putem spune că orice cauzalitate este o finalitate virtuală, pe cînd limita mereu provizorie a finalității actuale este limita însăși a dorințelor omenești momentane. Finalitatea este ea contingentă, fiindcă este particulară? Am văzut mai sus ¹ că raportul indus într'o judecată de finalitate este necesar, precum necesar a fost raportul de cauzalitate din care s'a născut. În afară de asta, nu vedem cum finalitatea ar putea fi contingentă sau necesară, cum nici pentru cauzalitate, de altfel, nu are rost să spunem că este contingentă sau necesară. Numai un raport poate fi o legătură necesară sau contingentă, dar nu genul raportului. Aceste considerații nu sînt destinate să servească de obiecție concepției pe care o are Lachelier despre finalitate. Nu uităm, în adevăr, că pentru Lachelier raporturile de finalitate ele-înșile sînt contingente și sînt altele decît raporturile cauzale fiindcă sînt grupe de eficiență. De pildă, o locomotivă este o grupă de raporturi cauzale, adică de raporturi necesare: dar locomotiva, ar adăuga Lachelier, este contingentă, ea ar fi putut să nu fie: omul a făurit-o și ar fi putut să n'o făurească. Dar, ajunși în acest punct, nu putem face altfel decît să discutăm problema libertății omului: și cum ne menținem strict pe terenul logic, o atare discuție ni se pare că iesă din cadrul pe care ni l-am hotărît. astfel că lui Lachelier îi rămîne avantajul unor arme mai perfecte și mai generoase, acele ale metafizicianului. Dacă am adăoga că înțelegem să beneficiem, la rîndul nostru, de teoria finalității pe care o exponem și să pretindem că nu pot fi două genuri de raporturi teleologice, unele necesare, altele contingente, după cum izvorăsc dintr'o singură eficiență sau dintr'un grup de eficiență, și dacă, pe baza similitudinii pe care am infera-o am pretinde că planul în virtutea căruia se desfășoară universul sau o grupare din univers este

necesar, am fi iarăși nevoiți să prezentăm o concepție proprie a ordinii universale, ceiace deocamdată ne este interzis. Omul ca cunoscător vede lumea sub aspectul cauzalității sau al finalității: dar el-însuși este o parte din lume și el se privește pe sine-însuși ca pe un actor. Însă restul lumii, toți factorii ce compun universul înafară de noi sînt actori și nu putem pretinde că ei sînt și cunoscători. Intenția o vedem noi în actele noastre, și tot noi sîntem acei care o vedem la tot ce nu sîntem noi. Dacă tot ce există rîvnește realmente la o ordine pe care o cunoaște, dacă această ordine apare ca necesară sau dacă părțile din univers au facultatea de a alege, iată o chestie pe care preferăm să o lăsăm deschisă.

*

Urmind pilda procedurii din prima parte a acestei scrieri, am determinat ceiace nu este finalitatea: mai rămîne—păstrînd pe cit se poate, același paralelism de metodă—să spunem ceiace finalitatea este. Un raport de finalitate se definește o legătură între mijloc și scop, precum un raport de cauzalitate se definește o legătură între o cauză și un efect. Și mijlocul este ceiace realizează o țintă într'o legătură finală, precum într'o legătură cauzală, cauza era ceiace producea un efect. Rezultă, din această din urmă expresie, că precum o cauză nu se poate cunoaște în afara unui efect, ¹ tot așa un mijloc nu apare decît în funcția unui scop; se zice, ca atare, că scopul este rațiunea mijloacelor. Acest lucru ne explică originea contexturii formelor ce reprezintă raporturile teleologice. Zicem: „X este mijlocul ce tinde la Y”, întocmai, precum ziceam mai sus: ² „A este cauza ce produce pe B”. Ni s'a părut a recunoaște că un raport cauzal de forma acestuia din urmă este un raport răsturnat deghizat. Ceiace însumă că raporturile de finalitate se leagă în chip mai lesnicios de raporturile cauzale răsturnate, că înrudirea pe care am determinat-o se face, cu alte cuvinte, prin intermediul raporturilor răsturnate mai mult decît prin acel al raporturilor directe. Lucrurile se pot explica ușor: cînd dorim să atingem o țintă, cunoaștem scopul fiindcă îl vrem, și preocuparea noastră este de a descoperi mijloacele ce tind la acel scop; problema care se pune atunci pentru noi este de a căuta, între raporturile cauzale, acelea care ar putea conveni, acelea, adică, în care efectul este tocmai ținta la care vrem să ajungem: mergînd astfel nu facem decît să determinăm cauzele capabile de a duce la un efect și facem cauzalitate răsturnată. Vrem, de pildă, să distrugem ierburile ce cresc în alele grădinii noastre, și ne întrebăm care corpuri chimice ar putea duce la efectul dorit; ori, luînd un manual de grădinarie constatăm că acele ierburi sînt

¹ A se vedea în partea întâia a acestui studiu.

² *Viața Românească*, No. 9, 1926, pg. 304

atacate de acidul sulfuric. Dar, ce avem aici decît un raport răsturnat, și de unde esă posibilitatea finalității, dacă nu din caracterul de strictețea a raporturilor răsturnate pe care l-am studiat cu atenție mai sus? Consecință fatală: dacă s'ar disprețui realmente raporturile răsturnate, ar exista biologie dar n'ar exista medicină, ar exista botanică dar n'ar exista grădinile lui Le Notre, ar exista mecanica dar n'ar exista nici științe aplicate, nici arte: toate cercetările omenești ar deveni sterile. Un inginer ar pretinde cum că știe că un pod metallic rezistă la o greutate de mai multe sute de tone, dar că nu știe cu certitudine dacă mai multe trăsuri în greutate de mai multe sute de tone ar putea fi suportate de acest pod sau ar cădea în apă cu toți ocupanții lor. Iar un medic n'ar putea niciodată să imagineze un tratament.

Cele ce preced nu implică nici de cum că ordinea teleologică—precum o susține d. Goblot 1—se opune ordinii cronologice. Făcînd o atare aserțiune, ar însumna iarăși să facem un loc important succesiunii în domeniul cauzalității, și noi ne-am refuzat cu energie—și, credem, cu dreptate—la orice asimilare a cauzalității cu succesiunea. Pentru noi, durata exclusă din cauzalitate ca element fundamental, nu poate să reapară în finalitate. Legătura între mijloc și scop nu apare în opoziție cu ordinea succesiunii în timp; cel mult ea se prezintă, este adevărat, în opoziție cu ordinea cauzalității drepte, dar această dificultate—dacă ar fi o dificultate—este temperată de fapt, pe care tocmai l-am văzut, că termenii de finalitate sînt ajustați pe termenii cauzalității răsturnate ce ni s'a părut atît de sigură.

*

În intimitatea termenilor acestei legături finale ne rămîne să înțrăm acum. Am văzut că un raport cauzal trebuie scris în mod schematic: „*a* din *A* produce pe *b* din *B*“, ceea ce se poate exprima spunînd că într'o judecată cauzală întră patru elemente iar nu două. 2 Conversiunea formulei schematice precedente pentru raporturile răsturnate ne dă: „*b* din *B* este produs de *a* din *A*“. Ori, vrem să demonstrăm acum că un raport de finalitate se poate stabili în mod schematic, după tipul următor: „pentru motivul *M*, *b* din *B* este produs de *a* din *A*“. 3 Să in-

1 „La difficulté la plus sérieuse que présente la notion de finalité est que l'on ne peut expliquer ce qui est déjà par ce qui n'est pas encore, le présent par le futur, la cause par son effet: la finalité semble consister en ce que l'ordre logique est la contraire de l'ordre chronologique des termes“, Goblot, *Logique*, §. 217, p. 333

2 A se vedea explicațiile în *Viața Romînească*, No. 9, 1926, pg. 305

3 Nu trebuie să înțelegem, firește, din formula de față că dacă *a* este produs necesarmente de *b*, acest lucru se datorește lui *M*, și,

cercăm această din urmă formulă pe un exemplu, pentru a o verifica. Și de ce n'am alege un exemplu deja cunoscut, de pildă cel mai simplu, acel al curățirii aleelor din grădină cu acid sulfuric? Să raționăm deci pe acest caz. Zicem: „pentru motivul de a avea alei curate, ierburile și buruienile din aceste alee sînt atacate de acidul sulfuric“.

Dar ce vedem și ce consecințe tragem, aproape pe neașteptate, din considerarea raportului de mai sus? Aceia, firește, că scopul se dedublează și că termenul *scop*, avînd două sensuri, devine deodată mult mai obscur decît o admite concepția populară. În adevăr, în exemplul precedent, noi *vrem* alei curate și tot odată *vrem* distrugerea ierburilor prin acidul sulfuric. Dar nu putem spune că sîntem în fața a două dorințe paralele cum s'ar petrece dacă am manifesta dorința de a avea la un dejun două feluri de mîncare preferate; noi nu *vrem*, în dorința noastră de a îngriji de grădină, și distrugerea ierburilor și curățirea aleelor, ci *vrem* distrugerea ierburilor **fiindcă** *vrem* curățirea aleelor, iar nu sîntem inspirați de ideea unei cruclate în contra ierburilor din univers. În cazul de față noi *vrem* un lucru și atunci, implicit, *vrem* celace conduce la acest lucru. Avem oarecum, un fel de scop la patrat. Așa că, dacă vorbim de scop, trebuie să arătăm de care scop e vorba. Sau, lucrul este preferabil, să variazăm terminologia. Revine, în acest din urmă caz, că într'un raport final, ne găsim în prezența unui agent (*A*) ce desfășoară un anumit mod de acțiune (*a*) și avem astfel mijlocul-acțiune și mijlocul-agent, că acest agent tinde la un rezultat ce este dorit (*b*) asupra unei substanțe (*B*) și avem aici ținta sau țelul (—paslune și—patient), în fine că evenimentul are un motiv (*M*) care apare ca adevărata rațiune a sa. Distingem, așa făcînd, celace dorim să realizăm (*M*), de modul de realizare (*aA*) și de termenul înspre care tinde acțiunea (*bB*). Remarcăm acum că celace constituie cu adevărat ființa raportului de finalitate, celace deosebește un asemenea raport de un simplu raport de cauzalitate este tocmai *motivul* care apare realmente ca acea *cauză finală* aristotelică în opoziție cu *cauza formală* ce corespunde evenimentului pe care îl produce acțiunea. Astfel, că dacă am considera că la Aristotel acțiunea și agentul, adică cuplul *aA* se găsesc întrunite în denumirea de *cauză eficientă*, am avea în virtutea distincției pe care o stabilim, o *cauză materială* (*B*), o *cauză formală* (*b*) și o *cauză finală* (*M*); după terminologia noastră adică, pentru a relua exemplul celebru al statuii, mișcărilor datelor statuarului ar fi cauza-acțiune, statuarul ar fi cauza-

cu alte cuvinte, că, fără *M*, *a* n'ar produce pe *b*, ci pe *d* sau pe *e*. *M*, precum vom vedea mai deslușit, nu creiază raportul cauzal, ci numai circumstanțele capabile de a-l realiza. El comandă ivirea unui raport cauzal privit în întregul său, și nu ivirea necesară a unui efect în relația cu o cauză.

agent, marmura ar fi țelul-suport (sau țelul pacient),¹ statuia ar fi țelul-pasiune, în fine dorința de a onora un zeu sau un om, sau de a realiza frumosul ar fi motivul. Terminologiei noastre i se poate substitui terminologia lui Ed. Goblot echivalentă, întrucît și autorul francez deosebește² „termenul înspre care tinde acțiunea și care o încheie”, termenul final adică, sau rezultatul final, și „planul, intenția, motivul care o începe și o conduce”, adică termenul inițial, sau *cauza inițială*. (*Rezultatul final* corespunde cuplului *BB*, și *cauza inițială* elementului *M*).

Cauza inițială sau motivul—cum am vrea să-i zicem—este, după cum am spus adineaori, adevărata rațiune a raportului teleologic, și ca atare adăugăm acum, *semnul* căutat al finalității. Finalitatea ne apare deci ca o cauză care se realizează în legătură cu un motiv. Și, dacă ne întoarcem cu cîteva pagini mai sus,³ trebuie să precizăm că acest motiv poate fi real sau numai închipuit. Motivul, cu alte cuvinte, nu reșede în agent ci în raționamentul teleologic, în actul de cunoștință care include agentul cu acțiunea sa și cu rezultatul acestei acțiuni asupra unui lucru. Urechea, de pildă, este un organ ce apare în regnul animal pentru a crea audțiia. Și nu se știe dacă regnul animal, formînd urechea, a fost inspirat de motivul de a asigura audțiia, dar se știe că animalele au evoluat în acel sens *ca* și *cum* ar fi fost călăuzite de acest motiv. O atare constatare nu ajunge metafizicianului, dar ajunge logicianului care se limitează la studiul formelor gîndirii omenești; cu ea putem păși înainte până la urmă. Omul cunoaște—după concepția kantiană—in virtutea rațiunii *speculative* și a rațiunii *practice*: logicianul trebuie să facă partea lor ambelor rațiuni: prima este cauzalitatea, a doua finalitatea, și cunoașterea nu se poate amputa nici de una nici de alta. *X* produce pe *Y* și aici sîntem în domeniul cauzalității, dar celace este mai mult, *X* are aptitudinea de a produce un *Y* ce trebuie considerat ca un bine, ca un progres, și de data asta trecem în regnul finalității. Ajunsă în acest punct, judecata cauzală a devenit o *judecată de valoare*.

Este adevărat, am spus în cele ce precedă că finalitatea și cauzalitatea sînt două principii ce ne oferă două interpretări deosebite ale lumii, fiecă lege inductivă putîndu-se enunța în cauzalități sau în finalități. Punînd însă astfel ambele principii oarecum pe același plan, riscăm să înțelegem că întrebuintarea lor este indiferentă pe tărîmul științific și, prin urmare, că unul din două este inutil și trebuie să cadă în desuetudine. Nimic mai fo-

¹ În raportul cauzal dela care plecăm, în cazul prezent, marmura ar fi substanța ce suportă acțiunea agentului, adică celace am numit efectul-pasiv. În raportul final, ea corespunde cu *inta*, în sensul nefigurat, adică cu *semnul* în care slobozim săgeata și în care săgeata lasă o urmă cînd îl atinge. La Aristotel marmura este *cauza materială*.

² *Op. cit.*, §. 219.

³ *Viața Romînească*, No. 11, 1926, pg. 228—230

lositor pentru știința care, orice s'ar zice, se adună într'un tot, într'o unitate care nu este decît unitatea spiritului cunoscător, decît să consacre în mod desăvîrșit aceeași unitate aplicînd o singură metodă de cercetare inductivă care să dea cunoștințelor omenești omogenitatea de care duc atîta lipsă. Rămîne, prin urmare, ca din două metode să alegem pe una. Și cum principiul teleologic are rămășițe antropomorfe (?) cum, ca atare, se potrivește cunoștințelor pe care le avem despre om, concluzia ar fi revenirea la acel „spirit pozitiv“ devenit universal, vis al lui Auguste Comte, la acel spirit mecanist pe care cauzalitatea îl reprezintă atît de bine.

Ar fi însă raționînd în astfel, să presupunem rezolvit tocmai celace este în chestiune. Nimic nu ne asigură, în adevăr, la prima vedere că finalismul este mai antropomorfic decît mecanismul. Ambele concepții sînt un fruct indubitabil al cunoștinței omenești, iar întrebarea dacă există o finalitate în lucruri sau înafară de lucruri ce prezidează la istoria lor, și problema dacă există o cauzalitate numenală, un determinism în lucruri, o necesitate fizică sînt, deopotrivă, lipsite de orice sens. Singura chestiune care se pune, chestiune de natură a satisface pe omul de știință cît și pe logician, este acela de a ști dacă spiritul teleologic și spiritul mecanist se potrivesc faptelor și le explică. Bogăția unuia și altuia se evaluează deci prin verificare. Dacă toate lucrurile se explică prin simplul joc al unor evenimente ce se leagă în chip necesar, mecanismul are dreptate și concepțiile finaliste trebuie să dispară. Dacă însă faptele ni se par așa întocmite, așa orînduite și subordonate unele altora în cît par să răspundă unui scop definit, sîntem îndrituiți să socotim că armonia universală nu se poate pune în sarcina unui accident fără ca explicația noastră să nu fie inadecuată, saracă și chiar falsă: în acest caz, vom milita pentru finalism. Dacă în fine faptele se pot explica în ambele feluri, dacă ambele metode se pot dezvolta fără contraziceri, alegerea devine imposibilă, și soluția ar putea fi de a sacrifica nevoia de unitate a cercetărilor științifice dorinței de a explica fiecare categorie de fapte din univers prin metoda cea mai simplă și mai comodă: științele fizice, în acest fel, ar fi mecaniste, iar științele biologice, cele psihologice și cele normative ar fi teleologice precum și în general toate științele aplicate. Nu este ușor a decide care din aceste trei eventualități ar fi pe cale de a se realiza, căci în stadiul actual al cunoștințelor, fiecare își are partizanii săi. S'ar părea totuși că a treia corespunde curentului dominant din timpurile noastre.

În biologie, de pildă, se recurge constant la metode ce se inspiră de punctul de vedere teleologic de cînd, mai ales, doctrina selecțiunii naturale este în scădere atît de mare. În morfologie precum și în fiziologie se urmărește întotdeauna „funcția“, adică tocmai scopul, iar clarificarea organelor este subordonată „aparaturilor“ în care intră. Fenomenul aproape miraculos al mi-

metismului nu poate găsi o explicație satisfăcătoare decît pe o cale finalistă în timp ce presupunem că animalul posedă facultatea de a schimba de culoare în scopul de a se confunda cu mediul împrejurimilor și de a deveni invizibil înamicilor săi. Paralizia simulată a unor insecte, facultatea ce o posedă o anumită caracatiță de a răspîndi un lichid negru în jurul ei în momentul în care este amenințată și altele multe fapte de acest gen nu se pot ele înșile explica decît în raport cu nevoia de apărare a organismelor vii. Astfel că fenomenele vieții nu pot fi înțelese prin considerații ce se referă la proprietățile materiei. ¹

Ne place să revenim la acest punct pe care l-am abordat deja în trecut; se poate foarte bine concepe ca viața să nu vizeze nici o lege a materiei și totuși să implice manifestări ireductibile. Din acest punct de vedere, se poate susține cu G'ey și cu alți fiziologi, că biologia nu se opune fizico-chimiei, ci i se suprapune. Iar pe de altă parte, ea se izolează și mai mult în sensul că nu cuprinde în cîmpul ei decît o parte din relațiile fizico-chimice, și anume tocmai acelea care sînt funcții, și care se subordonează unei finalități. O contuziune a ochiului provoacă o imagine luminoasă: acest fenomen mă interesează din punct de vedere fizico-chimic, dar nu din acel fiziologic. Căciace biolo-

¹ În această privință, F. Lavalan, în Introducerea la *Elements de Physiologie* scrie: „Nos connaissances actuelles sur l'état d'organisation ne contiennent pas l'explication de la vie. La fibre musculaire n'explique pas la contraction, la cellule cérébrale n'explique pas la conscience; l'ovule n'explique pas le développement embryonnaire. Il n'y a pas d'analogie saisissable entre les propriétés anatomiques ou physico-chimiques des tissus et leurs propriétés physiologiques. On est donc conduit à admettre que, en dehors de leurs caractères perceptibles et qui sont d'ordre physico-chimique ou mécanique, les phénomènes de la vie contiennent autre chose qui n'est ni physique, ni chimique, ni mécanique, et qui se pose comme un fait premier, nouveau et provisoirement irréductible. Ce fait nouveau, c'est la vie elle-même, et, pour relever étroitement des forces physico-chimiques, il ne s'y ramène pas complètement et n'y trouve pas, au moins encore, son explication entière. Il est infiniment probable que la vie et l'organisation ne sont point un objet de science et il faut pour le moment, se résigner à ne connaître ces deux faits corrélatifs que par les propriétés qu'ils confèrent à la matière.

Nous voulons dire que les phénomènes de la vie n'ont pas leurs analogues dans le monde minéral. Les rapprochements que l'on a essayés sur ce point ne peuvent satisfaire que les esprits qui ont plus de goût pour l'unité que pour l'évidence“.

Sîntem exact de această părere; autorul greșește numai cînd afirmă că organizarea vieții nu este obiect de știință. Cert lucru, nu se poate spune, în studiul actual al științei, care este „rostul“ vieții în sine și sîntem aici în domeniul teoriilor generale și al sistemelor metafizice. Dar odată ce admitem viața ca un fapt și tendința de perseverare a vieții ca alt fapt, toate fenomenele vitale se explică în chip cu totul științific ca derivînd din aceste două date inițiale. Alcătuirea științifică va odihni pe o bază de finalism, și atîta tot. Știința nu poate fi sinonim de mecanism și Lavalan, care conservă această iluzie, se pune într-o poziție falsă clădind un tratat de fiziologie și denegînd totuși fiziologiei caracterul de știință.

gul vrea să știe este cum de un organ este *construit* în așa fel ca să aibă senzația zisă luminoasă a lucrurilor din afară. Bergson în *l'Évolution Créatrice* pune chestia în mod, putem spune, genial. Această organizație complexă, această miraculoasă compunere a unui aparat organic care cuprinde un *cristalin*, veritabilă lentilă organică, un *iris* „destinat” să suprima aberația de sfericitate, o *coroidă* căptușită cu negru „destinată” să absoarbă razele luminoase ce au impresonat retina spre a evita reflexia lor în interiorul ochiului, etc. etc., și trecem sub tăcere descrierea mecanismului complex ce ne dă viziunea binoculară, această organizație, zicem, este tocmai celace trebuie să studieze biologitul. Desigur, aparatul vizual se compune exclusiv din elemente materiale: lumina, ca să ajungă până la retina, străbate, de pildă, un sistem optic compus din patru medii: a) *cornea transparentă*, țesut membranos; b) *umoarea apoasă*, conținând H^2O având în suspensie urme de substanțe minerale și de albumină; c) *cristalinul*, format din țesuturi fibroase, și d) *umoarea vitroasă*, lichid gelatinos transparent de natură albuminoidă. Pe de altă parte, se prea poate spune că fenomenul de excitație luminoasă a retinei consistă în descompunerea chimică a bastonașelor, într'o veritabilă impresie fotografică. Dar dacă toate porțile ochiului sînt materiale, dacă procesurile sînt chimice, dacă mediile transversate de razele luminoase sînt medii refringerente înzestrate cu indicii deosebite, nu rămîne mai puțin adevărat că opera biologistului nu se oprește la aceste constatări, ci începe la ele, rolul biologiei consistînd în a studia împerecherea tuturor acestor elemente, împerechere nerealizată în lumea materială, și metoda sa inspirîndu-se de acest rol.

Ochiul nu este deci *făcut* pentru a prezenta fenomenul fosfenilor ci pentru a realiza vederea, urechea nu este *făcută* pentru a vijii ori de cite ori luăm chinină ci pentru auz, și Voltaire n'are dreptate cînd ironizează pe finaliști spunînd că „nasul este *făcut* pentru a purta ochelari”; nasul nu este *făcut* pentru a purta ochelari, ci pentru a mirosi. Și aici se manifestă deosebirea esențială: celace interesează biologia și ocupă atenția savantului este *funcția normală* a unui aparat organic și această funcție normală cere o explicație de ordin finalist. Nu finalismul, prin urmare, este criticabil, și numai excesele sale au putut fi ridiculizate de Voltaire și de alții. Iar regula pe care trebuie să și-o împue o biologie finalistă și în virtutea căreia trebuie să lucreze va porni dela acest principiu că nicăieri biologia nu va nota aspecte care să constituie excepții la legile fizico-chimice și să contravie la acele legi, dar că, în schimb, biologia nu va reține, ca întrînd în studiul său propriu, decît relațiile care dovedesc că viața își slujește sie-însăși construind aparate organice ce servesc la conservarea ei.

Iată în ce fel se poate explica, printr'o cerință firească a lor, că științele referitoare la viață devin, în zilele noastre, cu

totul teleologic, celace autorizează părerea noastră emisă mai sus că știința contemporană este în parte mecanică și în parte finalistă. Dar odată angajați pe acest teren, ne întrebăm dacă nu cumva putem păși înainte, dacă știința nu este destinată să iee, în întregul său, calea pe care astăzi înaintează numai biologia. Nu mai avem în vedere, bine înțeles, ipotezele generale științifice pe care le-am cercetat mai sus și despre care am dovedit, credem, că pot fi în chip indistinct finaliste sau mecaniste. Ne referim acum la corpul propriu zis al disciplinelor științifice, la partea lor pozitivă, dacă mai putem întrebuința această vorbă, și căutăm ca analiza acestor discipline să ne ducă la cercetarea unui nou punct, care va fi și ultimul în acest studiu.

Una din idelle importante ale bergsonismului este aceea după care omul se deosebește de toate ființele din regnul animal fiindcă singur aproape a știut să creeze instrumente inorganice de care să se folosească, pe când viața în genere se limitează la construcția de aparate organice. Un cangur, pentru a se ajuta la fugă, va îndeplini o evoluție în timpul căreia picioarele sale posterioare se vor dezvolta în chip uriaș; omul, pentru a se deplasa repede, va uza de... corăbii acționate cu vapor, de drumuri de fier, de automobile, etc. Încetul cu încetul, totul va deveni o unealtă a omului. Brațul său, care fusese o armă el-însuși, se înarmează cu o sulită sau cu o ghloagă ce-i înzecește puterea; degetele sale istețe, ce fuseseră deprinse să sfișie carnea vrăjmașă, minuesc săgeata vicleană; pielea sa, învăliș al corpului, se acoperă cu haine țesute; iar picioarele sale, atât de dibace odinioară la fugă, nu mai păstrează decât rolul de a-l conduce până pe puntea corăbiiilor cu care plutește spre țărmuri necunoscute. Dar nu este tot: în chip progresiv, omul își va perfecționa alimentația, cultivând plante și crescând animale; treptat va construi drumuri care vor ușura mersul vehiculelor ce-l transportă; și de unde pielea i se păruse un element de izolare insuficient al corpului, el va vedea curînd că hainele, la rîndul lor, îl feresc prea puțin de asprimele aducătoare de molimi ale vremii, și atunci suprafața pămîntului întreg se va acoperi de adăposturi și de case. Așa că, încetul cu încetul, toată natura va ajunge să fie subjucată intereselor omenești: și ori cît s'ar roti ochiul, se vor vedea numai holde, numai livezi, numai vite la pășune, numai sate, și orașe, și porturi, în tot lungul și în tot largul țărilor stăpînite de om.

Omul în două feluri, prin urmare, acaparează tot ce-l stă la îndemînă, toată materia din preajma sa. Făcînd-o să intre în făptura sa biologică, sau grupînd-o în alcătuirii fizice după nevoile sale. ¹ Și într'un fel și altul, el nu face decît să tradeze

¹ Nu trebuie să uităm că omul continuă să-și perfecționeze organismul. Ne stau ca mărlurile recordurile sportive mereu întrecute, în special cele de înot și de fugă, ce ne dovedesc că dezvoltarea mușchilor este într'un neîncetat progres. Este neîndoios, din acest

tendința vieții de a persista, astfel că un îndoit finalism se descoperă cercetătorului. Și într'un fel și în altul însă, omul nu face decît să utilizeze legile mecanice ale materiei, fără să rupă o singură dată înălțuirea lor. O repetăm, nimic în legătura interioară a fenomenelor nu se schimbă: dorința de a ajunge la un scop nu este suficientă pentru ca legea lui Arhimedes, sau principiul lui Galileu să devie false. Precum un orator cucerește mulțimea și o duce unde vrea el, exploatîndu-i patimile, tot așa omul cucerește natura, o readuce la placul său, utilizînd legile ei necesare. Nu numai în biologie deci, ci pretutindeni finalismul domină mecanismul. Și n'ar fi de mirare ca interpretarea teleologică să se generalizeze cu totul odată și odată deși, o recunoaștem, tendințele momentane nu împing lucrurile în acest sens. Dar ingineria, arhitectura și în genere toate științele aplicate ar putea, într'o zi, să ocupe, în cunoștința omenească, o poziție mai centrală de cum ocupă astăzi, și dacă această eventualitate s'ar realiza se înțelege ușor că chimia, că fizica și matematica ar fi, față de aceste științe celace sînt actualmente față de biologie, adică niște pure cunoștințe auxiliare, un simplu preambul.

Nu vrem însă să aducem pronosticuri pentru evenimente de ordin științific atît de îndepărtate. Ne ajunge ca, în studiul de față, să arătăm că finalitatea și cauzalitatea pot explica deopotrivă lumea, și că ambele explicații coexistă astăzi. Nu ne aflăm, în timpurile noastre, într'un loc privilegiat: civilizația omenească este relativ bătrînă și știința deja încercată; dar una și alta sînt încă în fașă dacă, cu ochii imaginației, căutăm la viitorul strălucit ce este rezervat speciei noastre în mersul ei fără preget. La lumina timpurilor ce vor răsări, fapte necunoscute nouă vor fi cercetate, legături neașteptate se vor prezenta și cele doua principii ce domină rațiunea omenească a căror condiții am căutat să le determinăm, vor fi chemate să le judece. Poate că atunci, dar numai atunci, unul din ele se va descoperi inutil cunoașterii noastre. Să lăsăm deci timpului sarcina de a dezlega problema aceasta a cărei enunțare termină studiul nostru și pe care o lăsăm deschisă.

Dan A. Bădăreu

punct de vedere, că un campion modern întrece, în orice probă fizică, pe un om primitiv și, întru cît datele sînt destul de precise pentru a fi comparate, pe orice campion din antichitate. Astfel, cursa zisă a Maratonului (18 km.) este astăzi o performanță obișnuită. O altă dovadă a perfecționării organismului omenească este ridicarea progresivă a vieții mijlocii la popoarele europene.

Disociații

1.—**Arta ca mentalitate de clasă.**—Marxiștii ortodoxi aveau convingerea că există o știință proletară și una burgheză. A fost cineva printre ei care a vorbit de o geometrie a lucrătorilor și de alta a patronilor. Dacă astfel de aserțiuni au ceva comic cînd e vorba de știință, ele sînt perfect justificate cînd e vorba de artă. Delicații puriști, prietini ai artel „în sine“, fără condiții și influențe sociale, vor fi încă odată mirați și apoi indignați, după ritmul cunoscut, cînd vor afla că noțiunea modernă de artă, aceea de care ne servim astăzi, e în bună parte un expedient al luptei, sau cel puțin al singularizării de clasă.

Cu cît ești mai convins de doctrina artei pentru artă, cu atît ești mai inclinat să o consideri ca o activitate inutilă, ca o disciplină de lux. Dar luxul—o știm astăzi bine dela sociologi,—nu e atît satisfacerea unei nevoi de confort, de plăcere sau de vițlu, cît un simbol al deosebirii de tagma socială. Hlamida cu hermină, brocartul sau catifeaua, caleașca, brățarea de perle, mitra cu pietre aurite, tolagul sînt emblema care separă o clasă de alta. E insigna sfidătoare pe care cei de sus o aruncă celor de jos, e provocarea puterii nobilului care dovedește, cu cît luxul e mai mare, că nu poate fi imitat, că îl desparte de celă-

falt o prăpastie de netrecut. La sălbatecii din America de Nord există o curioasă instituție care e numită „potlatch“. După ea, ajunge cel mai puternic în societate acel care poate cheltui mai mult în daruri și risipă cu ocazia unui duel de prodigalitate. Arta care e și ea un capitol al luxului e unul din apanajele aristocrației. Astăzi în chiar estetica teoretică se confundă nobilul cu frumosul.

Dezinteresarea, o altă calitate a esteticii moderne, e tot o învățătură nobiliară. Burghezul strânge și se sforțează ca să ajungă. Ajuns, boerul împarte și cheltuiește. Noțiunea de practic e în același timp străină artei și „savoir-vivre“-ului aristocratic. Joseph de Maistre teoreticianul patricienilor spunea că în timp ce clasele mijlocii cer drepturi, noblețea nu-și cunoaște decît datorii. Așa dar dezinteresare absurdă cași în artă. Proba acestor afirmații se poate face prin psihologia femeilor. Acestea sînt mai imitative decît bărbații. Imitația însă, dacă e adevărată legea lui Tarde,—se face de sus în jos, dela noblețe la vulg. Afară de aceasta femela are instinctul de clasă cu mult mai dezvoltat. Ea întreține însă în același timp cultul artei pure și al luxului. Ca filințe conservatoare ele continuă aristocratismul, cu separațiunea lor strictă de clasă.

Tot dela tehnica conduitei nobiliare a moștenit arta modernă și înclinația către decorativism, adică către senzorialitatea poră, ferită de elemente morale. Duc de Guise, după ce l-a omorît pe Amiralul Coligny, cînd s'a dus să i contemple cadavrul, a exclamat în artist pur : „comme il est long“. Adică îl deranja mai mult disproporția liniilor corpului, decît asasinatul pe care-l comisese. Cine nu recunoaște în această vorbă ideea lui tuturor esteților autentici sau de mahala din toate timpurile, popularizate pentru burghezime de Oscar Wilde.

Morala e totdeauna o încercare de justificare, o probare de merite față de Dumnezeu sau față de cel mai mare. Conduita practică de obicei de burghezul care vrea să fie privit bine de cei de sus. Morala care caută sancțiune, adică recompensă, e tehnica unei clase aservite care caută să-și cîștige favoarea. Morala e o lingușeală. Ea nu se poate concepe într'o clasă dominantă, fiindcă aceasta n'are de dat socoteală nimănui și n'are de cîștigat pe nimeni. Nobilul trebuie să fie clinic, ca nu cumva să fie bănuț de ne-

demnitate, să nu fie suspectat că-i e frică de cineva. Pentru aceasta s'a inventat concepția estetică a vieții în felul lui de Guise. Esteții și femeile au popularizat-o și în clasele de jos, după decadența nobleței.

Iată cum, plecînd dela definiția artei-lux, adepții artei pentru artă confirmă mai puternic originea ei socială, decît o fac modeștii apărători ai artei general umane, care văd în aceasta o necesitate profundă a sufletului omenesc de totdeauna și de pretutîndeni.

2.— **Don Juan misogin.**—Trebuie înlăturată ideea că curtezanul de meserie e un adorator al femeii. Același Don Juan, e prietinos, lolal, excelent camarad cu prietînii, e însă crud, laș ori indiferent cu suferințele femeii. În toate actele vieții un amator de femei poate fi generos, entuziast, devotat. În legăturile cu femeia schimbă imediat masca. Parcă o sumbră și îndărătnică nevoie de răzbunare îl însuflețește. Don Juan disprețuiește femeia și e consequent.

3.— **Vitesa progresului și nevoia de noutate.**—Datorit mai multor cauze, printre care trebuie numărată în primul rînd complexitatea și mobilitatea introdusă de tehnică, omenirea cultivată contemporană simte o perpetuă nevoie de schimbare și de noutate. Fenomenul e știut. Dar pentru a satisface mereu această nervozitate care cere veșnic inedit, posibilitățile de adevărată creație nu sînt suficiente. Vitesa invenției e mai lentă decît vitesa nevoii de noutate.

Pentru a remedia acest „écart“, acest decalaj s'a inventat un expedient. Dacă lipsesc noutăți propriu zise, se pot reinvia lucruri vechi, pierdute o bucată de vreme din vedere. Și se aleg de obicei din lucrurile vechi cele care sînt mai departe de ultimele preocupări devenite caduce. Impinse, undeva, într'o arhivă de uitare, ele și-au recăpătat virginitatea și prospețimea. Vechimea e și ea, astfel, un fel de noutate. De aici un anumit ritm al istoriei civilizației contemporane pe care nu l-au cunoscut alte timpuri. Azi evoluția nu se mai face prin transformări nesimțite. Se face dela acțiune la reacțiune, dela simplu la opus. Trăește zece ani, bucurîndu-se de mare favoare clasicis-

mul? Puteți fi siguri că-i urmează imediat, nu ceva înrudit, ci exact contrariul său, romantismul. S'a purtat rochia scurtă? II va urma, cu siguranță, rochia foarte lungă. Dacă bate azi un vînt de religiozitate, puteți fi siguri că într'un deceniu vom fi cu toții atei. Evoluția modernă se face prin contradicție într'un tempo sacadat de contrarietate, de polemică și enervare, dar mai ales pe neînțelegere istorică și relativistă. În parcursul celor zece ani, cît e la putere, fiecare se iluzionează că atinge o bucățică de eternitate, de imanență. Cunoașteți ceva mai monoton decît această simplistă melopee în doi timpi?

3.—**Utilitatea bunei dispoziții.**—De ce ne place omul bine dispus și de ce nu celălalt?

Mai întălu fiindcă buna dispoziție inspiră liniște și securitate celorlalți. Omul mulțumit nu amenință prin nimic raporturile sociale: e conservator.

Din contra, cînd ești rău dispus se pare că conspiri mereu ceva contra cuiva. Pe urmă veselia e semn de viață, deci de putere: prin urmare inspiră respect și impune. Odihnitori și impunători, oamenii de agreabilă umoare n'au nevoie nici de inteligență nici de caracter. Ei sînt o valoare „în sine“.

4.—**Responsabilitatea invenției.**—Iacă o dovadă că actul creator, inventiv, e caracteristica vieții, așa cum a afirmat-o Bergson, e cruzimea lui inconștientă.

Cînd zicem biologie, ne gîndim numai la masacrul direct al spețelor între ele, cu izbînda celui tare. Există însă și o altă cruzime mai ascunsă, mai perfidă a actului creator. Fiecare invenție nouă e un verdict de moarte pentru toate cele anterioare, o lăsare în disponibilitate a atîtor speranțe, glorii, ambițiilor, averi. Găsirea unui simplu detaliu în perfecționarea mecanismului unui automobil, ruinează pe toți fabricanții procedurilor anterioare. Un fapt recalcitrant la experimentare înecă în uitare o ipoteză ca aceea a lui Darwin. Cu cît ești mai inventiv, cu atît ești mai nefast din punct de vedere etic. Nici mai banalul e perfect de-treabă. Conștiența creatorului—ca și a criminalului—e apăsată de grele păcate.

5. **Femeile superioare și sexualitatea.**—Femeile obișnuite sînt acelea a căror sensualitate e exprimată direct,

întipărită evident în toată expresivitatea lor. Ea sugerează în permanență o anumită animalitate. Femelle superioare se deosebesc încă prin acela că au sexualitatea *derivată*. Ea nu sugerează direct o anumită dragoste, ci e revărsată, infiltrată imperceptibil în cele mai minuscule gesturi, în activitățile de imaginație, de artă, ori de devotament generos. Sexualitatea lor nu e concentrată, ci difuză. Farmecul lor, deși de același natură, nu se poate preciza de unde vine. El se recompune din obscure și imperceptibile nuanțe: Sînt femelle care la început își inspiră sentimente de soră.

Fără să albe mai puțină viață în ele, dragostea (tot așa de sexuală) pe care o inspiră, nu reese din corpul lor, ci din gânduri, din voce, din entuziasmul lor sufletesc. Efectul e cu atât mai puternic însă, fiindcă e abătut din calea lui directă și exercitat perfid pe calea inconștientului.

6. — **Naționalismul lui Barrès.** — Toată profunda îngrijorare patriotică a lui M. Barrès e aceea a unui desrădăcinat. Până la o vîrstă tîrzie, scriitorul egotist și neurastenic a călătorit și și-a asimilat sufletul Veneției, climatul moral din Toledo, viața anticei Sparte, a cîntat metafizica germană, desperarea venețiană, paslunea în același timp senzuală și funebră a Spaniei. Sufletul său nu aparținea de loc țării, cu atât mai puțin provinciei sale. Infricoșat de neurastenie, acest cosmopolit s'a sforțat cătră o disciplină salvatoare și din clasat internațional s'a făcut nu numai patriot, dar provincial. A trecut dela umanitate la „esprit de clocher” și s'a făcut loren. Dar cine nu vede în aceste exagerări tocmai înfrigurarea necredinciosului. Nu se mortifică un bun și simplu creștin. Își aplică severități draconice numai cel care se îndoește. Un egotist care năzuște mai întălu să asimileze sufletul universal, nu se rezumă la senzațiile vieții de provincie mai pe urmă, decît fiindcă îi e frică că le-a pierdut cu totul. Romanul desrădăcinării e însăși autobiografia lui M. Barrès.

M. R.

Scrisori din Paris

O restaurație filozofică în Franța

Dărîmător de vechi dar putrezite așezăminte politice și sociale, tulburător neașteptat de chiar „legi“ economice, crezute de mulți, grație unui optimism „științific“ interesat sau leneș, tari și veșnice ca legile lui Galilei, războiul cel mare a fost și un fecund răscoltor de suflete. Mai tirziu, cînd fermentația ideologică pe care a produs-o își va fi dat toată măsura ei se va putea spune, poate fără prea mare exagerare, un „mai ales“ în locul acestui prudent „și“ al meu. Și atunci, în opera istoricului cel mare care va încerca să facă bilanțul transformărilor multiple deslănțuite sau numai precipitate de războiul din 1914, capitolul cel mai însemnat se va chema: „Repercusiuni ideologice“...

Aspirații, până la 1914 destul de anemice, tendințe mai mult întrezărite decît formulate, trebuințe intelectuale și morale adînci, dar lincezînde sub apăsarea unei armături colective cam anchilozate, luau forma unor „veleități“ exprimate de spirite izolate și care, în aparență, nu se prea inspirau din vremea în care trăiau. Toate acestea au fost liberate de zguduirea pe care a produs-o războiul, și, prin zînd cunoștința sigură de realitățile a căror expresie sînt, încep, ici și colo, să ia trup sub formele cele mai variate ale unor aspirații colective.

Această stare de fermentație intelectuală intensă — e vorba de țările cu producție intelectuală și morală mare — încarcă atmosfera morală a vremii noastre de un dinamism pe care puține epoci îl vor fi avut în istorie. Potențialul ei ridicat se exprimă printr'o neliniștită căutare de... „altceva“, printr'un sentiment enervant de „provizoriu“, iar pentru unii — pentru spiritele obosite — prin sentimentul prezenței unei stări de anarhie aproape fără remediu. De aici strigătele tot mai repetite și tot mai generale de: „disciplină!“, „ordine“, etc..

Avem nevoie imperioasă de „ordine“! Iată o aspirație generală a vremii noastre postbelice, și poate aspirația ei cea mai profundă și deci cea mai caracteristică. Neînțelegerea — acum ca totdeauna — începe în momentul cînd e vorba să se determine natura acestei „ordini“. Ce înțelegem prin „ordine“ și care sînt mijloacele potrivite pentru crearea, sau, dacă doriți, pentru restabilirea ei? Această problemă, poate cea mai mare — și morală, și socială, și intelectuală, intelectuală mai ales — din cîte și-a pus omul decînd a început să gîndească, a împărțit totdeauna și împarte și azi omenirea în două mari tabere adverse. Altfel a înțeles „ordinea“ Sf. Toma de Aquino, și iarăși altfel a conceput-o Martin Luther, pentruca să nu citez decît două nume pe care le vom întîlni des în aceste scrisori. Sf. Toma de Aquino și Martin Luther pot fi considerați — pentru ușurarea expunerii — ca reprezentanții clasici ai celor *două tabere*

„Ordinea“ preconizată de Sf. Toma e mai simplă, deci forțamente mai clară și iarăși forțamente, mai ușor accesibilă majorității spiritelor omenesti. Ea e și mai comodă și mai „sigură“. Deci, adoptată în chip natural, de această majoritate, căci dă satisfacție măgulitoare lenii ei intelectuale. Omul normal urmează, și în domeniul intelectual sau normal, calea efortului minim. E o lege aceasta, cunoscută demult, și generală a naturii. Lenea de care pomeneam mai sus nu ascunde deci nici o judecată apreciativă. De aici majoritatea zdrobitoare e temelul cel mai just al aderenților „ordinii“ pe care o numesc a Sfîntului Toma.

„Ordinea“ cătră care aspiră Martin Luther — zic „aspiră“, căci aceasta se lasă cu greu, sau nu se lasă deloc, strînsă într'o formulă, fiind mai mult o „ordine“ care se face decît una care s'a făcut — e mai puțin simplă ca aceea a Sfîntului Toma. Conținînd elemente mai numeroase și unele din ele mai rebele, ea e mai puțin clară, și deci mai greu accesibilă majorității oamenilor. Ea e mai puțin „sigură“ ca cea dintăiu căci e mai dinamică. Dar nu e pur dinamică, cum afirmă tabăra adversă. Căci atunci ea ar fi anarhie pură. Discipolii Sfîntului Toma, și toți aceia care vreau o „ordine“ ca a lui, sînt extrem de inuști cînd învinovătesc pe discipolii lui Luther că ar fi anarhici și distrugători de ordine. E o iluzie aceasta, în care aceștia din urmă cad mai greu. Elementul static preponderent al ordinii celeilalte înălătură în mod mai franc — e adevărat — posibilitatea acestei iluzii. Viața morală și intelectuală — ca și viața în general — nu poate dura fără de „ordine“. Luther e distrugător de „ordine“. Dar această repudiare, crează, prin simplul fapt că e o repudiare, o altă „ordine“. A fost făcută doar în numele acesteia.

I.

Fără îndoială că procesele de adîncă transformare intelectuală și morală a timpului nostru vor ajunge, mai curînd sau mai tîrziu, la un punct de echilibru relativ. E banal să mai re-

pe că, în acest domeniu, nu poate fi vorba de echilibrul perfect pe care — fără s'o mărturisească, din prudență poate, sau poate din amăgire proprie — îl doresc aderenții „ordinei“ pe care am botezat-o anti-lutheriană. Mai curînd sau mai tîrziu, anumite valori *specifice* epocii noastre se vor desprinde din haos. Valori relativ definitive, deasupra cărora o epocă viitoare va ridica alte valori. Iar „ordinea“ după care strigăm toți se va constitui în jurul acestor valori etice și intelectuale — cele din urmă grefîndu-se pe cele dintîiu. Iar celelalte procese de transformare socială, politică etc. etc., mărîte în așa măsură de războiu încît se poate spune c'au fost create de el, azi în stare de nebuloasă tulbure, tot în jurul acestor valori morale se vor integra, determinate fiind de ele și determinîndu-le la rîndul lor.

Dar, a face de pe acum un inventator al acestor schimbări, e lucru prematur. Vremea noastră e, cum am mai spus, epocă de tranziție, și-am cădea în iluzia de perspectivă inevitabilă: am proiecta sub specie aeterni un aspect efemer. Și, considerînd „dinamicul“ prezentului de anarhie pură, am încerca să-l atenuăm cu un „static“ pe care prezentul încă nu l-a creat, și, în specie, nu-l poate crea un „static“ pe care l-am cere în mod necesar trecutului. Am căuta deci „scăpare“ în trecut. Și-o cît mai grabnică scăpare. Dar să vrei să crezi „ordine“, — într'o anarhie presupusă, — cu valori împrumutate unui trecut mai mult sau mai puțin îndepărtat, deci cu valori străine spiritului vremii, e o întreprindere și puerilă și primejdioasă. Puerilă, căci nu e posibilă și primejdioasă din cauza tulburărilor — sterilele acestea — pe care le-ar produce.

*

Cazul s'a produs totuși. După războaiele Revoluției franceze și napoleoniene și în zilele noastre. Neatribuind analogiilor istorice o valoare mai mare decît merită, putem remarca totuși asemănarea tendințelor caracteristice dela începutul secolului al XIX-lea cu cele dela începutul secolului XX-lea.

Și atunci cași acum, s'au ivit gînditori care, înregistrînd faptele vremii și interpretîndu-le ca incontestabile probe de anarhie dizolvantă, au compus sisteme pentru a produce „ordine“, în cugetare mai întîiu, „ordine“ care va cere apoi în mod necesar „ordine“ în toate celelalte domenii de activitate colectivă. De Maistre este cel mai reprezentativ printre acești cugetători. Iar cugetarea lui Auguste Comte, în unele privințe discipolul lui De Maistre, a pornit și ea inspirată tot de această nevoie de „ordine“. În zilele noastre, rolul de restaurator radical al „ordinei“ în cugetare mai întîiu, de restaurator al unei anumite ordine, l-a luat asupra sa neo-tomismul. Neo-tomismul este deci cu mult mai ambițios decît maurrasismul care nu e decît o doctrină politică. El e, în același timp și mai consecvent decît maurrasismul. Maurras-

cu prietnii săi vreau să împace lucruri care nu se pot concilia : o cugetare politică avînd ca obiect un ideal medieval, cu o concepție filozotică modernă despre lume. Tomismul, foarte consecvent, cere o abdicare radicală, totală : ne invită să ne schimbăm felul de a gîndi*. Tomismul vine în numele unei renașteri, afirmînd enorm de multe și de grele lucruri. Dar această renaștere nu poate fi decît o restaurație filozofică. Și, aici se ascunde donchihotismul lui.

Ca orice mare sistem filozofic, tomismul e o privire de ansamblu asupra univesului și a vieții, o coordonare sistematică a experienței vremii în care a luat naștere și a cărei supremă încoronare a fost. Dar neo-tomiștii zilelor noastre nu iscălesc acest relativism. Fără să ne explice în urma cărei neînțeleg-ri stupide s'a dovedit caduc sistemul Sfîntului Toma de Aquino acum patru secole și mai bine, neotomiștii afirmă peremptoriu caducitatea a tot ce știința și filozofia occidentală a creat dela Luther și Descartes încoace. Neotomismul ne învață să tragem dungă groasă peste aceste achiziții cîștigate cu multă și ingenioasă trudă de popoarele Apusului. Mai mult decît altc : dungă peste cadrele înseși ale acestei îndelungate și fecunde experiențe. Cadrele trase de Sf. Toma și sistematizarea din punct de vedere estetic remarcabilă, făcută, cu răbdare și dibăcie de maestru medieval, de geniul angelic al Sfîntului Toma, sînt singurele posibile, singurele necesare, singurele eterne...

Se cunoaște importanța extraordinară pe care a avut-o Aristot în cugetarea Sfîntului Toma. Sinteză — poate cea mai vastă din cîte a creat spiritul omului — a tuturor adevărurilor religioase la care ajunsese gîndirea creștină pînă în secolul al XIII-lea, mai mult decît altc : expresie filozofică chiar și a aspirațiilor intelectuale ale Evului mediu, sistemul tomist vrea să integreze și idealul de multă umanitate al Greciei, așa cum a fost formulat de Aristot. Da, dar Aristot a clădit pe principii pur raționale și nu pe un principiu de credință. Sistemul tomist vrea să fie și el o explicație totală a universului din punctul de vedere al rațiunii, spun tomiiștii Etienne Gilson și Jaques Maritain. Intregul capital al civilizației omenești — creștine și antice — a fost integrat de sistemul Sfîntului Toma de Aquino. După părerea neo-tomiștilor, această integrare s'ar fi făcut în chip organic — aici e punctul esențial al interpretării pe care o propun neotomiștii. Sfîntul Toma a adus soluția, satisfăcătoare după ei, unui diferend de care suferea cultura occidentală dela apariția creștinismului încoace.

Acest diferend era opoziția radicală care există între concepția grecească și concepția creștină a vieții. Opoziție care desbina nu numai om de om : ea se furișă pînă în sufletul unuia

* Într'un număr mai vechiu al Vieții Romînești am încercat să determin sumar unele trăsături caracteristice al acestui fel de a gîndi.

și aceluiasi individ, producind ruptură dureroasă între două aspirații egal de îndreptățite: una care, negînd lumea naturală, nu vede decît o singură cale de salvare: lumea grației, și alta care nu se poate resemna la această negație. Cu atît mai mult cu cît universal, rațional și frumos, construit de rațiunea grecească se impunea inteligențelor creștine, nu ca o legendă care a fost ci ca o ademenitoare realitate. Natura, — pe care creștinismul tindea s'o umilească cu orice preț — Grecii o găsiră inteligibilă, deci, prietină înrudită și nu dușmană omului, participînd și ea, cu aceleași drepturi ca și omul, la rațiune. Dar rațiunea e de natură Dumnezeiască, spuneau părinții bisericii, — toți crescuți la școală grecească, — și spunea și Sf. Toma de Aquino.

Sistemul Sfintului Toma, ca toate sistemele mari, a fost deci o încercare de conciliere a unor tendinți spirituale divergente. Ca multe alte sisteme, el pretinde că rezolvă un conflict ascuns în conștiința unei vremi și-a unui om*. E poate de prisos să mai amintesc că filozofia Sfintului Toma, ca toate filozofiile care au fost o justă și profundă expresie ideologică a unei civilizații, originale în felul ei, a fost preparată de un proces intelectual care a durat aproape patru secole.

Meritul neperitor al Sfintului Toma, în ochii lumii catolice, este de a fi probat că creștinismul, implicat de antichitate, este o întregire naturală și necesară a acesteia. Sfîntul Toma a inaugurat prin această demonstrație riguroasă un viitor fecund, spun tomisti.

Dar, adevărat e oare, că omul cetății grecești a fost integrat în Statul Universal al Sfintului Toma fără să renunțe la niciuna din achizițiile rațiunii sale libere? Și, adevărat e oare că Sfîntul Toma a reușit să coordoneze peripatetismul cu creștinismul într'o sinteză organică? Este tomismul o asimilare logică a aristotelismului, și'n același timp o desăvîrșire a lui? La aceste întrebări s'ar putea răspunde cu greu afirmativ. Căci, iarăși, coordonarea de care vorbesc neotomistii, n'a fost ea numai o combinație — făcută într'o anumită proporție — de manism grecesc și de dogmă creștină? Asimilarea doctrinei aristotelice nu presupune oare acceptarea principiilor acestei doctrine?

Care e problema centrală căreia Sf. Toma de Aquino i-a găsit o soluție, nu lipsită dealtfel de eleganță și de grandoare? Este problema raportului dintre credință și rațiune. Dar această problemă e de domeniul teologiei și nici decum al filozofiei. Ceiace constituie trăsătura caracteristică a unei filozofii este soluția pe care o propune problemei cunoașterii. Care e deci soluția propusă de Sfîntul Toma? Ea e creată, identică ca aceia propusă de teologii tuturor vremurilor, creștine sau necreștine: Izvoarele ade-

* Jacques Maritain și neotomistii grupați în jurul lui pretind că tomismul rezolvă toate conflictele, care au fost, și care se vor mai fi!

vărului sînt două: credința și rațiunea. Dar Aristot, și toate celelalte sisteme filozofice neteologice, nu recunosc decît o sîngură sursă a adevărului: pe aceea a rațiunii.*

Și-apoi, istoricește vorbind de ce cugetarea occidentală, deja în secolul al 14-lea și al 15-lea, a părăsit pe Sfîntul Toma? Iar, în domeniul pur religios, — lăsînd la o parte alte cauze mai mult ocazionale decît cu adevărat determinante — de ce apare Luther? (Neotomiștii răspund, cu seninătate și certitudine: pentru că Sfîntul Toma n'a fost înțeleș). De ce epoca pe care o deschid, Luther în religie și Renașterea în filozofie și știință, este o eră contra-tomistă, și poate, tocmai din această cauză, și antiaristotelică? ** Și de ce evoluția ideilor inaugurată de aceste două evenimente mari în istoria omenească s'a făcut, de atunci și pînă azi, cu totul în alt sens decît acela prevăzut de sistemul Sfîntului Toma? Sau cu alte cuvinte, de ce a prins separarea domeniului credinței de acela al științei adusă de Luther, și, liberîndu-le pe amîndouă a împins mersul vremii într'o direcție absolut... „netomistă“?

Probabil că sistemul, copil al secolului al XIII, nu mai corespundea vremurilor noă. Experiența omenească, în urma descoperirii izvoarelor adevărate ale culturii antice, s'a îmbogățit enorm și repede, iar sistemul tomist s'a dovedit de cadru prea strîmt pentru această noă experiență. Iar pe dealtă parte, chiar făcînd abstracție de îmbogățirea acestei experiențe, sistemul tomist nu putea să dăreze. Contrazicerile pe care le ascundea n'ar fi întîrziat prea mult să-și facă cale: Coordonarea pe care o făcuse între două lumi cu totul deosebite și între două principii contradictorii era artificială, forțată. Ea nu aducea satisfacție, la drept vorbind, nici științei: dovadă Renașterea, (care n'a fost deloc tomistă!), și nici credinței: dovadă augustinismul Evului mediu. Carent antitomist, și întărit și mai mult de opoziția pe care o făcea tomismului începînd chiar din momentul apariției acestuia. (Fie spus în treacăt, augustinismul este premergătorul medieval al lui Martin Luther).

Mai tirziu, Descartes — și el un „refomator“ nefast, după părerea lui Jacques Maritain, acesta, sufletul mișcării pe care am numit-o „Restaurație filozofică“ și de care va fi vorba în aceste scrisori — nu s'a inspirat nici el din filozofia tomistă! Iar mișcarea ideologică pe care a deslănțuit-o a fost așa de intensă făcut, uitînd pentru un moment pe Sf. Toma, nici biserica n'a scăpat de influența ei. Un număr considerabil de doctori ai Bisericii catolice se obosesc lucrînd la o conciliere a cartesianismului cu dogma bisericii. Dar dacă alianța cu Aristot a fost alianță hibridă, alianța cu Descartes s'a dovedit și mai hibridă.

* Deaceia înțuționismul, pragmatismul și toate filozofiile care dau prioritate altor surse de cunoaștere, sînt, cu toate diferențele care le despart, vecine din punctul de vedere care ne interesează aici — cu sistemele teologice.

** Se știe ce mare simpatie avea renașterea pentru Platon.

Cea dintăiu a fost „ratificată“ de capul bisericii, cea din urmă n'a fost niciodată recunoscută de oficialitatea catolică.* Dealtfel Descartes a avut soarta pe care a avut-o Aristot: a fost interpretat așa de „pe dos“ încît nu mai era Descartes. Astfel mutilat, a putut fi și el „integrat“ în dogmă.

În cursul secolului al XIX, biserica e din nou în căutarea unei filozofii corespunzătoare spiritului vremii, dar care totuși să dea satisfacție exigențelor dogmei. Pe lângă combinațiile de inspirație cartesiană,** găsim combinații, destul de bizare dealtfel, de marcă schellingiană și hegeliană, pe cînd alții făceau filozofie numai cu scopul de a săpa temeliile rațiunii și de a o putea aduce la tăcere.***

Atunci Papa Leon al XII, spirit ascuțit și poate mai ambițios decît predecesorii săi, dîndu-și seama că toate aceste combinații erau niște experiențe primejdioase și însemnau, în fond, o capitulare tacită în fața filozofiei moderne, prin Enciclica sa din 1879 inaugurează întoarcerea la doctrina Sfîntului Toma de Aquino. Un fel de „zurück zu Kant!“ al bisericii catolice...

Ambiția papei era mare. Ea întrecea puterile, atît ale noilor comentatori ai Sfîntului Toma, cît și ale Sfîntului Toma însuși. Papa intenționa să readucă la biserică toată cugetarea secolului al XIX-lea cu ajutorul scolasticei! Proclamația papală venea într'un moment de discreditare a filozofiei. Începînd cu această dată, asistăm la o reînnoire a tomismului în țările catolice. În Franța și în Belgia îndeosebi. Universitățile catolice din Paris și dela Louvain devin focarele acestei mișcări ideologice. Numărul revistelor tomiste e aproape tot așa de mare ca și numărul revistelor de filozofie laică: „Revue Thomiste“, „Revue Neoscholastique“, „Revue de Philosophie“ etc., etc.

Și, dacă înainte de războiu neotomismul era o mișcare relativ restrînsă, nedepășînd cercul limitat al doctrinarilor catolici — o lume de specialiști deci — el și-a întărit rîndurile dela războiu încoace în mod considerabil. Azi asistăm la o ofensivă a lui în afară, iar sfera lui de influență a încetat să fie una pur școlară. El e azi tot atît de „popular“ în Franța cași bergsonismul. Importanța lui, din punct de vedere al istoriei ideilor, zace tocmai — și numai — în această „belphegorizare“ a lui. Dar despre aceasta, în scrisoarea următoare.

Paris, Noembre 1926

D. D. Roșca

* Deși doctrina lui Descartes, — mai complexă decît a lui Aristot, — oferea poate un oarecare punct de sprijin — slab, e adevărat — doctrinei catolice despre cunoaștere, prin elementul volițional pe care Descartes îl pune la însăși rădăcina rașiunii noastre.

** Se știe cîtă zarvă a produs Lammenais în lumea teologilor catolici prin publicarea faimosului său: „Essai sur l'Indifférence“. Cauza nesfirșitelor dispute a fost — lucru neașteptat! — faptul că Lammenais deranja cartesianismul comod al teologilor catolici! Vezi: Ch. Maréchal: La dispute de l'Essai sur l'Indifférence d'après des documents nouveaux, inédits, Paris, 1925.

*** Aceștia din urmă sînt singurii cu adevărat orlodocși.

Cronica economică

Bilanțul inteligenței financiare pe anul în curs

Sînt, desigur, multe lucruri care se repetă cu regularitate în lumea economiei. Dar printre ele, nici-unul nu întrece în matematică rigoare mirarea oamenilor de afaceri în fața evoluțiilor executate de Leu.

Moneda noastră națională duce, de zece de ani, o existență relativ monotonă. Până prin luna Maiu,—obișnuiește să se coboare; apoi din vară până în iarnă, crește iară, pentru ca, anul viitor, să facă exact la fel.

Această constanță ne-am aștepta să o vedem utilizată de comercianți și de bancheri. Dar am greși. Oamenii de afaceri sînt prin definiție oameni cu mîntea scurtă și cu memoria slabă. Trăesc pentru cîștiguri repezi și imediate. Profiturile lor sînt rutinare. Indrăznelele lor sîmănă cu acele ale jucătorului de cărți: nu depășesc o „talie“, nu trec dincolo de o „levată“. Și istoria financiară, precum în genere istoria tuturor crizelor, ne arată cum bancherii au fost ultimii dintre oameni în stare a percepe adevăratele cauze și adevăratele remedii ale unui dezastru.

Leul are variații sezonale neîgăduite. Aceasta o constată, de multă vreme, „omul de pe stradă“. E drept că omul de știință putea nega permanența acestui fenomen. Dar acum, el nu o mai poate face. Fenomenul a căpătat, dela un tînar și savant economist, un studiu plin de toată obiectivitatea și documentarea dezirabilă. D. Aureliu Ioan Popescu lucrează de mai mulți ani la o monografie asupra variațiilor sezonale ale leului. Intr'o broșură apărută acum cîteva luni, d-sa ne expunea cîteva argumente și cîteva rezultate.

Leul a înregistrat, în ultimii trei ani, fluctuațiuni până la 50 la sută din valoarea sa aur. Într'adevăr, am văzut dolarul urcându-se până la 255, și scăzând până la 170. Este de prisos să adăogăm că asemenea oscilații sînt, întru toate, răufăcătoare economiei noastre naționale. Dar ceiace este mai presus de orice dăunător bunei noastre opinii despre noi înșine, e eclipsa de inteligență pe care o întîlnim în cercurile bancare. Este așa de clar că *trebuie* să se cumpere devize cînd ele sînt *sigur* eftine și *trebuie* să se vîndă cînd ele vor deveni *sigur* scompe! Pentru o asemenea operațiune nu este nici măcar nevre de capital mult. Cu disponibilitățile obișnuite ale băncilor se poate realiza o afacere în care este cu neputință să se piardă.

Aici ne depărtăm puțin de părerile d-lui Aureliu Ioan Popescu. D-sa susține cu tărie că băncii noastre de emisiune îi revine sarcina de a „frîna” oscilațiile valutare exagerate prin cumpărări și vînzări de monedă străină. Cred că d-sa nu are complet dreptate. Este oarecum inutil ca Banca Națională să facă ceiace poate face ultimul quidam din țară. Banca Națională e o grupare unică, o forță cu totul excepțională în Statul capitalist. Trebuie deci să-i rezervăm misiuni de asemenea excepționale. Rolul ei e să intervină acolo unde numai ea are puterea s'o facă. Cînd bunăoară e vorba de a încuraja o industrie născută-moartă ca a noastră, cînd este vorba de a susține o astfel de întreprindere (e drept, necesară) dar menită a rămîne totdeauna deficitară,—este normal ca Banca Națională să intervină; căci nimeni altul n'ar reuși ca dînsa. Deasemeni, cînd va fi vorba de a se finanța o agricultură rutinară ca a noastră, iarăși va trebui să ne adresăm Institutului de Emisiune. În schimb, cînd este vorba de o operațiune care nu reclamă nici facilități excepționale, nici resurse materiale extraordinare, nu trebuie să facem băncii de stat o vină din aceea că e absorbită în afaceri mai grele și mai vrednice de ea însăși.

De altminteri, este locul să ne întrebăm: operația cumpărării și vînzării de valută la momente potrivite,—de ce nu o face direct Statul? Recunoaștem că bancherii particulari nu o pot face. Este încă prea greu pentru ei de a pricepe utilitatea lucrului. Se numește bancă o mașină unde operațiile logice sînt standardizate și automatizate în chip mecanic. Banca are ca scop economia de inteligență. Ineditul și invențiunea echivalează cu adevărate pare de motor. E deci inutil să le cerem încă 2-și integra, printre mecanismele lor curente, și pe acel de adaptare la variațiile sezonale ale leului.

Dar Statul? Statul poate gîndi pentru doi. Poate împure cu forța bancherilor să perceapă realitatea. Îl poate în mod coercitiv, inocula cu inteligență proaspătă; îl poate obliga să cumpere sau să vîndă valută. În sfîrșit, Statul poate executa el însuși, pe cont propriu, aceste operațiuni clare—cum arată d. A. I. Popescu—nu comporlă aproape nici un risc.

D. Popescu ne-a descris foarte bine cum țările agricole se caracterizează printr'un export brusc, concentrat asupra citorva luni, și, din contra, un import egal repartizat dealungul anului. Iată pentru ce mai mult ca altele, statele agricole trebuie să aibă o politică de cumpărări și vânzări de devize în masă, pentru a frîna oscilațiile prea brusci ale unui ritm sezonat legat de firea intimă a lucrurilor.

Afară de aceasta, o stabilizare oficială a monedei este cu neputință atita vreme cit una *de fapt* nu s'a realizat în prealabil. Și prima condiție pentru aceasta, este îndulcirea variațiilor ciclice ale leului.

În rezumat, datorăm d-lui Popescu avantajul de a cunoaște mai bine datoria Statului. Statul e obligat să intervină pentru stabilizarea leului. E obligat la aceasta mai întâiu pentru că e vorba de interese naționale în genere, și, în al doilea rînd, pentru că dela inițiativa particulară nu se poate aștepta nimic. Sînt cazuri cînd activitatea privată dă roade mai bune ca cea etatistă. Dar se întîmplă și contrariu. Și este tocmai cazul aici. Activitatea oamenilor de afaceri s'a arătat de o obtuzitate dezarmantă. „Oamenii noștri de afaceri—scrie foarte bine d. Popescu—trăesc azi între două friguri: în perioada de export, leul îmbunătățindu-se brusc, se naște impresia 1 unei tendințe de apreciere permanentă a leului, și un sentiment de teamă pentru cel 2 care au datorii în lei; în perioada de stagnare a exportului, se manifestă fenomenul opus, și se naște acum teamă pentru deținătorii de lei efectivi sau creditori. 3

Nimic nu redă mai bine ca acest pasagiu scurtimea de vedere a speculatorului de bursă român. Și cu multă dreptate adaugă d. Popescu: „Deși această fluctuație sezonată a devenit recurentă, cercurile indicate nu găsesc de cuvînt să explice comunității... etc. etc.“ O singură remarcă: dacă prin „cercuri indicate“ d. Popescu înțelege pe bancheri, nu sîntem tocmai de acord. Cred că mult mai „indicată“ este „comunitatea“—oricare cetățean din sinul comunității, ca să explice aceste fenomene celui mai încrezut dintre membrii cercurilor zise „indicate“.

În fond, cum am spus, agentul cel mai *indicat* să intervină aici este *Statul*. Cred chiar că sînt, asupra acestui punct, în deplin acord cu d. Popescu. Căci nu este imposibil ca, atunci cînd vorbește de Banca Națională (pe care de altfel o chiar numește uneori „Banca de Stat“), d-sa să se gîndească în realitate la guvern. Este aici o confuzie care se comite adesea, și a cărei cauză trebuie căutată în erorile tendențioase publicate de către niște anumiți gazetari.

1 În text: „ne dă“; am înlocuit cu: se naște. Ne-a fost imposibil să facem altfel.

2 „Pentru cel“, în loc de „celor“.

3 Am scris „creditori“, pentru că ne-a fost iarăși imposibil să spunem „creanțari“ cum era în text.

Iosfirșit, și recapitulind.

Bilanțul economic al anului acestuia se compune,—fără nici un paradox—dintr'o broșură a d-lui Popescu și câteva conferințe ale d-lui M. Manoilescu. Numesc a face un bilanț a reține numai ce este important. Ori, printre faptele sociale, nimic nu înțrece în importanță acel fenomen curios care este o profeție realizată.

D. Popescu își scria studiul în vară. Și în ciuda pesimismului general, d-sa anunță pentru toamnă o impresionantă creștere a leului. Prevestirea acum e realitatea.

În același ordine de idei, d. Manoilescu anunța, sub guvernarea trecută, o catastrofică scoborire a leului din pricina dării în vileag a proiectului noului tarif vamal. Această divulgare urma să producă o samă de importuri forțate, o balanță de plăți deficitare și o depreciere deci a monedei naționale. Și, într'adevăr: deficitul balanței care fusese pe trimestrul întâiu al anului 1925 de 612 milioane, devine, pentru același trimestru însă al anului 1926, de 2 miliarde jumătate! Iar cursul dolarului, care până atunci nu se ridicase la mai mult de 221, îl vedem atinșind cifra de 255. ¹

D. I. Suchianu

¹ Cifra minimă fusese 170; iar media trienală, calculată de d. Popescu, de 205.

Cronica artistică

Dela Iser la Pallady

(Expoziția colectivă organizată de Fundația „Prințesa Carolă”
în sala „Grigorescu“)

Anul plastic se deschide sub bune auspicii. E vorba de o expoziție puțin obișnuită, în care cele șapte sau opt valori efective ale picturii și sculpturii românești actuale se află întrunit laolaltă și ferite de vecinătatea indulgentă a măștrilor cotați. Rodnica independență artistică a citorva nu se mai simte stingerită de capricioasa disciplină a saloanelor de pictori, unde criteriul de selecționare stă ori în ignoranța juriului, ori în invidia profesională a colegului ori și mai ales în bunele relații. Nici de anarhică mișcare a Saloanelor Oficiale, pe ușile cărora ațiția gălăgioși lipsiți de bună creștere se îmbulzesc și forfotesc în voce. Dar pe lângă avantajele certe, pe care o atare expoziție le prezintă pentru artiști, ea își găsește o deplină justificare în menirea ei educativă.

Cînd retrospectivile organizate de Fundațiile anilor trecuți și colectiva de acum vor fi fost urmate de altele asemănătoare în ce privește ținuta și calitatea lucrărilor expuse, fie acestea românești, fie străine, frumoasele intenții ale Fundației și serioasa ei activitate vor fi dus la formarea unui public preventiv și capabil să distingă o valoare reală de o non-valoare pretențioasă. Viața artistică își va fi găsit un nou fundament în raporturile cît mai întinse și cît mai strînse dintre creatorul de frumos și public. Acesta nu va mai influența asupra artei în chip dezastruos ca pînă acum și neîngăduind să mai fie adulat de un Beldgărăș sau de un Bordenache, în umilința firească pe care o va

păstra înaintea frumosului, se va simți mai demn și mai sigur de sine și fără îndoială mai înălțat.

În cadrul acestor intenții de pregătire artistică a publicului, se înțelege că pentru selecționarea valorilor era nevoie de cea mai strictă severitate. Aceasta o întâlnim aici pretutindeni. În adevăr intrând în sala de expoziție, prima impresie care apoi se lămurește și mai amănunțit și se adâncește din ce în ce, e că o forță coordonatoare dispune de orice colț liber, străbate în orice direcție spațiul limitat al sălii și îi impune o anumită disciplinare, înlăuntrul căreia tu însuși te afli prins ca într'un clește de fier. Până acum sălile de expoziții erau un fel de cămări sau camere de débarras: cuprindeau în cea mai mare dezordine tablouri, mobilă și oameni. O excepție făcea sala „Ileana“. Aici scoarțe românești aspre și mlădioase decorau demn încăperea spațioasă și plină de lumină. Canapeaua rotundă din mijloc era ca o morișcă hidraulică, mîinind neîncetat curiozitatea publicului dela un colț la altul. Și mișcarea aceasta avea și ceva intim: strîngea sau desfăcea grupuri în care se schimbau repede păreri juste și împrumutate. O colportare de *potînuri* bucureștene. În defînitiv, stînd jos, puteai și să te reculegi într'un răgaz, de multe ori roditor. Cu totul altfel e înfățișarea sălii de expoziții a Fundației. Și aici apare demnitatea în străduința de cultivare a masselor, cum și priceperea în alegerea mijloacelor pentru a-jungerea acestui scop, care însemnează spre distingere, asemenea unei cifre princlare, activitatea rodnică a Fundației. Sala, bine luminată prin largile ferestre patrute de atelier, e însuflețită într'un chip foarte simplu și convingător prin liniștea centrală a figurilor și grupurilor de plastică, care string și țin în jurul lor asemenea unor focare de spirituală pace, spațiul închis și limitat al încăperii. Liniștea se răsfrînge egal de jur-împrejur și se oglindește ușor mișcată în cromatică vie și susținută a pinzelor. Acestea închid între Pallady și Iser, cercul înlăuntrul căruia crește pictura românească de azi. Nu lipsește decît Teodorescu-Sion și lipsa lui schimbă și centrul de greutate spre realizările mai degrobă picturale. Cătră acestea tinde și pictorul singur în evoluție surprinzătoare, *Ștefan Dimitrescu*, ale cărui pinze se înviorază acum de seva pămîntului, ard de dogoarea soarelui. Preocuparea de formă se întregește cu preocuparea de culoare. Dar substanța acestei arte rămîne același și năzuința ei lăuntrică e decorativul. Amploarea formelor trăește acum mult mai viu în pulsația caldă a culorilor. Intinse în largi suprafețe decorative, ele sint pătrunse de lumină. Dar lumina nu le sfărîmă o-mogenitatea nici nu transfigurează chipul locurilor și așezărilor. Contradicția interloară a unui Dunoyer de Segonzac sfirtică arborii peisagiului și-i învirtește în lumină orbitoare spre înălțimi, asemenea unor flacări de credință și de îndoială. Certitudinea clară a lui Șt. Dimitrescu, acela ce s'a numit tihna lui Șt.

Dimitrescu, simțimintul de cuminte așezare a vieții, aproprie lucrurile și se bucură de filnța lor concretă. Albastrul cerului, roșul acoperișurilor, verdele arborilor stufoși, albul de var al zidurilor palpită de sărutarea caldă a luminii. Pământul e mai greu, vegetația mai bogată, cerul mai adâncit, atmosfera mai largă, oamenii mai liberi în mișcări. Totul intră într'un ritm mai viu de viață tihnită. Primăvara despulată a făcut loc anotimpului în care fructele se pîrguesc. Pentru această împlinire de sine, soarele Mangaliei a fost o fericită împrejurare. Căci dacă lumina dulce și bănuitoare a Simbetel de Sus a influențat deosebit asupra sensibilității pentru culoare a pictorului, desăvîrșita expresie coloristică a felului său n'a aflat-o decît la Mangalia.

Aici lumina joacă mai viu pe lucruri, cerul e mai saturat de albastru lichid, iar albul zidurilor scîlbește de-ți ia ochii, asemenea rîpelor de calcar dela Balcic.

Iser e mai concentrat. Și mai puternic. În acuarelele lui, Balcicul vegetează splendid și trist sub lumina Orientului. E o apăsare strălnă în atmosferă. Un cuvînt hotărîtor lipsește, care nu a fost spus. Oamenii așteaptă „cum așteaptă o frunză:—nici un suflu! Nici un vrere de mișcare!” (Däubler: *Grünes Elysium*). Nămal rareori din pământul uscat se înalță cite un trunchiu de liniște adîncă, svicnind de viață vegetativă. Coroana larg deschisă a arborilor acopere atînci claritatea tristă și albă a cerului.

Nimic din arta aceasta mare, ce înfrățește în nemișcare omul cu natura, nu e forțat. Nicăeri nu intră patosul și emfaza. Ci notația e din economic. Valorile sînt uscate, crude, nuanțate înlăuntru lor de lumină. Verde trainic, galben vegetal, pămîntu, negru. Uneori pentru o aprindere pătimașă a pitorescului, un roz cald se la la întrecere cu un albastru strident de crohmoală. Lumina e blindă, pretutîndenea, imperceptibilă, abstractă. Mult alb e lăsat liber pe coala de hîrtie, dar niciodată nu rămîne neocupat. Din acest punct de vedere, orice schiță de *Iser* e un lucru definitiv, desăvîrșit în sine. Acum, forța aceasta elementară își caută o canalizare după canoanele neoclasicismului. Pentru aceasta stau mărturie unele peisagii în olei, de o rară nobleță și de o binefăcătoare liniște, cum și ritmică puternică, echilibrul suveran al volumelor din compoziția întitulată „Familie de tătari“.

Static e deasemenea *Ștrato*. Un constructor aspru cu sine, aspru cu materia pe care o însuflețește. El procedează prin tușe categorice, neamestecate de culoare. Acestea se opun unele altora în contraste tari, scăzute față de complimentare. Frumos e mai ales un verde proaspăt, înmulat parcă de roca imponderabilă a dimineții. Strălucirea lui se cumpănește cu greutatea culorilor de pămînt. Ceva din frăgezimea dîrză a sufletului popular așa cum ne apare în creațiile sale artistice, e și în pictura lui *Ștrato*. De altfel juxtapunerea valorilor de culoare, cît și gama

restrînsă a cîtorva culori din natură sînt luate deadreptul din meșteșugul războaelor de țesut. Geometrismul general e tot de acolo și forma se sprijină pe raportul numeric al petelor de culoare. Ele despart planurile, clădesc și susțin volumele. O respirație întremătoare, o atmosferă curată, un cer împede și ținînd în suspensie lumina, întregesc filnța și înfățișarea acestor arte bine gîndite și bine executate.

Pinzele trimise de *Petrașcu* sînt toate cunoscute. Nu ne oprim asupra lui decît pentru a aminti că în cadrul de cumpărări ale statului pentru Pinacotecă, trebuie să între neapărat „Natura moartă cu peștele” a acestuia, desăvîrșită ca meșteșug și de o sensibilitate rară. Strălucirea ca de argint a farfuriei, pulsația caldă a negrului, delicateța nuanțării rozului cu verzele pe spinarea peștelui, meșteșugul subțiat ca pentru minuirea culorilor de apă, intensitatea verdei și roșului în merele puse alătura, despre care s’ar putea spune ca despre merele lui Cézanne că ar exploda căzînd la pămînt, emailul prețios, rezonanța fondului și taina învăluitoare a atmosferei fac din această pînză un mic capodoperă, la a cărui însușire statul, prin Ministerul Artelor ar trebui să se gîndească serios.

Bunescu a lucrat și anul acesta mult. Tot marea și tot viața porturilor dunărene îl atrag. Viață umilă. Case vechi, ziduri mîncate de vreme, oamenii puțini pe uliță și rătăciți, arbori cu ramuri tălate, despuiați. Totul e golaș. În port nostalgia corăbiiilor părăsite. Departe în zare amintirea unui far. Într’acolo se luțește și roata aspectelor citadine. Parcă tot bate un vînt rece și curăță aspru atmosfera. Usucă și umiditatea cerurilor spălate de ploa, atît de triste în răsfrîngerile roze și violete ale apusurilor. Alteori nori grei amenință a furtună, alteori e o lumină îndoelnică de amiază după ploae. E parcă domnia unui delaviu bacovian. Strîngi din umeri și ridici gulerul dela haină. De atîta igrasie iarba mițește într’una din pămîntul golaș și putrezește curînd. Oamenii nu ies din casă și numai caterinca mai poate avea accente triste ca ale povîrnișurilor pe care le rostogolesc spre mare, rîpele dezolate. Emoția artistului se comunică nemijlocit privitorului. Lovește direct la țintă ca un pumnal pătrunzîndu-i în inimă. Toată filnța îl e angajată. Artă de modalitate minoră. Lirică a nostalgiei.

Nostalgic e și *Tonița*. Mult timp ne vor urmări în amintire, privirile dureroase, pupilele dilatate de iscoadă, întoarse înăuntru de spaimă ale copiilor lui Tonița. E o curăție de simțire, care se leagă și de fulgurea ușoară, moale a pastel în fondurile albe ale pinzelor.

Pentru pastă, *Tonița* are uneori o senzualitate drăcească. O frămîntă, o alătură în suprafețe mici, viu colorate, puse pe muche de cuțit, netezite cu latul, în dinamică vie, neostenită. Pastă substanțială, bine hrănită, valori diferențiate, armonie cal-

dă, sensualitate aproape bolnăvicioasă. Pare că fulgurea inconsistentă a fost comprimată într'un bulgăre dens de zăpadă, care topindu-se răfringe în cristalele multiple, lumina descompusă a zilei. Același dualism în linie: contururile de o puritate îngerească se adâncesc în pinză cu rafinamentul suprem și de alege al unei gravuri în lemn.

Nimic rafinament e arta lui *Pallady*. Valorile de culoare cîntă melodios, galben de lămie, verde, violet, albastru, roz, într'un ton minor. Uneori, de urît, șueră strident în cîteva tonuri crade. E lenevia nudurilor destinse, părerea de rău indiferentă a unui evantallu deschis albastru pe o masă în vecinătatea unui Buddha de ivoriu, unei jumătăți de lămie, unor portocale și unei glastre. Draperia din fund stringe în cutele ei cenușa atmosferel carbonizate. Cerurile sînt de fum. Carnația nudurilor e de cenușă, țesută din atomi imponderabili de atmosferă. Aceasta e apăsătoare și circulă leneș dealungul nudului animal în repaos. Aici alungește fulorul piciorului, aici rotunjește glesna, mai sus pîntecele, sîmii și umerii; se înfășură de jar-împrejurul gîtului sau minilor ca o eșarfă, evidentiază ținuta demnă a capului, simplifică liniile hotărîtoare ale feței. E o artă puternică ce se complace în moliciune. Grîurile unui peisagiu parizian văzut prin fereastră sînt extrem de prețioase, deși după părerea noastră lipsite de o rezonanță deosebită. Un bățios prozator era de părere că foarte mulți pictori romîni ar trebui aruncați pe fereastra aceea. Credem și noi!

Sculptura e reprezentată numai prin Medrea și Han. Despre *Medrea* am vrea să vorbim mai bine. Socotim totuși că intențiile nu sînt îdestul de susținute, că greutatea blocurilor din unele bucăți ca și mișcarea aeriană schițată de verticale în alte bucăți nu sînt legate de o substanță și că în definitiv e o mare contradicție între intențiile acestea și naturalismul orb al altor grupuri.

Cît privește pe *Han*, așteptăm ca exemplul lui Bourdelle să hotărască favorabil în toate privințele, și construcția severă a spațiului să trăiască mai viu în sensibilizarea cît mai diferențiată a suprafețelor.

Cu aceste mici restricții și mai ales asupra sculpturii, trebuie să conchidem că arta romînească trăește acum din plin în operele încă tinere și vii ale generației care numără între 40 și 50 ani. Nu vedem printre cei tineri, afară de două sau trei excepții care nu ne vor desminți, cine va duce mai departe opera de individualizare și de împlinire de sine a artei romînești. Dar poate nu se cavine să confruntăm opere de maturitate cu încercări, unele neizbutite, altele confuze, dar oricum ale tinereții, vînd nesiguranța cu îndrăzneala, roditoare—cine știe?—în viitor.

15 Noembre, 1926.

Aurel D. Broșteanu

Cronica ideilor

Misticism

Sînt acum douăzeci de ani, un credincios trebuia să-și ascundă înclinațiile. Altfel ar fi fost aspru ironizat, căci ateismul se bucura atunci de cea mai considerabilă trecere. Era timpul speranțelor ilimitate în pozitivism, în atotputernicia postulatei științifice. Spencer, Darwin, Haeckel, Moleschott erau zeii zilei. Spiritele mistice sau religioase erau demodate, considerate ca anahronisme ruginate într'un secol de lumină și claritate.

Acum lucrurile s'au schimbat oscilînd pînă la polul opus. O întreagă discuție cu aderenți fervenți s'a încins și la noi asupra sufletului mistic. Considerați toată istoria culturii moderne: veți constata același ritm aproape regulat între inteligență și mistică. Faze instabile în care gîndirea nu s'a fixat, se caută, se dibuește încă; faze turburi de fecunditate dubioasă în care se plămuește din mil de contribuții anonime, inconștiente, un nou suflet. Atunci fiecare presimte în jurul său veleniții vagi, nedeterminate, aspirații confuze cătră ceva neștiut încă. Omul simte nevoia să schimbe cu orice preț ceia ce a fost, chiar dacă schimbarea îl va aduce ceva mai rău.

Și apoi urmează faze în care căutarea și-a găsit obiectul, gîndirea s'a realizat în valori precise bine conturate. Inteligența speculează pe clar. Odată găsit noul program, raționalismul își ia locul de tîlmăcitor, de interoret, de comentator. El ajută la propaganda noului ideal, îl difuzează, îl insinuează peste tot. Ch. Péguy deosebea două aspecte ale istoriei: perioadele și epocile. Primele sînt liniștite, clasice, stabilite. Cele din urmă

sînt eroice, zbuclumate, înflorate de o neliniște stranie, în căutare de noi orizonturi. Împărțind Istoria în „epoci organice” și „epoci critice”, Saint-Simon se gîdea la același criteriu.

Înțeles astfel, misticismul ar fi numai o predominare a sentimentului. Orice entuziast, orice înflăcărat, orice generos chiar, poate fi considerat atunci ca un mistic. E de ajuns să fii sentimental, să ai sufletul larg, emoțiunea adîncă, ca să intri în categoria de mai sus. Dar astfel prezentat, misticismul capătă o accepțiune prea largă. Jean Jacques Rousseau, care gîdea perfect clar și strîns rațional era totuși, celace se cheamă un om de inimă. Gînditor lucid, Michelet se înflăcăra, cu ajutorul unei adînci simpatii umane, pentru tot materialul istoric care-i trecea pe dinainte. Umanist consumat și spirit logic prin excelență, marele Jaurès, avea totuși accente de lirism, colorate de puternicul său temperament meridional, ori de cîte ori se ridica contra unei nedreptăți. Evident, toți aceștia nu erau mistici. Adevărul e că această stare de suflet trebuie înțeleasă altfel. În orice caz mai strîns. A o considera astfel, adică numai din punctul de vedere al generozității, înseamnă a fi atent numai la aspectul etic. Un entuziast nu e mistic. Acesta din urmă se caracterizează mai ales printr'o anumită particularitate a felului său de cunoaștere.

Sfînta Tereza, Sf. Bonaventura, Saint Jean de la Croix (adus la modă de Jean Baruzzi) se deosebesc mai ales prin experiența lor intelectuală. Misticismul e o problemă de cunoaștere și anume cunoașterea prin funcțiunile inconștiente. Inspirația, revelarea, sugestia, sînt instrumentele de contact cu lumea exterioară ale acestor delirantî. Cercetările moderne de patologie mentală (cele mai concludente în această privință sînt acelea ale lui Pierre Janet) dovedesc cu prisosință alianța strînsă între o anumită detracare nervoasă, (Jacques Rivière, fostul director al revistei „Nouvelle Revue Française” nu s'a convertit decit după chinurile și debilitatea căpătată în prizonieratul din Germania) care aduce o scădere a conștiinței și o afirmare a forțelor inconștiente și inclinațiunile de ordin religios. Am arătat altădată într'o serie de cercetări, plecînd dela un punct de vedere evoluționist, că inconștientul e o revenire în suflet, datorită oboseșii centrilor nervoși, a unor stări ancestrale, primitive, demult depășite de evoluția psihică. A cunoaște însă nu prin ultimile achiziții, ci prin mijloacele vechi, lăsate în urmă în istoria rasei tocmai ca imperfecte (dacă nu s'ar fi prezentat necesitatea n'ar fi apărută conștiința), nu înseamnă nici un motiv de îmbucurare. Nu văd nici o ocazie de laudă pentru reparația sau măcar pentru preconizarea cunoștinței mistice. Dacă îmbrac astăzi un palton vechiu, ros în coate, scos dintr'o ladă uitată, e fiindcă n'am altul. Nimeni nu va prefera însă să-l îmbrace în locul unei superbe blăni, cumpărate acum cîteva zile. Pentruce am părăsit mijloacele conștiinței clare, mai ales că de acelea ale inconștien-

tul nu e scutit nici cel mai excelent cap logic, în momentele sale de slăbiciune?

Se poate spune însă că nimic nu există fără să servească măcar o utilitate cit de indirectă. În mersele evoluției dela simplu la complex, se părăsesc o serie de forme pentru altele mai perfecționate. Această nu înseamnă însă că noile achiziții nu sînt pătate de oarecare inconveniente și că, pe de altă parte, instrumentele devenite caduce, părăsîte, nu mai aveau încă oarecare avantaj. Perfecțiunea omului se realizează în dauna multor calități, la care trebuie să renunțe. Primitivii și animalele ne sînt superiori prin ascuțimea simțurilor, prin siguranța instinctului, prin presimțirile inconștientului. A conserva unele vechi forme sufletești, dîndu-le un loc rezonabil, fără a le cultiva în dauna stărilor psihice actuale și moderne (singurele capabile să ne dea o adaptare perfectă la momentul prezent) poate fi de multe ori util. Mai ales că inconștientul poate complecta cîteodată rațiunea, dîndu-i un prețios ajutor. Numai că și această preferință pentru misticismul inconștientului e simptomatică. Nu apare la întîmplare. Ea presupune realizarea anumitor condiții. Unele sociale, care se înfăptuiesc în ambianță, altele psihice care presupun o anumită structură sufletească.

* * *

Nimeni nu contestă că astăzi, după botezul războiului, n'arupt-o, dacă nu definitiv (căci după același ritm vechile valori revin, puțin schimbate), dar cel puțin temporar cu credințele de ieri. Cadența istoriei a luat fizionomia altei măsuri. În zilele noastre fiecare caută o orientare și cei mai eminenți se străduiesc cătră soluții care, după ce vor fi găsite, vor fi împărțite și altora. Motive de misticism există, fără îndoială, nenumărate. Ne dăm samă că ceva tulbure plutește aproape de noi, că împrejur un haos tînde să se precizeze într'o formă și că sforțările lui sînt încă nepuincloase. Ambianța sugerează o învălmășeală de elemente. Și, ca să nu disperăm, ridicăm această stare de fapt pînă la rangul unei valori și teoretizăm dezorientarea contemporană, numind-o misticism. Snobii, cei slabi de fire, sugestionaбилi, se grăbesc să recunoască ca singura legitimă, ca singura definitivă, noua stare de sensibilitate.

Cum contagiunea e puternică, chiar spiritele tari, lucide, se întîmidează și cedează. E, printre multe altele, cazul lui Jacques Cocteau, scriitor clasic, limpede pînă la evidență, care s'a convertit la catolicism,—cu cită profunzime rămînde văzut,—printr'o faimoasă scrisoare cătră amatorul de prozelli J. Maritain. Să nu ne mirăm dacă ultimele rezerve ale raționalismului, Paul Valery, Ch. Maurras, A. Gide, Levy-Brühl, nu vor deveni și ei mistici.

Mal este și altceva. Cînd a izbucnit războiul mondial, raționalismul era în plină floare (cu excepția cîtorva școli filozofice minoritare). El pătrunsese adînc în masele culturale.

De evocarea lui se leagă toate ororile marelui cataclism. Ii păstrăm o anumită rancună. Il asociem mereu mentalității care a prezidat și pregătît războiul. Ne zicem foarte simplu, că dacă oamenii de mentalitate raționalistă au fost cei care au volt războiul, misticismul—antipodul acestora—nu poate să aducă decît efecte contrare. S'a întîmplat o asociație la fel cu republica. Multe popoare au asociat-o la mizeria post-belică regretînd imperiul sau regalitatea legate aparent de prosperitate și liniște.

Și pe urmă mal este legea ritmului—pare-se indispensabilă astăzi. Cînd o stare de lucruri durează prea mult se simte nevoia de schimbare și reacțiunea se desenează. Lucrurile vechi sînt readuse la modă. Anticul devine nou printr'un simplu decret al sensibilității colective, saturată de un anumit abuz. Excesele raționalismului în țările occidentale de veche tradiție a inteligenței au adus—cași unele tiranii care provoacă revoluția,—negarea intelectului și preamărirea forțelor sufletești obscure.

La această condiționare de ordin sociologic se mai alăturază o alta de ordin psihologic, o problemă de temperament. Dacă observăm mal de aproape, opoziția dintre mistică și inteligență, nu e altceva decît duelul între spiritul critic și cel creator. Fertilitatea inconștientului cînd debordează în elanuri vitale, nu știe niciodată precis încotro merge. Ea se manifestă ca o explozie: în toate direcțiile. Un Tolstoi, un Nietzsche, un Carlyle, un Dostoevski sau Balzac nu-și dau perfect samă de semnificația operei lor. Ca toate expresiile vieții, ea e confuză. Un torent în revărsare depășește abia exactă pe care îl e desenat cursul. El aduce cu dînsul aluviuni de tot felul, arbori, dar mal ales, bucăți rupte din propriile sale maluri. E. Renan spunea cu bună dreptate: „Il n'y a que l'obscurité qui est féconde“. Aceasta e valabil pentru toate temperamentele mari creatoare. Dar în epocile revoluționare, de dibuire, misticismul, adică aprecierea forțelor inconștiente și afective se generalizează chiar la spiritele necreatoare din simplă imitație.

Spiritul critic, din contra, trebuie să fie mal raționalist. El explică și dă expresie la celace este, nu ghicește celace va fi. Vă puteți închipui pe un Sainte-Beuve, Faguet, Brandes ca mistici? Raționalismul e mal puternic în timpul și după marile epoci de construcție, afară dacă el însuși nu inspiră un asemenea entuziasm încît devine obiect de misticism, cum a fost cazul marilor revoluții franceze.

Cu toate acestea, dacă misticismul exprimă starea de pregătire premergătoare creației, el nu o determină direct. Producția spirituală ca oricare alta presupune două etape: una de *inspirație*, de profetie și o alta de *organizare*. Cea de a doua e cea mal importantă. Fără o *formă* anumită, fără o *expresie*, o creație nici nu e perceptibilă, se înecă în oceanul tentativelor

ratate în stare de proiect. Până nu devine *conștientă*, o contribuție spirituală n'are drept de cetățenie în istoria culturii. O bună parte de inteligență trebuie să intre în orice creație. În această privință au dreptate și A. Gide și P. Valery. Bergson n'a putut da o lovitură serioasă suveranității inteligenței decât uzînd tot de inteligență. Argumentele sale în favoarea misticismului sînt de natură raționalistă.

Misticismul e *perioada de incubație a actului creator*. El servește drept termometru spiritual. De îndată ce o astfel de stare sufletească se răspîndește într'o societate, e semn că o revoluție se va produce. Dar atîta tot. În ce sens se va produce nu putem ști. Pentru realizarea ei trebuie să intervină rațiunea.

Ea singură poate isprăvi o încercare, ea singură dă formă, expresie, realitate.

Cînd astăzi misticismul e la modă în Europa, lucrul nu trebuie desconsiderat. Faptul că această modă există e simptomatic. El înseamnă oricum ceva. Altfel nu s'ar fi produs. Modelele nu sînt cu totul absurde. Sînt stări de opinie, indicii de diagnoze sociale.

* * *

Cînd misticismul face însă ravagii în publicistica noastră, nu înseamnă altceva decît că scriitorii atinși de această boală, sînt prea slabi de înger ca să nu fie o sucursală a celei ce se întîmplă în Franța ori Germania. Ei sînt barometrul sensibil care anunță norii strînși în altă parte. Căci condițiile indicate mai sus pentru apariția misticismului nu sînt în nici un caz realizate aici. La noi n'a fost niciodată exces de raționalism ca să vie reacția mistică. Sîntem într'o epocă de lămurire, de auto-interpretare. Trebuie să ne cîntărim forțele și să ne identificăm temperamentul. Sufletul nostru nu e încă lămurit. Avem *nevoie de o definiție a fenomenului românesc*. A. Gide a spus că atunci cînd e vorba de arătat o delimitare, o frontieră care desparte un suflet de altul e nevoie de desen, care separă și deosebește și nu de muzică, apanajul misticismului, care topește și amestecă. Trebuie să ne trasăm, pe terenul mic sau mare pe care-l avem, deocamdată hotarul. Contribuția originală va veni mai pe urmă. Creația romînească e un fenomen de viitor. Ca să existe creația (care înseamnă numai decît originalitate) trebuie *individualitate*. Dar care e individualitatea noastră? Să ne înțelegem întăiu. Dar pentru aceasta trebuie inteligență, logică, intelectualitate. Trebuie mai ales critică și iar critică. Aceasta e cea înțea romînească cea mai urgentă. Delir patetic, extaz de fahir, teozofie și magie, altoite pe sălbătăcie, vedeți bine ce poate da. Problema creației fiindcă e încă departe de noi, să ne propunem, cu mai mult bun simț, scopuri mai modeste.

îndcă sînt și mai fecunde. Ele sînt croite pe talia noastră. Pentru că prințul Kayserling a fondat la Darmstadt o școală a înțelepciunii bazate pe principii teozofice sau fiindcă Cocteau a trecut la catolicism, cutare intelectual din București, tremură de frică că a rămas în urmă, și ca să nu fie handicapat, învață ebraica și se înscrie numai decît la facultatea de Teologie, își dedică, dacă face, poemele lui Isus, cîntă Duminica la strana stîngă, seara și-o petrece în compania domnișoarelor quinquagenare apăsînd cu degetele pe o masă umblătoare, își chinuște sintaxa ca s'o facă obscură și înfricoșătoare, jură pe învățămintele lui Sf. Toma D'Aquin sau Sf. Bonaventura pe lîngă care Descartes e un simplu gogoman, se ocupă cu mare grijă de politica sfîntului Sinod relativ la repanzul duminical etc. etc.. Toate aceste mofturi sînt pur și simplu dezgustătoare ori caraghioase după cum te puț. Am înțelege toate acestea, dacă misticismul s'ar manifesta la cine știe ce spirite creatoare. Dar misticii noștri sînt cei mai uscați critici. Cum nu există nici un fior de viguroasă creație, decît la foarte pușin din susținătorii misticismului la noi, aceste strîmbături nu sînt decît mahalagisme.

Misticismul și mediocritatea nu se împacă. Pentru o asemenea stare de suflet trebuie bogăție și vitalitate de titan. Un zblrcit intelect de zgîrie-hirtie e de-adreptul caraghios cînd își dă aere de mediu în transe. Vorba lui Caragiale: „a se slăbi“. Românul nostru e bonom, mucalit, ascuțit în observație și ca tot meridionalul, extrem de lucid. De unde atîta temperament de delirant, mă rog ?

Se poartă anul acesta misticismul. E evident. Din punctul de vedere al cochetăriei, acești domni sînt impecabili. Dar să nu-și dea aere de intelectuali. Aceștia sînt tragic sinceri cu stările lor sufletești și nu fac din idei o chestie de toaletă.

Pe lîngă servilismul imitativ al unei culturi care trăește „a l'instar des autres“, secretul ultimului entuziasm pentru mistică trebuie căutat și în altă parte.

Obscuritatea și anarhia sentimentală nu e numai cel mai minunat „trompe l'oeil“, praf de svirlit în ochii naivilor, dar oferă o mască subt care realitatea devine incontrollabilă. E cea mai comodă dintre poze. În planul intelectualist, talentul sau inteligența se compară, se măsoară. Fiecare posedă un rang în ierarhia generală. Desființînd cu Bergson posibilitatea măsurătorii în domeniul actelor sufletești, misticul modern scapă de bilet de legitimație, scapă de penetrația criticii, a denunțării. Ele intangibil, inezisabil. Pentru mistic toate talentele sînt egale. Nimeni astfel nu rămîne cel pușin subt media contemporanilor. Cine știe ce ar da o demascare raționalistă !

Există loc, astfel, în misticism pentru toate tartuferille, pentru orice șarlatanism.

Oameni dela care n'a rămas o carte, o idee, o sugestie, o propunere, n'au decît să se convertească la misticism: reputația lor e salvată.

Dar publicistul mistic, care nu e așa de inconștient cum s'ar crede, în ce privește anumite comodități, nu și-ar permite toate aceste delicioase grimase, dacă ele n'ar coincide și cu o anumită atitudine reacționară foarte favorizată în momentul de față în țara noastră. Alianța dintre religie și politica de dreapta e de mult cunoscută. Obscurantismul e decînd lumea instrumentul cel mai agreabil al autocrațiilor. Pe de altă parte, balanța politică nu înclină cătră democrație astăzi în țara noastră. Cu atît mai bine pentru adeptii nollor tendințe. Misticismul lor poate deveni utilitarist. La urma urmel de ce nu? Ce poate fi mai dulce decît să susții o idee, care să fie în asentimentul opiniei publice și chiar al guvernului? E o simplă coincidență desigur, dar cu atît mai plăcută. E, nu știu cum, cam ca cineva care ar lubi la nebunie o domnișoară care s'ar întîmpla să fie și millionară. Ce e de vină un mistic român dacă ideile sale sînt pe placul oficialității? Să le abjure? Il credeți așa de puțin serios? Din contra, le va da maximum de dezvoltare în aplauzele oficialității. Misticul român e destul de sceptic și de critic ca să înțeleagă că o idee care nu are asentimentul guvernelor e, prin aceasta însăși, mai puțin adevărată.

Mihai D. Ralea

Cronica școlară

Invățămîntul filozofic

Ministerul Instrucțiunii e un minister nefericit. N'a avut norocul să-i suie treptele oamenilor care-i trebuiau: pricepuții și cu evlavie pentru școală. Petre Poni și Spiru Haret sînt excepții desnădăjduitor de rare. Curajul lor n'a avut răgazul și continuitatea necesară, încît cele două elemente ale școlii—profesori și elevi—au rămas și după ei de isbeliște. Ecooul social al lipsei de grijă pentru școlari, scădere neiertată respectivelor generații, va rămînea hilariantul apel al doctorului Ureche, după ce S. P. A. ornase cu elegante scrișițe și pălăriuțe capul cailor de tramvai: „să ne grăbim—ironizează Ureche,—să fundăm singura societate protectoare care nu există încă: Societatea protectoare a școlarului român: S. P. S. R.". Dar profesorii? Situația lor? Prestigiul lor? „Mai mari peste copii“ așa au fost definiții, —cu o expresiune în care se sbate tot disprețul, toată desconsiderația fatuală a mediului caragialesc de pe timpuri.—Acesta e—în două cuvinte—prestigiul asigurat școlii românești de un minister nefericit. Dar va conveni oricine că într'o țară în care ministerul Instrucțiunii e considerat de al doilea rang în ordinea de înaintare politică—așa trebuia să fie!

Iată însă un ministru care amenință să strice obiceiul pă-mîntului, căci cine spune că „ordinea socială se creiază în școală“ afirmă implicit primatul ministerului școlii. E o formulă impresonantă pentru mentalitatea românească, o formulă care va însemna, prin zind rădăcini și răspîndindu-se, o cotitură în evoluția școlii noastre. Deocamdată să încearcă a i se asigura viabilitatea printr'un învățămînt filozofic. Ziarele au discutat reforma anunțată. Unii au agrețat-o c'un zîmbet, alții au făcut zîmbre. Și unii și alții, fără să insiste prea stăruitor. Totuși—în urma constatărilor făcute cu prilejul bacalaureatului de con-

dele autorizate—s'a creat în jurul școlii o atmosferă de suspiciune, care ne obligă să ne preocupăm mai mult de tot ce lăce o privește.

Credem că reforma este îmbucurătoare și trebuie principial admisă, pentru următoarea serie de motive, sumar schițate: În primul rând e binevenită mai multă filozofie pentru că e o grabnică necesitate cultural-socială. Spiritul nostru public este lipsit aproape de orice interiorizare, lipsă care explică criza morală actuală. Absența interiorizării - cronică — după unii — pentru că n'am avut trecut religios, pentru că n'am simțit florul acela de dependență cosmică—care purifică și lărgeste sufletele, acerbată de condițiunile noastre sociale postbelice,—lămurește de ce epoca noastră a îngustat așa de mult orizontul și serlozitatea vieții. Materialismul ateu, care aruncă un vâl asupra unei părți de realitate și răpește toată frumusețea celeilalte părți,—trebuie asediat: trebuie să se strecoare o rază de idealuri printre preocupările vulgare.

Nu insistăm,—dar chiar educativ și moral este bine să perfecționăm metoda biografiilor oamenilor mari printre o inițiere în cugetarea lor. Contactul cu gândirea lor în adevăr innobilează. Aceasta ar face-o istoria filozofiei.

Este logic să propui cu mai mult temelii filozofia,—știința care discută toate științele, în liceu,—școală de pregătire generală. Nevoia a fost simțită de profesori, care s'au văzut siliți să rupă citeva ore—din puținele acordate logicei și psihologiei, ca să facă o introducere în problematica filozofică. În programa actuală există o dualitate: de-o parte științele—de alta religia. Cine face armonia? Cine stabilește unitatea? Singurul răspuns posibil este: Filozofia. Prin filozofie se pot privi—știința și religia, ca produse omenești—fiecare cu locul său în cadrul încercărilor noastre de-a explica și cerceta. O *teorie a cunoașterii* și o *teorie a existenței*—ca o încoronare a tuturor studiilor liceale—trebuie să aducă o reformă a învățămîntului prin filozofie (vezi: I. Petrovici, *Mai multă filozofie*, Sburătorul, 1920).

Este—pe urmă—psihologic să discuți cu elevii problemele inițierii filozofice, pentru că cercetări nouă de psihologia adolescenței indică preocupările metafizice și etice drept cele mai ascuțite necesități ale virstei între 13 și 21 de ani.

Psihologul pedagog Eduard Spranger (*Psychologie des Jugendalters*, Leipzig, 1924) supune unei minunate analize desfășurarea psihologică în anii aceștia. Sint citeva capitole care ne interesează acum. „Das sittliche Ewtwicklung des Jugendlichen“, „das Rechtsbewusstsein des Jugendlichen“, „Wissen und Weltanschauung im Leben des Jugendlichen“ remarcă vivacitatea extraordinară a instinctului metafizic la adolescenți. Îngrrijorarea metafizico-religioasă nu-i niciodată mai puternică ca acum. Chiar între adolescenți—Spranger deosebește două tipuri: cer-

cetătorul, atras de-o știință specială și *filozoful*, atras de gândul construirii *totului* în concepte. Ambii însă sînt sbuciumați de „ghimpele enigmei vieții”, sbucind cu toată puterea noutății. Întrebările acestea despre rostul nostru și al vieții, sînt complicate de preocupările morale și cele ale unei justiții eterne.

Este inutil să urmărim ce anume tribulații în răspunsuri se pot găsi,—fapt este că „flecărei vîrste îi corespunde un ethos și o filozofie proprie”, dar problematica, toată problematica se pune odată cu adolescența.

Adeseori tinerii prezintă în frămîntarea lor aspecte de tragedie (pag. 209). Și nu trebuie cu nici-un preț să se frămînte neștluți, să se simtă părăsiți. Aici ar începe datoria învățămîntului filozofic.

Ultimul motiv care ar pleda persuasiv pentru învățămîntul filozofic e că acest învățămînt e formal: realizează adică o dezvoltare a potențelor sufletești, formează oameni cu judecată, dindu-le puncte de orientare, criterii, fără să îngrămădească date memorizate: non des savants, des voyants.

Rămîn, evident, întrebări de care atîrnă oportunitatea reformei, în realizarea ei practică, chiar admitînd-o principial. —Ce înseamnă învățămînt filozofic? Mai multă logică? Mai multă psihologie? Dar experiența arată profesorilor, că elevii consimt foarte greu să se interiorizeze și să se privească gîndind sau simțind.—Se va reintroduce etica? Se vor studia moralistii francezi, urmărindu-se disciplinarea caracterelor și rezolvarea crizei morale romînești prin morală? Se va introduce sociologia? sau estetica, care după idealul lui Ruskin și Wilde e singura disciplină care poate crea „o nouă confrerie între oameni, furnizînd limbajul universal”. Se va face o introducere în filozofie? Care disciplină filozofică va avea hegemonia?

Dar învățămînt filozofic nu înseamnă numai introducerea unei discipline, sau înscrierea mai multor ore în program pentru acea disciplină, ci înseamnă poate și nuanțarea filozofică a celorlalte obiecte de învățămînt. Cum se va face aceasta? Care vor fi profesorii acela? Și care manuale? Trebuie multe schimbate din temelie dacă filozofia devine obiect de concentrare. Sînt întrebările care pot incurca.—Și se mai adaugă încă una.—În spiritul cărei concepții filozofice se va reforma? Dacă educația e socializarea tinerilor generații—după Durkheim—in ce spirit le vom socializa, socialist sau individualist? Totul e individual, sau totul e societatea? Vom crește „bestia blondă” sau „generosul social”?

Reforma va purta pecetea personalității filozofice a d-lui Petrovici.—Domnia-sa e raționalist.—Putem bănuî prin urmare sensul reformei: vom crește înțelepți. Aici însă cei pripiți ar avea motive să fie mîhniți. Cum? Vor zice ei, învățămîntul trebuie să fie seamă și de sociologia națională, însă realitățile romînești nu priesc deloc filozofilor.—Tinerii ieșiți depe băncile

școlii vor rămâne aiuriți, ca în altă lume: Ce-și va zice oare, în ropotul zilei, elevul, care-și amintește versurile raționalistului francez:

*Le bonheur est un bien que nous vend la nature;
Il n'est point ici bas de moisson sans culture—?*

(Discours sur l'homme).

Ca să fie fericiți—și poate că aceasta-i rostul vieții pe pământ—nu-i mai bine—vor replica ei—să creștem copiii fericiți de întrebările și indoelile filozofiei? Să-i creștem la rugby și foot-ball, să le circule puternic singele prin vine, să clocotească, —și zgomotul lui să acopere glasul preocupărilor morale.—În angrenajul social, rezistă doară cei egoiști și secl.—Nu-i mai fericit Don Juan, decît Werther, și oricare „cetățean cumsecade” decît orice raționalist vizionar al păcii și încrederii între oameni? Căci rațiunea te face să afirmi și tu adevărurile marelui iubitor de oameni, dar micile brutalități ale vieții sociale se'ngrămădesc destule, ca să distrugă o iluzie neiertată.

Dar formula ministrului instrucțiunii va imprăști și umbrele acestei mîhniri. Dacă școala formează ordinea socială,—școala cea nouă,—întronată în drepturile ei,—anunță și adînci prefaceri sociale.

Sorin T. Pavel

Cronica teatrală

IAȘI

Stagiunea nu s'a mai deschis anul acesta, lucrul e îmbucurător, cu o nouă piesă de d. Victor Eftimiu, ci cu Vlaicu Vodă.

Am citit și am văzut de multe ori frumoasa piesă în versuri a lui Davila și am rămas mai mult ca oricând cu convingerea că ea e turnată într'un metal, capabil să reziste vremii.

Măruntele defecte asupra cărora atîțta critici au insistat deajuns, mi se par neînsemnate față de mersul sigur și maiestos, relieful viguros al caracterelor, avîntul ideal care vibrează în această piesă istorică și în adevăr națională, ce prin factoră amintește nu drama romantică cu retorismul, artificiile și violența ei forțată, ci cele mai bune din tragediile clasice.

Figura închisă și severă a lui Vlaicu cu stăpînirea sc-fletească și voința lui tenace și înțeleaptă, închinată unei cauze superioare e o impunătoare creație dramatică și în același timp fidelă încarnare a politicii precaute dar larg văzătoare a voevozilor noștri, întemeetori de neam și neclintiți păzitori ai legii. Doamna Clara cu voința ei neînfrînată de dominație, care pentru a ajunge la țintă merge până la crimă, e deasemeni o eroină de tragedie, iar romîn Grule simbolul minunat al poporului anonim și umil, cu fidelitatea și setea lui de jertfă în ceasuri grele.

Interpretarea piesei a fost demnă de laudă. Cu toată povara anilor, d-na Agatha Birsescu ne-a redat figura doamnei Clara cu vigoarea ei cunoscută, cu același dicțione neîntrecută și gesturi largi de mare tragediană.

D. Ghișescu a jucat cu pătrundere, sobrietate și măsură rolul covârșitor al lui Vlaicu.

Celalți artiști i-au secundat onorabil. Un lucru nu poate însă fi trecut cu vederea. Cei mai mulți din ei nu știu să rotească versuri și nu pot părăsi nici o clipă tonul prozei curente.

Desigur, accentul forțat sau supra-dozarea în această materie sînt primejdioase, dar e bine să nu uităm în același timp că versul nu e o haină de toate zilele și ca atare cînd e frumos cu deosebire, se cade să fie rostit cu o cuvenită nobleță. Și artiștii leșeni au doar în fața lor, în privința aceasta, în d-na Birsescu un minunat model!

*

Direcția teatrului nostru a fost de data aceasta mai norocoasă sau mai fericit inspirată ca anii trecuți în alegerea pieselor originale, și încercări ca acele ale d-ilor Scorțescu și Teleaen merită fără îndoială să fie relevate.

D-l Teodor Scorțescu e cunoscut prin două mici piesee „Arta iubirii“ și „Mirajul Alpilor“, care dacă nu sînt lipsite de unele stîngăcii de începător cuprind, ultima mai ales, detalii de o remarcabilă pătrundere și fineță psihologică.

În „Tanti Viorica“, piesă în patru acte și de altă amploare, d-sa pune în discuție o problemă îndrăzneată și interesantă, aceea a virginității femeilor înainte a căsătoriei. Sentimentul de proprietate absolută și exclusivă a masculului, cași străvechi și obscure imperative ancestrale explică în parte cel puțin, mistica importanță pe care acesta o acordă, unui infim detaliu anatomic al partenerei sale.

Rămîne însă deschisă întrebarea, Dumas fils a pus-o mi se pare pentru întâia oară, dacă o fată care și-a pierdut virginitatea din diverse cauze, din care unele au fost poate mai tari ca voința ei, a pierdut în același timp și dreptul de a deveni soția unui om pe care-l iubește. Nu devine oare acest om — în momentul în care cunoscînd realitatea, se crede chemat să aplice sancțiunea, oricît ar fi de chinuit de frigurile geloziei postume, — crud și citeodată ridicol?

D soara Ella studentă la chimie, fată cuminte, serioasă, orfană care trăiește împreună cu mătușa ei, o bătrînă d-soară cu ticurile și mîniile inevitabile ale vîrstei, cade printr'un lanț de împrejurări nefavorabile în brațelele unui doctor inteligent și clinic, un Don Juan sau Valmont contemporan, care-și practică sportul cu o artă savantă.

Dar după ce i-a fost șase luni amantă, dragostea Ellei începe a plictisi pe doctor, preocupat de nu știu ce cercetări științifice. Un moșier însă, Andrei, amic al doctorului, care degustat de aventuri și speriat de apucăturile fetelor de azi cantă o tovarășă de trai în adevăr pură, crede că a găsit în Ella idealul visat. El o iubește cu pasiune și Ella părăsită de doctor, care nu vrea să audă de căsătorie și profund decepționată, găsește un refugiu în iubirea lui. Dar în ajunul logodnei, doctorul apare, neașteptat. El lămurește Ellei situația ei și eventualele primejdii de care e amenințată, oferindu-se ca amic și medic să-i procure mijloacele în stare de a provoca soțului, în momentul psihologic, necesara iluzie. Dar Ella, suflet sincer și drept, pe

care o revoltă minciuna și tirania prejudecăților refuză indignată, mărturisind lui Andrei adevărul. Acesta trece însă subtil dela dragostea aprinsă la disperare și invective. Cu multă abilitate, doctorul, adevăratul autor al nenorocirii, reușește să potolească pe Andrei, aruncând vina pe un personaj fictiv și decedat. Dar numai pentru o clipă, căci el plecat, acesta izbucnește iarăși și zdrobită de durere, Ella pleacă în lume.

Plesa se sfirșește de fapt aici, dar d. Scorțescu pentru a pedepsi cruzimea bărbatului și a-l pune într'o postură ridiculă a crezut necesar să mai adauge un act.

Ella a devenit o stea renumită de cinema și o găsim filmînd în jurul Sinaei, într'un scenariu alcătuit de un jankeu foarte bogat și comic, care o urmărește asiduă cu propuneri de căsătorie. Andrei, care nu a încetat de a iubi pe fosta lui logodnică și regretă gestul pe care l-a avut față de ea, oîntîlnește din întîmplare. Vechea dragoste îl cuprinde pe amîndoi și omul care-și respinse logodnica fiindcă nu era virgină, e fericit acum că poate să ia de soție pe același femeie, văduvă și liberă, după ce a făcut deliciul mai multor amanți.

Deși actul din urmă, amuzantă comedie de altfel, e un „hors d'oeuvre" din punctul de vedere al economiei piesei, deși metamorfoza Ellei din chimistă studioasă în stea de cinema nu e deajuns explicată, iar unele trăsături din caracterul lui Andrei, cum e increderea lui absolută în doctor, poate neverosimile, „Tanti Viorica" e scrisă de un intelectual subtil, și uneori subtil, cu netăgădite însușiri literare.

Dacă o relativă lipsă de concentrare și căldură afectivă e pe alocuri vizibilă, unele scene mai ales în actul al II-lea sînt remarcabile prin luciditatea și ascuțimea analizei, iar dialogul e aproape întotdeauna natural, viu, spiritual.

E demnă de relevat deasemeni abilitatea, semn al unei reale distincții native, cu care autorul a atins unele chestii greu de atacat direct și de o gingășie extremă, fără a cădea o clipă în vulgaritate.

Plesa s'a bucurat de o conștiințioasă interpretare deși rolul eroinei depășea, din nefericire, forțele artistei. D. Nosec a fost corect în acel al moșierului Andrei, d. Braeski convenabil în al doctorului. D. Miron Popovici a avut vervă și umor în rolul americanului.

*

Plesa d-lui Teleajen se inspiră cași lucrările lui anterioare „Culburi sfărîmate" și „Moșnenii" din mediul patriarhal al boierimii de țară și se desfășoară în același atmosferă tradițională de poezie sănătoasă și rustică.

Bătrînul botez Iorgu Dumbrăvescu, pe cînd era văduv, înainte de a doua lui însurătoare a avut o fată cu o roabă țigancă din sălașul moșiei. Fiindcă ea era singurul lui copil, a crescut-o și a recunoscut-o ca fiică legitimă, în ochii oamenilor. Dar cumnatul său Grigore Zeletin zis și „Păr de lup", bărbat aprig și rău, ruinat prin necurmăte judecăți pentru pămînt cu

vecinilor, îi cunoaște taina și îl exploatează prin veșnice cereri bănești. Fire de artistă, temperament pasionat și aprins, în ale cărei vine curge singele mamei, fiica lui, Miranda a studiat mai mulți ani la Paris. Reîntoarsă acasă ea recunoaște în logodnicul verișoarei Elena (fata lui Zeletin), doctorul Carpen, pe iubitul ei dela Paris. Ea cantă să-l atragă din nou și pe cînd intimitatea între dinșii crește, Elena suferă în tăcere. Dar Zeletin care-și lubește cu pasiune fata veghiază și cînd ea vrea să ia calea mănăstirii, desvăluie în public originea adevărată a Mirandei. Carpen rămîne nehotărît. El ia la început apărarea Mirandei și pare dispus să sacrifice pe Elena, dar apoi ezită. Revoltată împotriva lui și a soartei, Miranda ia calea pribegiei, părăsind pentru totdeauna căminul părintesc.

Piesa d-lui Teleajen e fără indolală patetică, plină de mișcare și construită de un abil meșteșugar, care posedă instinctul teatrului. Unele personaje: boierul Iorgu cu nobleța și bunătatea lui sufletească, Zeletin cu viclenia și aspra lui îndrăjire, Ștefanuș fiul epileptic al acestuia, copil sălbatec crescut în stînul naturii, trăiesc și au o individualitate bine caracterizată. Nu aș putea spune însă același lucru despre doctorul Carpen, personaj încolor și enigmatic și mai ales despre adevărata eroină a piesei Miranda.

Talent desigur cultivat, dar cu fondul profund rural și cu sentimentalitatea naivă și uneori dulceagă, cu toată silința lui meritorie, d. Teleajen n'a izbutit să dea destulă viață și adevăr acestei firi capricioase și pătimase, rafinate în mediul artistic al Parisului. Deși alimentat cu expresii franțuzești, care vor să fie picante, dialogul între ea și Carpen ca și manejul lor erotic nu evită convenționalul și se resimte de stingăcia autorului. Tirada din actul final în care fata țigancei evoacă suferințele strămoșilor ei îmi pare deasemeni declamatoare și retorică, iar plecarea Mirandei pe urma strămoșilor ei numai lasă impresia unui truc melodromatic uzat, amintind banalul sfîrșit al altor filme.

Piesa a fost frumos montată și interpretată cu îngrijire. D. Teleajen în rolul boierului Dumbrăvescu și d. Ghițescu în acel al lui Zeletin au jucat inteligent și cu naturaleză. D-na Braeski în acel al Mirandei a pus pasiune, dar nu a evitat unele accente false.

Cu „Negustorii de glorie“, compania Sturza Bulandra Maximilian ne-a procurat cîteva ceasuri de neuitată plăcere artistică. Căci dintre numeroasele piese inspirate de starea de spirit și moravurile post belice, comedia satirică biclucitoare și amară a lui Marcel Pagnol și Paul Nivoux e una din cele mai semnificative.

„Negustorii de glorie“ ne înfățișează unul din faptele care sporesc durerea acelor ce au pierdut pe cîmpul de luptă o ființă scumpă și constituie în același timp o sîngeroasă ironie a acestei vremi: exploatarea și comercializarea nerușinată a memoriei eroilor morți, de ceata nesățioasă a oamenilor de afaceri

veroși și a tuturor învîrțișilor, plantă veninoasă pe care a alimentat-o gigantic războiul.

Sergentul Henri Bachelet a fost ucis pe front pe cînd proteja cu mitraliera retragerea batalionului. Corpul eroului n'a fost găsit și familia nu are drept consolare decît portretul, crucea de războiu și suvenirul mortului. Dar lui Bachelet tatăl, modest funcționar de prefectură, i se deschide deodată prin moartea fiului o strălucită carieră. Tatăl sergentului erou e înaintat repede șef de secție, apoi de divizie și e ales președinte al asociației familiilor celor morți. Ba chiar e convins să candideze în fruntea unei liste, bineînțeles acea a blocului național, la scaunul de deputat. În ajunul alegerii însă, lovitură de teatru! mortul reapare. (Henri nu fusese ucis ci numai grav rănit și transportat într'un spital din Germania. După opt ani, revenindu-i memoria, uzat și îmbătrînit, el a izbutit să ajungă acasă). Candidații sînt consternați. Succesul electoral e periclitat prin apariția intrusului. Ei pun întăiu la îndoială identitatea lui. E acest strigoiu sergentul Bachelet? Și în fața evidenții, caută să cîștige timp.

Indurerat, după ce-și revede soția căsătorită acum cu un altul, Henri se resemnează să nu le tulbure jocul dar cînd Bachelet tatăl a devenit deputat și un discurs răsunător l-a făcut ministerial, el își revendică cu hotărîre identitatea și reclamă starea lui civilă.

Intr'o scenă însă, puternică și expresivă în care avem unul în fața altuia, profitorul îngrozit care-și vede situația amenințată și soldatul revenit de pe front în sufletul căruia clocotesc minia și disprețul, Bachelet tatăl mărturisește fiului ambiția care-l roade cași toate motivele jositice dar profund umane ale lașității și ale egoismului său. Cuprins de milă, Henri renunță la numele lui și acceptă starea civilă pe care i-o fabricase cinicul și ingeniosul furnizor Berlureau și în cele din urmă, convins că scrupulele de conștiință nu fac decît să desarmeze pe un om în mijlocul unei societăți abjecte, primește chiar să devină șeful de cabinet al tatălui său, acum ministru.

Deși în „Negustorii de glorie“ nu lipsesc situațiile dureroase sau mișcătoare, ele sînt covișite de satira feroce „à la Mirbeau“ și de efecte comice de o scînteitoare și uneori diabolică vervă.

Piesa a fost minunat interpretată de un excelent ansamblu. În rolul bătrînului Bachelet, d. Maximilian a fost de un realism sobru dar cu atît mai sugestiv și patetic.

D-na Sturza mișcătoare în rolul mamei, mai cu seamă în scena mută a revederii.

D. Balandra a fost un Henri Bachelet copleșit de suferință, sau vibrant de nobilă revoltă.

D. Tallau degajat, jovial, de o admirabilă siguranță în rolul lui Berlureau, tipul atît reprezentativ al parvenitului și canaliei triumfătoare.

O. B.

Miscellanea

Ultimele alegeri în Europa

Ori de citeori în vre-o țară de pe continent, alegerile dau o indicație spre dreapta, reacționarii noștri fac imediat pronosticuri asupra caducității democrației și trag bine înțeles învățăminte asupra excesului de libertate și democrație dela noi. Se uită însă că în țările occidentale alegerile se fac de multe ori în vederea unei probleme concrete la ordinea zilei. Consultarea populară indică directivele de luat. Aceasta n'are nimic a face cu democrația sau antidemocrația. Așa a fost cazul succesului conservatorilor în alegerile din Anglia de acum doi ani. Fapt e însă că în toate țările Occidentului alegerile dau, cu rare excepții, majorității partidelor din stînga. De aici și ura reacționarilor contra parlamentarismului.

Inchipuți-vă că alegerile ar da de obicei majorității dreptei. Nici unui conservator nu i-ar veni atunci în minte să ceară dictatura. Doctrina dictatorială e un argument în plus care probează victoria democrației.

Dar aceste succese electorale ale democrației nu apar așa de clare la noi, fiindcă aici o mulțime de curente și personalități din stînga trec drept elemente de dreapta.

Reacționarii romîni l-au acaparat și confiscat de pildă pe d. Poincaré. Dar acesta e un sincer democrat. Politica sa internă e din cele mai liberale (în vechiul senz al cuvîntului). N'a întrebuițat niciodată cea mai mică constrîngere a libertății și a arătat o adevărată sollicitudine pentru mediile muncitorești. Declaram, că am fi mulțumiți dacă am fi guvernați și noi de elemente de dreapta în felul d-lui Poincaré.

Cine observă însă curba evoluției politice europene pe un timp mai lung, își dă perfect seamă că tendința către democratizare crescîndă e evidentă. Afară de țările dictatoriale, (și în acestea, de pildă în Spania, se pare că parlamentarismul începe să se arate necesar) alegerile cu mici abateri, se îndreaptă către stînga. Țările nordice au parlamente și ministere de alianță radicală și social-democrată. La fel Belgia. În Franța parlamentul cel puțin, e de majoritate socialistă și radical socialistă. Stînga burgheză și social-democrații domină compoziția Reichstagului. La fel în Austria, Ceho-Slovacia și Elveția. Majoritatea laburistă în Anglia începe să cîștige locurile liberale și să contra-balanseze puterea conservatorilor.

Ultimele alegeri municipale din Belgia și Anglia au dat majorități clare socialismului. În orașe ca Manchester și Liverpool acesta cîștigă o preponderență remarcabilă. În Sheffield și Leeds laburiștii sînt stăpîni exclusivi pe administrația comunală. De unde partidul travaillist avea înainte de alegeri 250 consilieri municipali, astăzi are aproape 400. Dacă cercetăm rezultatul global al alegerilor, constatăm că travaillistii cîștigă 147 de locuri și pierd 8, ceeace înseamnă un cîștig net de 139 de mandate. Conservatorii pierd 87 de locuri și nu cîștigă decît 18, în timp ce liberalii pierd 56 de locuri și nu cîștigă decît 7. Independenții în fine pierd 34 și cîștigă 13. Cifrele acestea sînt, mi se pare, mai eloquente ca orice teorie. Fără să fie așa de strălucite, rezultatele din Belgia sînt totuși și ele semnificative.

Cu toate acestea fasciștii și reacționarii noștri, Impermeabili la evidență, vor continua să strige că democrația europeană lîchidează! — M. R.

Anestetul Gide

zice:

„*Nous ne reconnaissons de valeur qu'aux oeuvres les plus profondément révélatrices du sol et de la race qui les portaient*“.

„Quoi de plus espagnol que Cervantès, de plus anglais que Shakespeare, de plus italien que Dante, de plus français que Voltaire ou Montaigne, que Descartes ou que Pascal, quoi de plus russe que Dostoïewsky?“ (*Incidences*).

— „Așa dar e frumos, fiindcă e spaniolesc. E frumos, fiindcă e franțuzesc. E frumos, fiindcă e rusesc“, — răspunde Estetica subțire. Confunzi esteticul cu etnicul, pentru că n'ai frecventat cenaclurile literare din București.

(Toți compozitorii au urechea bună, zice cineva.

— Așa dar, Lae Chioru e compozitor.

Toate femeile seducătoare au temperament.

— Așa dar, focoasa Anița Gușata e seducătoare.

Toate stațiile climaterice au apă bună de băut.
— Așa dar Mizilul este o stație climaterică).

Un artist genial—rezumăm pe Gide—făcînd parte dintr'un popor, participă la psihologia poporului său. Avînd geniu, exprimă mai bine totul, deci și acea psihologie. Opera lui e mai națională decît a celor mai mici, care exprimă mai palid aceeași psihologie, și cu atît mai mult decît a celor lipsiți cu totul de talent, care nu pot exprima nimic. Opera lui Shakespeare nu este frumoasă pentrucă este englezească, cum mă traduci d-ta, ci este englezească pentrucă este frumoasă.

— Hăhăhă, hăhăhă, așa dar, după d-ta, opera lui Shakespeare este frumoasă, fiindcă este englezească,—repetă la infinit Estetica subțire, tot mai fericită și mai spirituală, și ucenicii îngălbenesc, roșesc și iar îngălbenesc de admirație*.

* *Informații pentru celitorul neinițiat.*— Este acest Gide un naționalist, un șovinist, un dușman al literaturilor străine și al influențelor literare străine?— Ori utilizează el noțiunea *etnic* ca un instrument de analiză în *criticile* lui literare?

Nimic din toate acestea.

Această însușire a esteticului, fiind un fapt general, un factor comun al oricărei opere de artă adevărată, nu mai este nevoie să fie amintită în critica literară—cum n'ai nevoie să mai amintești în critica muzicală că compozitorul are ureche.

Și cu alții mai mult nu e nevoie de amintiri, cu cît, odată ce prin critica estetică ai arătat că un scriitor e valoros, prin chiar aceasta ai afirmat și caracterul național al operei sale. De aceea Gide poate analiza pe Shakespeare, fără să aibă nevoie să mai vorbească de caracterul englez al operei lui.

Problema nu capătă un interes special decît numai în cazuri *exceptionale, anormale*—care se ivesc mai ales la popoarele înapoiate—cînd un scriitor, să zicem român, a fost educat acasă grecește și franțuzește, a învățat apoi la Paris din adolescență, n'a găsit în țara sa o tradiție literară, adică o literatură anterioară, s'a dezvoltat sub influența numai a unei literaturi străine—și astfel sufletul său, sau, cum s'ar zice, „mentalitatea” sa nu mai e românească, dar nici n'a devenit franțuzească. Această *depersonalizare* este dăunătoare creației artistice, *ca orice depersonalizare*. O operă de artă adevărată, zice același anestezizat Gide, are mai înălțu un profund caracter individual și în al doilea rînd un profund caracter național.

Scriitorul imaginat de noi va fi în situația să opteze pentru sufletul franțuzesc ori pentru cel românesc. Dacă optează pentru acesta din urmă, el trebuie să se repersonalizeze național—prin contactul cu poporul său, cu literatura cultă a acestui popor, cînd există, cu literatura populară, cînd nu există o literatură cultă, cu trecutul acestui popor din istoria țării, din cronici, etc.

Prin aceasta nu capătă „estetică”, ci devine om *normal*, (căci orice om normal e sau Francez, sau Român, sau Chinez), și devenind normal, intră în categoria oamenilor cu adevărat proprii pentru creația estetică, dacă are talent dela tatăl său și dela mama sa.

Aceste lucruri alții de simple Estetica subțire nu le înțelege, pentrucă ea concepe esteticul ca o substanță. Ea nu știe că esteticul nu este, ci *rezultă*.

Dar concepția gingașă are o mulțime de avantaje. E mult mai comodă: te dispensează de orice bătae de cap. Și e foarte mondenă: Esteticiani de-aceștia „puri” plac grozav la cucoane și la duduici. „Vai, ma chère, ce estetic! Ce drăguț!” Sînt dame care se dezartilează în fața unor așa de emuante atitudini estetice.

O altă năzareală a Esteticii subțiri este acela că concepția artei

Democrația și arta

Spiritele distinse plîng pe ruinele artei din vremurile democratice. Și se întîmplă adesea ca acești plîngoci să fie „moderniști” de cea mai pură specie, adică partizani ai unei arte care a înflorit în democrație.

Lamentația s’ar înțelege din partea celor care cred că tot ce e vechiu e bun, ori mai bun—și că literatura și arta modernă sînt inferioare.

Dar să susții că literatura și arta modernă sînt superioare literaturii și artei din trecut—și să plîngi, în același timp, pe ruinele esteticii ofensate de democrație, este o culme rar atinsă chiar în regiunile cele mai înalte ale contradicției.

Democrația dă posibilitate de întinsă selecție a talentelor—dă un cîmp întins de unde să se recruteze artiștii, și de unde să se recruteze un public cetitor cît mai mare care să selecționeze pe artiști, încurajîndu-î moral și material.

Chiar dacă s’ar dovedi că elita socială are gustul mai bun decît mulțimea, încă n’ar fi nimic. Are drept și poporul să-și albe scriitorii săi. Ar rămînea ca elita să selecționeze pe cei buni. Dar elita socială, adică bogații, n’au gustul mai bun. Scriitorii artiști n’au fost selecționați de elită. Pe Flaubert elita socială nu l-a adoptat ca pe Marcel Prévost. Elita care selecționează pe artiști sînt intelectualii, recrutați din toate clasele sociale, și mai ales din cele de jos.

Pe Eminescu l-am selectat noi, golanii, eșții din popor, și nu boerii, ori burghezii noștri. Chiar în distinsa societate *Juni-me*, acela care l-a priceput pe Eminescu a fost Maloescu, urmașul țaranului Trifa, și nu boerii de acolo.

Trebuie să fii misoneist, îndărătnic *laudator temporis acti*, admirator exclusiv al literaturilor moarte, refractar la literatura modernă,—ca să susții că democrația, forma socială și politică a timpurilor moderne, este nefavorabilă ori chiar dăunătoare artelor.

Firește, dacă aduni la un loc *toată* literatura trecutului, obții o sumă superioară literaturii moderne. Și iarăși, firește, dacă te gîndești la Dante, Shakespeare și Goethe, nu le găsești păreche astăzi. Dar aceste genii sînt accidente. Dela Dante (1300) până la Shakespeare (1600) și delă Shakespeare până la Goethe (1800), constatăm depresuni mari pe terenul genialității.

ca o expresie și a sufletului național este în contradicție cu caracterul gratuit al operei de artă.

Dar ce are aface gratuitatea sau negratuitatea artei cu întrebarea în ce constă esteticul? Ce este esteticul este o chestie, iar dacă esteticul (ce-o fi fiind el, din ce-o fi fiind el constituit) poate fi pus sau nu în serviciul unor intenții externe artei, este o cu totul altă chestie. Același Gide, care constată specificitatea națională a operei de artă, este, în același timp, un neînduplecat apărător al gratuității artei.

Dar veacurile intermediare, lipsite de astfel de genii, nu erau democratice.—Iar veacul al XIX-lea, al democrației, a produs în unele genuri opere superioare celor din trecut,—în poezia lirică și în roman.

Oricum—tocmai „moderniștii“, care neagă toată literatura vremurilor aristocratice, tocmai ei să acuze democrația ca un regim neprielnic literaturii și artei,—acea democrație în vremea căreia a înflorit „modernismul“?

Monarhie și republică

Autorul acestor rînduri a făcut parte din vechiul partid socialist până la fărîmîțarea și dispariția aceluși partid. Și a scris pe vremea aceea cîteva articole pentru monarhie și în contra republicii.

Bine înțeles, că această atitudine avea în vedere situația noastră, și nu orice situație. Iar monarhia susținută în contra republicii era monarhia constituțională, adică, cum s'ar zice, republica încoronată.

Între o republică și o monarhie constituțională ca cea din Anglia, nu e altă deosebire decît aceea că în republică cheia de boltă a statului e o persoană aleasă de popor și care se schimbă, pe cînd în monarhia constituțională, același oficiu îl face o persoană toată viața și ajunsă prin ereditate.

La un popor înaintat,—aîlt în republică cît și în monarhie—lucrul public este lucrul poporului, reprezentat prin delegații săi, parlament și miniștri. Dacă acela, care primește demisia unui minister, cheamă la putere pe cel indicați de popor, întărește cele hotărîte de parlament și este simbolul națiunii,—dacă persoana aceea este aleasă ori ereditară, domnește șapte ani ori toată viața—lucrul este aproape indiferent. Ce deosebire reală este între Franța și Anglia?

Dar nu tot așa e și în țările înapoate, unde nu poporul este suveran de fapt. În aceste țări șeful statului are puteri mult mai mari. În astfel de țări, oricît ar fi ele de „constituționale“, monarhia are un caracter mai mult sau mai puțin absolutist.

„Și atunci nu mai e aîlt de indiferent cine e acel șef al statului, cum ajunge el șef, de unde se recrutează el.

Să facem istorie, ca să pricepem mai bine.

Dacă dela 1866 până la 1914, în loc de monarhie am fi avut republică, — atunci în loc de un șef permanent, Regele Carol, om fără legături de clasă și de familie în țară, fără legături de partid, sigur pe locul său, în afară de orice nevoie de compromisuri pentru a se alege și apoi a-și păstra locul, etc.—așa dar, în loc de acest om, de această neschimbată chee de boltă a edificiului nostru politic, am fi avut președinți de re-

blică, aleși dintre oamenii noștri, oameni de partid, membri ai unor clase sociale și ai unor familii autohtone, luptînd ca să fie aleși președinți ai republicii, așa cum se luptă la noi în politică, luptînd să se mențină, așa cum se luptă la noi, nesigur pe situația lor, răsturnați prin intrigi, etc. etc.

Ce-ar fi fost de noi în cazul acesta? Ce-am fi ajuns? S'ar mai fi putut vorbi de „progresele realizate în ultimii patruzeci de ani”? Ce s'ar fi ales de simburile viitoarei Romîni Mari?

Republica este bună (mai puțin bună sau tot atît de bună sau mai bună de cît o monarhie strict constituțională) la popoarele coapte, care se guvernează în fond singure și care au nevoie de un pivot—ales la șapte ani odată, ori pus pe viață.

Dar la popoarele înapoiate ea este izvor de lupte sterpe, de anarhie, de primejdii mari, poate chiar mortale.

Bătrînii noștri, unii din ei republicani în teorie și chiar socialiști în zvăpăiala tinereții lor, au înțeles perfect acest lucru, cînd au realizat o monarhie constituțională cu o dinastie străină. Și acest lucru l-au înțeles și alte popoare înapoiate din orientul Europei.

Mai este o soluție, nu-i așa? Dictatura, adică monarhia de drept divin fără drept divin a unui plebeu oarecare, alături de un rege de carton, sau fără nici un rege. Mulțumim...

Anghel și Iosif

Intr'o interesantă broșură intitulată *Opera literară a poetului Dimitrie Anghel* (cuvîntul „poet“ e de prisos, căci Anghel e un scriitor cunoscut), autoarea, d-na dr. Silvia T. Bălan, caracterizează opera lui Anghel cu ajutorul volumelor de versuri; *In grădină* și *Fantazii* și al volumelor de proză: *Fantome* și *Ogînda fermecată*. În adevăr, numai aceste volume sînt semnate de Anghel singur.

Dar Anghel nu va fi complet definit fără operele iscălitte împreună cu Iosif.

Și cu atît mai mult am avea dreptul să procedăm astfel, cu cît avem mărturia d-nei Natalia Negru (în romanul *Helianta*) că partea de colaborare a lui Anghel este covîrșitoare. Vom adăoga că anume incidente cunoscute nouă (*Cometa*, *Caleidoscopul*, *Carmen Saeculare*, *Legenda Funigellor* au apărut în „V. R.”) ne-au hotărit, acum patru ani, să subscriem la declarația *Heliantei*.

Dar și fără mărturia *Heliantei*, și fără informațiile noastre, am putea fi îndreptățiți să spunem că cel puțin *Cometa* și *Caleidoscopul* sînt de Anghel—secondat de Iosif.

Așa cum îi știm pe Anghel și pe Iosif ca oameni și ca scriitori, Anghel putea să scrie singur *Cometa* și *Caleidoscopul*, dar nu și Iosif. Nu-ți trebuie mult simț critic ca să pricepi că tradiționalistul, patriarhalistul, sentimentalul Iosif, mai mult poet (indiferent de ce grad) decît artist—nu putea scrie *Cometa* și *Caleidoscopul*, și nici nu avea cu ce contribui mult la ele.

Caleidoscopul și mai ales *Cometa* presupun un autor artist, fantezist, om de lume, spiritual, „franțuzit“, arhicitadin, celace era Anghel și ceiece nu era deloc Iosif. Numai *Legenda Funigeilor*, lirică, epică, romantică, influențată de literatura germană, familiară lui Iosif (traducătorul lui Tannhäuser etc.) și nu și lui Anghel,—n’ar fi putut-o scrie Anghel singur,—dar nici Iosif.

Acum, că fără Iosif, *Cometa* și *Caleidoscopul* ar fi fost intrucitva altfel, nu importă. Nu voim să spunem decît că în genul *acesta*, numai Anghel era capabil să realizeze o operă, nu și Iosif.

De altfel, *Legenda Funigeilor* e prima lor colaborare la o operă originală, și la început colaborarea trebuia să fie reală. Mai pe urmă a rămas obiceiul,—forma fără fond. Pe vremea acela (rezumam noi acum patru ani *Helianta* :) Anghel era într’o fază a biografiei lui morale, cînd pe deoparte omul are verva la culme, iar pe de altă parte în afacerile practice poate atinge culmile generozității și ale depersonalizării.

Și cum, după părerea noastră—și credem a majorității lectorilor lui Anghel—opera de căpetenie e partea lui din *Cometa* și din *Coleidoscop*, și cum această parte este, cu siguranță, mai mult decît covârșitoare, trebuie să avem odată curajul de a caracteriza pe Anghel și prin aceste opere, chiar cu inconvenientul de a-i acorda și ceiece nu e al său—fără îndoială foarte puțin—dacă n’am avea putința să *simțim* partea lui Iosif.

Altfel, Anghel, frustrat de opera sa de maturitate, operă eminentă și în sine și din punct de vedere al dezvoltării literaturii noastre din ultimii douăzeci de ani — va rămînea, pe nedrept, prea sărac, căci *Fantazii* este cam inconsistentă, iar *In grădină* — curioasă combinație de născînd impresionism modern și de vlahuțism (prin ritm, ton declamator, exclamativ, sentențios)—nu va putea rezista „dintelui vremii“, dacă cumva mai rezistă încă.—Avem impresia că Anghel și-a găsit genul potrivit naturii sale abia în *Cometa* și în *Caleidoscop*. De altfel, acestea au fost volumele cele mai gustate de public, din cele cite au purtat iscălitura lui Anghel sau și a lui Anghel.

D-na dr. Silvia T. Bălan a eliminat din opera lui Anghel aceste volume. După uzanțele cele mai stricte are dreptate. Dar trebuie să dăm odată Cezarului ce e al Cezarului.

Și se întîmplă că prin acest *suum cuique*, Iosif rămîne destul de avut. Și în sfîrșit, noi nici nu concepem cum s’ar putea face *racordarea* între opera iscălită numai de el și *Cometa*.

Celace ar rezulta ar fi ca acel hircocerb, animal cu două naturi imaginat de scolastici și amintit undeva de Renan.

Sezonul Estetic

Prevedeam în numărul trecut deschiderea campaniei Estetice și făgăduiam cetitorilor noștrii că-i vom ținea în curent cu peripețiile acestei campanii.

Deocamdată Estetica s'a împărțit în două tabere, dînd spectacolul unei sfișietoare lupte intestinale.

Doă sînt problemele, care agită în primul rînd Estetica noastră în acest sezon.

1) Cine ne-a omorît pe noi.

Estetica gîngașă (No. 1) declară că decesul nostru i se datorește ei. Estetica integrală (No. 2) se ridică furioasă și pretinde că acest asasinat e opera sa.

Noi nu putem să ne spunem cuvîntul în acest proces, căci nu s'a pomenit de cînd e lumea ca mortul să depună mărturie ori să dea informații în desbaterile asasinatului său.

2) A doua problemă, care desbînă Estetica noastră e întrebarea: cui se adresează Eminescu în poezia *Somnoroase păsărele*: unei domnișoare sau păsărelelor?

Estetica No. 1 susține că poetul se adresează domnișoarei. Cealaltă estetică susține că poetul se adresează păsărelelor. În timpul din urmă revine puțin, și zice că adresantul e universul.

Nici în chestia aceasta nu putem să ne amestecăm (să ne erte cetitorul). Ca să articulăm ceva, ar trebui să știm Estetică gîngașă și integrală—iar incompetența noastră în Estetica de ambe-sexe este cunoscută până la scandal.

De altfel problema somnoroaselor păsărele e veche, dar din cauza acestei infirmități, n'am putut-o deslega niciodată. Acum treizeci de ani, un coleg de liceu, Popovici Vasile, cînd cînta „somnoroase păsărele“ ca să-l audă fata popel dealăturî, își punea toată arta la „dormi în pace“ pe care i-l trimetea peste gard cu ochii și cu minile întinse spre ea. Așa dar, interpretarea lui Popovici era acela a Esteticii No. 1.—Dar tenorul popular Ghiță Trifan, la cofetăria Boroda, interpreta ca Estetica No. 2. El își lungea gîtul și, cu ochii în sus (la nevăzute ori văzute numai de el păsărele) scotea un categoric: „dormiți în pace“. Ghiță Trifan punea verbul la plural, căci era Moldovan și spirit logic. Interpretarea Esteticii No. 2 însă, lasă verbul la singular, probabil pentrucă la București se zice: *florile doarme*, celace impune imperativul *dormi, florilor!*

Care din aceste interpretări o fi adevărată, noi nu putem ști, din deficit de Estetică, și subțire și integrală.

P. S. Numai una din multele considerații estetice se scoboară până la nivelul înțelegerii noastre. E observația Esteticii No. 2 că Eminescu nu putea fi așa de grobian încît să spună *dormi în pace* și *somnul dulce!* unei domnișoare, mai ales dacă poate nici nu cunoștea pe domnișoara decît din vedere. Asta nu se face!—opinile pe care o exprima și Coana Zolța, gazda lui Popovici Vasile, cînd îl întrerupea în mijlocul serenadei cu observația estetică integrală:

„Da' ce te-o apucat, omule, lasă fata'n pace!“

Și, ca să epuizăm relatarea acestui important fapt din trecut îndepărtat, trebuie să adăogăm că Popovici Vasile s'a însurat mai tîrziu cu fata popel, celace dovedește că din punct de

vedere pragmatist interpretarea dată de el somnoroaselor păsărele a fost cea adevărată, căci fata avea zestre bună. (Vezi William James).

Pragmatismul, așa dar, chemat să deslege lucrurile rațional nedeslegabile, dă dreptate Esteticei No. 2.

Dar noi ne abținem dela vot: Cetitorul n'a uitat că sintem morți. Și morții votează numai la alegeri.

Ș'apoi în momentele acestea (4 Ianuar etc.) putem spune că nici nu ne prea arde nouă de păsărele.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Paul Zarifopol, *Din registrul Idellor gingașe*, ed. „Cultura Națională”, București, 1926.

Dacă termenii ar avea în limba noastră o accepție proprie ori măcar aproximativ înțelesului inițial, ca în alte limbi, am putea spune că apariția volumului d-lui Zarifopol constituie—cum se zice—un „eveniment”.

Dar epitele noastre laudative întrebuințate din belșug la înfîplare, aplicate de prieteni ori de oameni prea gentili și-au ros demult semnificația. Mă întreb, apariția cărui volum n'a fost salutată ca un „eveniment”? Adevărul e că ne lăudăm sau ne înjurăm fără nuanțe. Ceface apar extrem de rar la noi sînt operele de cugetare, de intelectualitate pură. Dacă ne vom entuziasma mereu pentru culare searbădă producție, ce mai rămîne de spus despre gîndurile acestui adînc, ascuțit și bătătos cugetător care e d. Zarifopol? Își zic intelectuali alții oameni cu doctorate ori cu lecturi recente, încît nu îndrăznesc să-l spun la fel d-lui Zarifopol. Toluși preocuparea sa curat ideologică, temeritatea sa, gustul pentru cărturăriile, sînt altele caracteré—mi se pare—care merită să fie desemnate sub rubrica de intelectual. Dar dacă mai sînt mulți alții, îi cer ertare că-l bag cu deasila într'o companie care nu știu dacă-l place.

De fapt sînt în momentul de față foarte puțini oameni care se îndeletnicesc să gîndească în țara noastră. Dintre aceștia sînt și mai puțini care gîndesc fără reticențe, fără ipocrizii, fără prejudecăți. Gîndirea liberă costă enorm de scump: ea scoate individul din societate, fiindcă traiul în grup nu e bazat pe judecăți, ci pe credințe.

Dar toate acestea sînt virtuți de ordin elic care nu știu dacă n'ar mîhni pe d. Zarifopol, fiind că s'a făcut vinovat de ele. Așa dar, să renunțăm de a mai decerne d-lui Zarifopol vre-o erarhizare colectivă și să-l discutăm în sine, ca și cum întreaga omenire ar fi d spărut subit.

*

Gustul pentru simplitate e o achiziție de firzie civilizate. Lucrurile care sînt mai aproape de natură nu sînt date decît oamenilor care

prin complexitatea ori rafinamentul lor sînt mai departe de ea. E cunoscut că sentimentul naturii e străin ruralilor  i primitivilor, dar că e întreţinut cu deosebită predilecţie de urbani  i cultivaţi. La fel în  nc linarea pentru simplitate  i sinceritate. Pe Nietzsche îl chinuia preocuparea de a urmări  i demasca peste tot ipocrizia contemporanilor săi, aceea noţiune bolezal  de englezi „Cant”. Ibsen născut şi crescut într’o far  de filistinism, cum sînt unele din cele nordice, vota să smulgă aceste aparenţe, aceste roluri forţate, ca să capele celace se ascunde dedesubt, sufletul gol.

Caragiale p indea cu frenezie toate maimuţ relele unor deformaţii recente, într’o far  tinără şi de import.  n fond, toţi aceşti denunţatori de strimb turi morale apar în ţările  i momentele de adincă prefacere. Caragiale cătră 1880, adică după primele tentative de modernizare, d. P. Zarifopol în 1920, după alte tentative provocate de războiul mondial. Caragiale demasca caracterele, d. Zarifopol ideologiile. Pentru omul de r nd moflurile  i grimasele vecinului sînt fenomene suportabile. Pe el nu-l supăra dec  categoria biologică ori politică. Te vrei să-i pese de toate celelalte gesturi care n’au dec l o semnificaţie estetică? Fiindcă acestea nu-l supără efectiv, adică practic, ridică din umeri şi trece mai departe. Conduitele semenilor nu sînt suportabile omului superior dec t subţ două ipostaze : ori să fie în adevăr reuşite artistice, ori dacă nu, să fie simple  i naturale.  i poate încă acestea din urmă sînt cele pe care le preferă.

 n volumul său „Din registrul ideilor gingaşe”, d. Zarifopol se  nscie în familia denunţatorilor de minciuni de caractere. Complicatia, c nd e rafat , îl enervează. Dar din toate aceste m nieri ridicule ale contemporanilor noştri, îl supără cu des v rşire două : contradicţia  i lipsa de sinceritate. Situat într’o lume de prefaceri, aceia postbelică, în care se îngroapă unele valori  i să d rim  unii idoli, d-sa e rău impresionat de o mulţime de improvizajii snobistice care se înfiripă în jurul său. Misticism, antiraţionalism, atitudine aristocratizante, false imitaţii de tot felul, la  al tea măşti care acopăr lumea europeană  i mai ales cea rominească.

Strimb tura morală a vecinilor îl obsedează pe d. Zarifopol. Ca simplu corolar s’ar părea că sinceritatea des v rşit  îl inc nt . Dar, avem dreptul să ne întrebăm : (fiindcă e vorba de o condamnare) ce e sinceritatea  i ce e grimasă? Ne apare un prim criteriu : e sincer celace e organic, celace e vital, biologic. Un om care min nc  fiindcă îl e foame, nu se poate zice că se strimb ,  i nici unul care satisface instincte ancestrale.

La  o primă categorie care scapă de sarcasmul d-lui Zarifopol. S’ar mai putea spune că e sincer  i firesc, celace e normal, mijlociu, adică celace e banal, automal. Nu se poate spune despre lucrătorul ori lu ionarul care îşi exercită profesia, că se „strimb ”. Aşa dar un al doilea grup.

Dar afară de aceste două categorii clare, puţine se mai pot găsi. Orice gest mai hazardat, orice conduită nouă, orice încercare voluntară de stilizare, de efort, de progres, într’o anumită laur  poate fi privită ca o grimasă. Adevărul e că facem cu toţii mai multe grimase dec t s’ar crede. E greu să nu „pozezi” măcar într’o anumită latură a vieţii. D. Zarifopol dispreţueşte cochetăria pe care E. Renan o găsea la baza oricărei civilizaţii. Vauvenargues mi se pare a spus : „l’art de plaire c’est l’art de tromper”. Dar ce ar fi o civilizaţie care n’ar voi să placă, o societate care n’ar urmări c t de puţin seducţia? Răspunsul e simplu : Ar fi o lume grostier , fără politej , fără menajamente, ar fi domnia acelei violenţe pe care într’un articol d. Zarifopol o denunţă  i pe ea ca pe o „grimasă”. O asemenea atitudine cade în primitivism, celace tocmai repugnă d-lui Zarifopol.

Sau poate atunci o „strimb tur ”, ca să nu fie supărătoare,  rebuie să fie perfect reuşită, artistică ad că să nu se cunoască că e

„strîmbătură“, să aibă toate aparențele sincerității. Dar pe lângă că în acest caz, un ochlu avizat și rafinat ca al d-lui Zarifopol care se mulțumește cu greu ar descoperi-o ca afare, dar nu putem cere alina talentului noastrelor. De „grimasă“ nu scapă complect nimeni. Poate nici măcar d. P. Zarifopol, căruia în vinătoarea sa implacabilă contra strîmbăturilor, indignat de maimușărelele altora, i se întimplă să parodieze ironic grimasele altora, „à la manière de“, întrebându-l cu multă grație de altfel, procedeul pe care-l adoptă de multe ori copiii, cînd strîmbă pe la spate, imitînd gesturile lor, persoane bătrîne ridicule. Și oare critica ea însăși, într-o anumită privință e altceva decît caricaturizarea altora prin grimase adecuate, așa cum fac copiii? Oare această ocupație superioară, nu e evoluția mai complicată și mai intelectualizată, a celor cîteva imagini kinestezice care constau în a parodia prin limbaj interior mecanismul caraghtos al celui alt?

Cu toată această universalitate a „grimasei“, găsim totdeauna plăcere adîncă cînd cei din jurul nostru, cu care ni se pare că nu avem nici o asemănare, sînt surprinși în procedurile lor de vulgară cochetărie.

Paginile adînci ori eloquente ale d-lui Zarifopol, sînt o delectare. Ne lăsăm antrenaji la această cruzime ascuțită pe care n'o bănuim niciodată îndreptată asupra noastră. Și cu cît autorul e mai implacabil, cu alina sîntem mai fericiți.

Și e adevărat că d. Zarifopol e neertător. „Luciditatea aspră și rece—scrie d-sa în concluzia cărții sale,— este tradiție în clasa burgheză, și principiu al civilizației uriașe pe care această clasă a creat-o. Primatul inteligenței formează temelia bunului gust al burgheziei și noblețea spiritului ei specific“.

Aceste rînduri caracterizează de minune silueta intelectuală a d-lui Zarifopol. Lipsit total de sentimentalism, de umanitarism, de afectivism, d-sa trebuie așezat prin afinități în galeria figurilor clasice, critice, epicureice și extrem de raționaliste pe care le-a cretat cultura franceză dela Molière, Voltaire și Larochevoucauld până la Sainte-Beuve și Anatole France.

Mi se pare că aceștia sînt și modelele pe care le suportă. Lamentările sentimentale, entuziasmurile disproporționate, eșirile mistice ori inconștiente, alitudinile dulcegi ori împăciuitoare nu numai că-l indignează, dar îl și ofensează. Spiritul critic care condamnă și denunță îl atrage mai mult ca orice. Iată de ce „grimasa“ e calul său de bataie: fiindcă e cel mai general defect în care omenirea poate fi surprinsă în flagrant delict de ridicul.

Nu ne putem opri însă de a gîndi că mai există și o altă alitudine. Acela de a privi strîmbăturile omenești ca un fenomen, ca o trăsătură de caracter care se constată numai. Poți oare să te indignezi ori să rizi de fenomene? Singurul mod de a te răzbuna pe acestea e să le explici.

Și mai este încă o alitudine. Dar aceasta știm bine că nu-i place d-lui Zarifopol. O menționăm însă numai ca să-l necăjim. E cea rușească, dostoevskiană. Să te transpu în ajutorul simpatiei în altul și să-l înțelegi compătimitiv. Să operezi, în fine, celace numesc Nemții „Einführung“. Dar toate acestea sînt simple fantezii. Dacă d. Zarifopol ar considera astfel lucrurile, n'ar mai fi d. Zarifopol, adică acel scriitor fermecător și enervant, plin de vervă, de eloquență, de spirit și sarcasm, minunat, unic în țara noastră în a nu se lăsa înșelat de nici o draperie care maschează mitocăniile post-belice.

Mihal D. Rălea

Nicolae Popovschi, Mișcarea dela Balta sau Inochentismul în Basarabia, Chișinău, Tipografia eparhială, 1926.

În viața religioasă a țărânilor noastre, inochentismul sau mișcarea dela Balta, care a tulburat intens masele populare ale Basarabiei, între 1908 și 1917, fără a dispărea nici azi, e fără îndoială una din manifestările cele mai curioase și mai semnificative.

Monografia istorico-culturală a distinsului profesor Nicolae Popovschi din Chișinău aduce în această chestie complexă și obscură o contribuție deosebit de serioasă și conștientă.

Deși partea centrală a lucrării o formează descrierea documentată și extrem de minuțioasă a vieții, personalității, învățăturii lui Inochentie și a activității inochentistilor, mai interesante mi se par părerile autorului în ce privește interpretarea cauzelor și a rostului mișcării.

Inochentismul nu poate fi înțeles, după cum cred unii, susține d. Popovschi ca un fenomen religios pur național, ci trebuie pus în legătură cu numeroasele pelerinaje ale țărănilor moldoveni pe la mănăstirile din Rusia. Situația lor de izolare culturală a contribuit la intensificarea înriuririi religioase dinspre Răsărit. Aspirațiile sufletești ale țărânilor basarabene, greu încercate din punct de vedere material, nu puteau fi satisfăcute de biserica oficială cu caracterul ei formalist, așa cum era condusă de prelații ruși. Odată cu rusificarea preoșimii în seminarul teologic și înnulțirea preoșilor absolvenți, populația moldovenească a devenit tot mai înstrăinată de biserică. Deși preoșii nu au lepădat în serviciul lor divin limba moldovenească, din cauza culturii dobândite în seminar și a intelectualismului lor, ei nu se puteau coborî la nivelul poporului.

Antagonismul dintre biserică și norod a mers astfel crescând și populația moldovenească, nepunându-și potoli foamea ei sufletească (cum a recunoscut însuși arhiepiscopul Anastasie, într'un congres religios din 1916) prin îndrumările bisericii oficiale, asemeni poporului rus, a început a căuta satisfacție pe alte căi. Una din ele a fost inochentismul.

Călugărul dela Balta, nu a fost după d. Popovschi, un agitator popular ambițios și calculat, urmărind o țintă materialistă și sectară, nici nu a căutat cum socotesc unii, să provoace o revoluție în biserică. El nu a fost deasemeni, creatorul mișcării, căci aspirațiile lui religioase ca și acele ale adepților nu au fost zămislite de dînsul, ci existau în mediul monastic și dănuiau la Moldovenii basarabeni, înainte ca el să apară. Dar Inochentie a fost desigur, cel mai puternic exponent al sentimentelor și aspirațiilor sufletești ale țărânilor basarabene, a credințelor animiste, a idealismului religios și a înclinațiilor mistice ale norodului. Celace e important în personalitatea lui și a discipolilor, nu e partea dogmatică. Ideile lui confuze și departe de a fi originale asupra renunțării la viața conjugală și la proprietate, a întrebuițării cârnii, a rolului suferinței, nu dovedesc decît simplitate și primitivism în priceperea obiectelor religioase și sînt un rezultat firesc al întunecării intelectuale. Esențial e însă altceva: izvorul curat din care au pornit, neliniștea sufletească, setea nepotolită de o viață nouă, sinceritatea credinței.

Desigur, inochentismul nu a fost lipsit de unele manifestări anormale și morbide, în care extazul religios era întinat cu porniri sexuale. Dar în orice mișcare colectivă s'au găsit totdeauna și elemente conduse de interese șocnice și străine de aspirațiile inițiatorilor. Cercelarea critică și omănușită a faptelor ne arată însă, că asemenea elemente în inochentism au fost o excepție și că idealul majorității era dimpotrivă, rigorist și ascetic.

Țărăni, — care întrebați de ce, vinzîndu-și pămîntul și casa au pornit după Inochentie, pe țărîmul oceanului înghețat, răspundeau: „S'a strical legea, ne ducem să ne căutăm de suflet”, — urmăreau fără îndo-

ială mintuirea personală pe o cale intuitivă și mistică, și religiozitatea lor era serioasă și adâncă.

În dezacord cu severitatea mioapă a materialismului medical, cu disprejul cărturarilor și asprimea încrezută a unora din conducătorii bisericii, d. Popovschi se oprește asupra rostului adevărat al mișcării cu obiectivitate, comprehensiune și simpatie.

Și d-sa are, mi se pare dreptate, când scoate în lumină interesul psihologic al mișcării dela Balta, care dezvăluie înăranul basarabean, deși canalizate poate pe căi greșite, o încordare și acuitate a cerințelor sufletești, o preocupare spirituală de problemele veșnice și uneori o sete de martiraj, de o intensitate neobișnuită. Stare de spirit, fără îndoielă, bogată în făgăduinți, care pentru a da roade în viitor, nu are nevoie decât de o hrană culturală, sănătoasă și lămeinică.

Octav Botez

* * *

I. Simionescu, Oameni aleși, II, Romîni, „Cartea Romînească“.

O carte de informație pentru cei mulți (și pentru cei puțini!) și mai ales de propagandă morală, căci pe acești „Romîni aleși“ d. Simionescu îi dă ca pildă de muncă închinată patriei.

D. Simionescu clasifică, în chip minunat, pe oamenii noștri aleși în: *Bătrînii* (Neculai Milescu, D. Cantemir), *Luptătorii* (Ștefan cel Mare, Mihai-Viteazul, Avram Iancu), *Pionierii* (Gh. Șincai, Gheorghe Lazăr, Dinică Golescu, Gheorghe Asachi, Eliade Rădulescu), *Ziditorii* (M. Kogălniceanu, I. C. Brătianu, T. Maiorescu, Spiru Haret), *Luminătorii* (V. Alecsandri, I. Creangă, M. Eminescu, Al. Vlahuță, N. Grigorescu), *Biserica* (Veniamin Costache, Andrei Șaguna), *Știința* (Gr. Cobălcescu, P. Poni), *Eroul necunoscut* (Mihai Lupescu), *Un uitat* (B. Hasdeu).

Am spus că clasificarea e minunată. Dar totuși am putea face câteva observații în privința repartizării. Șaguna a fost un ziditor. Printre luminătorii n'ar trebui pus și Coșbuc, dacă e pus, de pildă, Creangă? Coșbuc ne-a luminat cu privire la o interesantă latură a sufletului național. Lipsește apoi C. A. Rosetti—dintre pionierii ori ziditorii. Iar Hasdeu e definit după alt criteriu de clasificare.

Dar ce fericită idee a avut d. Simionescu de a intitulă rubrica lui Mihai Lupescu: „*Eroul necunoscut*“!—și de a fi pus în lista Romînilor aleși pe acest modest învățător!

Cartea d-lui Simionescu, scrisă cu dragoste și cu căldură, este o carte utilă, binevenită este o faptă bună.

Ea face parte din vasta campanie culturală întreprinsă de d. I. Simionescu în contra ignoranței și marasmului moral al marii mulțimi.

G. I.

Arthur Bentley, Simmel, Durkheim, Ratzenhofer.
Herbert Maynard Diamond, Property and Cult.
Peter Speck, The meaning of nationality and Americanisation.
 (The American Journal of sociology), volum. XXXII No. 2 Sept. 1926.
 Revista americană de sociologie, care se prezintă în condiții teh-

nice admirabile, are însă, din punct de vedere științific, un aspect deosebit de revistele europene. În primul rând ea nu are caracterul larg internațional pe care îl au acestea din urmă, căci este scrisă aproape exclusiv de americani și e predominantă de concepția sociologică specifică lor.

Toate preocupările sociologilor Americani se îndreaptă în spre *psihosociologie*, *biosociologie* și mai ales *politica socială* cu Eugenă nică. În ultimul număr, cel din Septembrie, printre articole se remarcă următoarele:

1 *Arthur F. Bentley*: Simmel, Durkheim and Ratzenhofer.

2 *Herbert Maynard Diamond*: Property and Cult.

3 *Peter A. Speck*: The meaning of nationality and Americanisation.

Nu știm, și nici din primul articol nu putem vedea, de ce Ratzenhofer e pus pe același plan cu Simmel și Durkheim. Înțelegem să se dea toată importanța acestora din urmă, care au făcut școală și ale căror cercetări au adus rezultate apreciabile pentru sociologie, dar de ce Ratzenhofer, înrudit cu Gimplovicz, e așa de apreciat de Americani? Albion Small, conducătorul acestei reviste, are o slăbiciune specială pentru Ratzenhofer, căci și în tratatul său de sociologie îi atribuie un rol de samă.

Singura justificare pentru care Ratzenhofer e pus alături de Simmel și Durkheim ar fi poate faptul că și dînsul a explicat evoluția în procesul social mai mult prin grup decît prin indivizi.

Articolul lui *Diamond* asupra proprietății și cultului nu face altceva decît reeditează și rezumă studiile lui *James Frazer* asupra tabuului și rolului său. (A se vedea *The Golden Bough* și extrasul francez „La Tâche de Psyché”). Este constatat că pentru triburile primitive religia și mediul spiritual în genere e un factor de organizare socială-economică, nu numai de determinare a conduitei morale.

Proprietatea, care este o instituție socială, e baza tuturor formelor economice moderne, deci și a capitalului, care n'ar putea exista dacă s'ar desființa proprietatea. Celace a păstrat la producții proprietatea, mai exact celace a constituit-o chiar, e religia prin interdicțiile sale tabuiste. Autorul articolului de mai sus aduce doar un singur lucru mai nou, anume afirmarea că religia primitivilor nu avea alt scopuri și concepte morale, ci mai mult scopuri materiale. Dar și aceasta e greu să se susțină, căci tabu-ul primitiv e în același timp normă morală și juridică, servește și unor scopuri morale, și politice și juridice și economice.

Al treilea articol, al lui *Peter Speck*, se ocupă de problema naționalității și a americanizării și după ce enumără direritele concepții curente cunoscute asupra ideii de națiune, face aplicarea lor la Americani. El ajunge la concluzia că există o națiune americană, care e „the youngest of all nationalities”. Deși ea are caractere anglo-saxone, totuși Jankeli se deosebesc de Englezi alt prin aspectul firesc și prin mentalitate, conduită și chiar prin pronunțare în limbă.

În America, oricît de diferiți ar fi imigranții între ei, totuși repede ei se americanizează. Americanizarea constă într'un proces de formare de *habitudini nouă*, de adaptare la mediul sau de modificare de obiceiuri proprii în scopul adaptării. Această americanizare e determinată în primul rând de mediul activ care silește la muncă pe toți, dînd posibilitatea unor condiții egale de tratu și de dezvoltare. În al doilea rînd, acest proces e ajutat de regimul democrației de acolo, care lasă jocul liber al personalității omenești în cadrul legal. Cooperația economică și bogățiile mediului amalgamează pe oameni, trezește tendința de inovație și îndrăzneală. Toate aceste condiții dau cu vremea naștere unor tradiții, unui patrimoniu cultural comun.

Americanizarea dovedește încă odată că națiunea nu este o comunitate naturală, ci culturală.

P. Andrei

M. Carp, *Umoristice*, alese, adaptate și traduse, „Viața Românească“.

Cincisprezece schițe umoristice alese din operele lui Mark Twain, Alarcon, Roda Roda, Guy de Maupassant, Georges Courteline, Hendestjerna, Armand Silvestre, Tristan Bernard, Paul Schüller, R. Kipling, Emile Bergerat, Alphonse Allais, Arpad v. Berczic, Ricardo Silva, Max și Alex. Fisher.

Dacă vom mai adăoga numai că traducerea este bună ce mai rămîne de spus pentru lauda acestui volum?

Il recomandă numele înșirate mai sus și Ililul. Nimic nu e mai atrăgător decît umorul. Să spue celîlorul, *sincer*, dacă, *de obicei*, nu preferă o veselă comedie - și chiar o farsă - unei tragedii ori drame cit de clasice... Și mai ales în vremurile acestea triste și prăpăstoase, cînd asistăm la atîtea tragedii reale în care, adesea, sîntem implicați măcar ca umli figuranți.

C. V.

Mihail Manoilescu, *Criterii sociale în finanțele publice*. Extras din „Arhiva pentru Știință și Reformă socială“, 1926.

Cînd convenim a spune „Știință financiară“, trebuie să ne gîndim la accepția specială pe care o dăm cu acest prilej, conceptului de știință. Studiul finanțelor publice are un caracter normal și constituie o știință numai în înțeles formal. În raport cu celelalte ramuri ale Economiei, această disciplină este cu deosebire săracă în ideologie și miez științific, cedînd un spațiu larg pentru aglomerația de cifre și pentru multă legislație, organizate în clasificări arbitrare ce variază dela autor la autor. Doctrinile economiei publice sînt rezumatul succint al cîtorva idei fiscale de bază. Deasemenea vom mai găsi unele neînțelegeri mai mult de natură metafizică asupra ideii de stat. În această perspectivă, disputa asupra conveșuirii punctului de vedere fiscal cu cel politico-social promovată de școala socialismului de stat, prin opera financiară a lui Ad. Wagner, a stimulat la viață această știință, smulgînd-o din postura sa administrativă osificată și i-a oferit un ax în jurul căruia s'a polarizat apoi pînă în vremea noastră gîndirea financiară.

Prin conferința de față, d. Manoilescu se situează în această direcție. Reluînd problema criteriului politic-social în orientarea finanțelor statului, d-se constată că în afară de acele deplasări de situație socială pe care le operează fluctuațiile monetare, statul are la îndemîna lui un maleabil instrument de acțiune socială în bugetul său. Autorul utilizează date romînești cunoscute și anume, reforma contribuțiilor directe efectuată de cătră fostul Ministru de Finanțe, d. Titulescu, în 1921, pentruca - cercetînd succesiv atît spirîtul social în care această reformă s'a realizat, împreună cu rezultatele ei, cit și modul și proporțiile în care capitolul cheltuelilor din bugetul nostru contribuie efectiv la opera socială - să ajungă la o încheere teoretică cu perspective mai cuprinzătoare după care, „deviza politicii noastre financiare va fi: la venituri, criterii economice, la cheltueli, criterii sociale“ (p. 20). Deviza este vicioasă. Gîndînd însă la practicîitatea ei, simetria formulei ni se pare puțin suspectă.

În regimul partidelor politice în general și în regimul romînesc - pentru care d. Manoilescu disertează - în special, dacă se poate conveni că guvernele vor ceda criteriilor economice la venituri, nu vom concede însă că vreunul din aceste guverne va tolera ca cea de-a doua parte ce întrecește armonia devizei să iasă din faza dezideratului. Căci evident, totdeauna criteriile „sociale“ la cheltueli vor tre-

bui să coincidă mai întâiu cu criteriile politice practice impuse de interesele partidului deținător al puterilor statului. Și poate că o lucrare științifică de politică financiară românească, în care să se fiină samă riguros de realitățile obiective, ar trebui să se resemneze deocamdată la studiul criteriilor *electorale* în finanțele publice ale noastre. Astfel că realitatea pare a îndreptăți cel puțin în parte, reforma d-lui Titulescu exercitată doar la capitolul contribuțiilor.

Totuși, din punct de vedere ideologic financiar, concluzia acestui broșurii depășește stadiul în care se găsea problema. Ea conține de fapt o idee nouă.

Subț formă de postulat financiar fundamental, concepția socială a economiei publice are în opera lui Wagner un înțeles determinat. Anume, cînd Wagner vorbește de un punct de vedere social satisfăcut prin finanța publică, el se gîndește la politica impunerii: „*soziale Steuerpolitik*”. Și opera financiară a d-lui Titulescu nu a eșit din acest cadru. În conferința d-lui Manoilescu însă, criteriul social apare — în urma unui judicios examen — orientat asupra politicii cheltuelilor (este vorba de un buget al operelor sociale și al culturii! v. p. 18-19), rezervîndu-se veniturilor punctul de vedere economic în al doilea rînd, dezbrăcat de orice caracter socialist. Deci, doctrina d-lui Mihail Manoilescu — pentru a nu rămîne numai doctrină și a putea pătrunde deopotrivă, în categoria faptelor — presupune o anumită organizare a controlului preventiv al cheltuelilor statului, impermeabilă la sugestiile politice, care numai criteriile sociale nu se pot numi.

Eugen Demetrescu

H. Stahl, Grafologia, ed. „Cartea Romînească”, Buc., 1926.

Acum cîteva decenii, studiul caracterelor grafologice nu intrase încă în domeniul pozitivilor. Diagnosticul temperamentelor după scris era considerat ca o preocupare alăturată și iluziei, ca o „parapsihologie”, din aceeași familie cu spiritismul, magnetismul animal, fenomenele de materializare etc. etc.. De atunci însă Grafologia s'a despărțit de surorile ei pentru ca să fie primită în știința propriu zisă. Constatările lui Binet că bolnavii atinși de disociație a personalității își schimbă odată cu caracterul și caligrafia, au arătat legătura strînsă între Caracterologie și Grafologie. Dar aceasta n'are legături strînse numai cu individualitatea dar și cu diferitele stări sufletești care modifică tenziunea psihică. Astfel, azi, caligrafia ne poate da indicații precise asupra expresiei emoțiilor. Ea joacă din acest punct de vedere același rol cași mimica ori celelalte gesturi.

D. H. Stahl se ocupă de multă vreme cu studiul cuvîntului scris și vorbit. Nimeni nu era mai indicat, prin pregătirea sa tehnică, să ne dea în romînește un manual de Grafologie. Dar contribuția d-lui H. Stahl nu e numai a unui empirist. Experiențele d-sale, în cea mai mare parte originale, sînt clasate și interpretate dintr'un punct de vedere teoretic. Materialul inedit, e în cea mai mare parte romînesc. Mostre de scris ale aproape tuturor personalităților Romîniei moderne figurează ca exemplificări pentru diagnoze de individualitate stabilite după severe legi de grafologie. Se poate socoti această operă, ca o contribuție la cunoașterea caracterului romînesc după metoda grafologică. Astfel, nu e vorba aici de popularizarea cutărui manual străin, ci de o lucrare vie și națională în același timp.

Asupra activității practice a volumului, pentru expertize de to

felul, nu mai insistăm. Ea e de la sine înțeleasă. Am vroit să subliniem aici numai valoarea pur științifică a acestei cărți. Calitățile de literat ale d-lui H. Stahl ajută la claritatea principiilor și exemplelor și la plăcerea cititului.

M. Ralea

Fritz Medicus, Die Freiheit des Willens und Ihre Grenzen, Pag. 119, Tübingen, 1926.

Un titlu, care sîrînește mirarea că se mai ocupă cineva de asemenea probleme și poate hotări pe cel mai harnic cititor să inconjure cu pagubă o carte foarte serioasă, plină de cunoștințe precise și variate, pătrunse de un delicat spirit de înțelegere și sistematizare.

Medicus poate dovedi desamăgiilor, pentru care filozofia e și înja veșnicilor întrebări, următoarele două idei: Că există un progres filozofic—dacă nu în deslegări cel puțin în problematică—și că ideile filozofice sînt în strînsă legătură cu manifestările culturale ale unei epoci. Problemele filozofice fundamentale, menite în adevăr să nu iasă niciodată de sub tirania semnului de întrebare, își schimbă înfățișarea după vremuri, încît mai-mai nu le recunoști Libertatea voinței și a acțiunii umane—de pildă—discutată de teologii medievali e parcă alta decît cea discutată de contemporanii noștri. Unii se întrebă dacă o asemenea libertate e posibilă, cînd toate facultățile omului îi sînt dăruite de-o Dumnezeire care în atotștiința sa umbrește și Villorul, —iar Cugetătorii actuali se 'ntrebă de limitele ei, date fiind abandonarea atomismului democritian, care vorbește de atomi cu înțindere, pentru a vorbi de-o materie activă, spontană, care nu primește legi cauzale stricte, ci doar legi statistice.

Medicus discută istoric cu multă competență toate contribuțiile filozofice anterioare. Multe sînt revelatoare, dar nu putem insista de cît asupra lui Kant. Kant este și actual și inactual în această problemă: Cauzalitate în lumea fenomenală, dată în spațiu și timp—și libertate în cea numenală. Nernst, Weyl, Scottschky—toată fizica modernă concepe o materie activă spontană, supra-ordonată existenței date în spațiu și timp, deci susceptibilă doar de regularități sistematice. Rămîne prin urmare să fixezi limitele libertății într'o asemenea natură, pe cînd Kant se perde în speculații asupra lucrului în sine și a legăturii lui cu lumea fenomenală.

Am impresia că Medicus concentrează toată discuția acestei probleme.

Sorin Pavel

S. S. Birsănescu, Friedrich W. Foerster, Sinteză doctrinară, Iași, 1926.

Studiile pedagogice sînt de cele mai multe ori supărătoare din pricina alitudinii pe care o așfșează autorii lor. Asemenea serviciilor lui D-zeu pe pămînt, pedagogii se socot întruparea unui geniu al Binelui chemați să-și sacrifice viața într'un apostolat care echivalează doar pe acel al lui Christ. Dar celace supără mai mult, provocînd chiar o spontană indignare, e faptul că sarcina „capacității” și-o iau—bineînțeles nesiliți și benevol,—tocmai cei lipsiți de orice capaci-

tate personală. De-aici credința unora că „idealul pedagogic” se reduce la cunoștințele rețetei culinare de turtă dulce.

Deosebit de aceste studii anoste, mărturisim că există și cercetări pedagogice foarte serioase, datorite unor cunoscători ai filozofiei și culturii. Astfel, pe lângă volumul „Din problemele pedagogiei moderne” al d-lui profesor universitar G. G. Antonescu, atragem atenția asupra monografiei critice: „Friedrich W. Foerster” a d-lui S. S. Bîrsănescu.

Spirit sintetic de calitate, autorul înfățișează într-o iconă clară și pătrunzătoare gândirea pedagogică a lui Foerster în legătură cu criza culturii contemporane, arătând în același timp curentele din care s'a inspirat și influențele pe care le exercită. După d. S. S. Bîrsănescu, elementele sinlezei originale ale lui Foerster sînt pozitivismul lui Aug. Comte, pragmatismul lui W. James și Biserica creștină (în special catolică). Atacurile lui împotriva individualismului exagerat și estelismului se datoresc tocmai nevoei de a întrona o autoritate (fie chiar bisericească), punind pe individ în slujba vieții și societății. Personalitatea eroică—homo novus afirmată de „philosophia militans” a lui Foerster este o combinație de realism și idealism.

Dacă adăogăm informația bogată, expunerea sistematică și expresia literară a lucrării, sîntem îndrituiți să vedem în sinteza doctrinară critică a d-lui S. S. Bîrsănescu o carte de real folos pentru publicul școalelor normale de învățători. Deasemenea literatura pedagogică rominească poate să se cînslească cu monografia „Friedrich W. Foerster”.

Ștefan George

Revista Revistelor

Natura. — O revistă de cel mai mare folos pentru ceilalți, căci nimic nu echilibrează pe om și — ce iace e același lucru — nu-l pune la locul lui, liniștindu-l, ca științele naturii. Această revistă te ține în curent cu minunate și emoționante descoperiri științifice și cu problemele ce se pun mereu omului de știință. *Natura* publicăște face apeluri necontenite la public s'o susțină. Ne asociem și noi la strigătul ei, căci ar fi păcat să dispară.

Gîndirea a reapărut în aceleași condiții tehnice și aproape cu aceiași colaboratori.

Credem că aceasta e o suficientă recomandare. Una și mai călduroasă, ar fi acela că această revistă *produce*. În Cronică, d. Cezar Petrescu desminte zvonurile despre „un conflict moral”, care ar fi existat în redacția *Gîndirii*.

Analele Olteniei, revistă de fapte, instructivă și, dacă se poate spune, cu un efect alit de „literar” asupra cititorului prin evocarea trecutului desgroat din hirtile vechi, pe care această publicație le adună cu pietate — și le tipărește cu comentariile necesare.

Adevărul literar. Faptul că unii din colaboratorii „Vieții Românești” tipăresc și în „Adevărul lite-

rar” n'o să ne împiedece să spunem că această revistă e cea mai folositoare publicație săptăminală literară.

„Adevărul literar” e scris pentru public, și nu pentru d nil colaboratori. Aceaste (pe lângă valoarea colaboratorilor săi) îl explică succesul. După ce ai celui un număr, ești mai „instruit” decit înainte. Eseouri, literatură originală și tradusă, informație literară, — toate cu gîndul la obiect și nu la „mine”, la „școala” mea, ori, în cazul cel mai bun, cu singurul gînd de a „umplea” hirtia albă cu litere de tipar.

Grafica romînă, revistă de specialitate, în care meșteșugarii ai tiparului lămuresc probleme de tehnică.

Trebue să scrii ca Taine, ca să impui respectul pe care-l poate inspira articolul unui zețar despre meseria lui. Aici un muncitor vorbește de mașina lui, lucru concret și foarte serios. Nu încap strîmbături — și nici lucrătorul nu e om să se dedea la strîmbături. E imposibil de închipuit condiții mai strașnice pentru supunere la obiect. Ș'apoi ce genială operă de artă e o mașină complicată — pe care o analizează scriitorul tipograf în *Grafica romînă* !

România nouă

În prima parte a acestui articol, Noelle Roger, oaspetele entuziast al țării românești, vorbește despre interiorul palatului prințului Carol și al prințesei Elena care-l locuiau la șoseaua Kisselef și unde are prilejul să admire manifestațiile artei românești în picturile lui Grigorescu, Steriade, Verona, etc., precum și scoarțele și oalele românești.

Apoi urmează o vizită la palatul prințului Brîncoveanu, descendentul acelei familii de boeri ale căror binefaceri și acte de patriotism sînt numeroase în istoria țării românești.

Prințul Brîncoveanu spune: Sînt unul din proprietarii cei mai expoziați în folosul țărănilor și găsesc că aceasta este drept.

Părăsind centrul Capitalei, oaspetele nostru face cu mirare cunoștința mahalalelor, adevăratele sale, și periferiei care prezintă cel mai neașteptat contrast cu luxul și rafinarea locuințelor centrale.

Trăsurile muscalilor din București, lux necunoscut în Occident, pare de asemeni să fi făcut o profundă impresie asupra autorului acestui articol.

Dintr-o convorbire avută cu ministrul Industriei și al Comerțului, d-se află că cu toate stricăciunile și pagubele inerente oricărui războiu și oricărei ocupații străine, România și-a restabilit într-o măsură destul de îmbucurătoare starea finanțelor și a comerțului său. „Cît despre buget”, conchide ministrul, „de doi ani datoria României este consolidată, iar bugetul se încheie cu un excedent de rețete. De aici în 15-20 ani leul își va recăpăta o mare parte din valoarea sa”.

Școlile de asemeni au luat un avînt neașteptat atît în fostul regat cît și în provinciile anexate. Școlile primare care erau în număr de 12.003, au atins în 1926 cifra de 23.057.

Muzeele, bisericile și mănăstirile noastre au stîrnit de asemenea un mare entuziasm.

Destul de bine înțîțat în istoria și trecutul țării românești, autorul

admira numeroasele și alii de frumoasele biserici lăsate de foștii noștri domnitori; în special mănăstirile din Bucovina. Cea dela Putna—cu odoarele și frescele ei i-au evocat un întreg trecut de glorie și sentiment patriotic.

Intr-o plimbare făcută în Dobrogea, acest pămînt lăsat de Ruși cînd în 1877 ne-au luat Basarabia, autorul își arată admirația pentru felul cum într'un timp atît de scurt această provincie sălbatecă a căpătat un aspect civilizată. Școli, spitale, orașe sînt mărturia cea mai bună a talentului românesc de a coloniza.

Autorul termină printr-o considerație de ordin politico-sentimental asupra păcii războiului mondial, care a asigurat Romîniei vechile sale provincii, și arată dorul pe care întreg poporul românesc, dela Nistru pînă la Tisa le-a îndurat pentru înfăptuirea acestui ideal și slăvește pe voevodul Mihai-Viteazul și-l salută ca pe un precursor al Romîniei mari.

(Noelle Roger *Revue des Deux Mondes*, Septembre).

Henri Beraud, istoricul țăranului din Franța

Lăsînd altora sarcina de a arăta toată valoarea literară, precum și emoția cu care sînt zugrăvite pădurile și cîmpiile dauphineze, ne vom ocupa de ultima carte a d-lui Beraud „Le bois du temple” ca de o operă de istorician sau ca de o mare epopee rustică consacrată fericirilor și nenorocirilor țăranului vechii Franțe.

Această carte liberală, în care găsim spiritul care însuflețea pe Michelet ori Erckmann-Chatrian constituie un bogat material pentru reflecțiuni de ordin istoric și ne reamîntește fraza celebră a lui Renan din prefața „Dramelor filozofice” — „Istoria adevărată, aceea care s'a împliat, nu este singura interesantă. Pe lângă istoria adevărată există istoria ideală, aceea care materialmente nu a existat dar care în mod ideal s'a petrecut de mii de ori”.

Este cazul celor povestite de d. Beraud. Poate satul Sabolas este:

inventat de d-*sa*, tot ce spune însă este istoricește verosimil și nedesmințit de realitate.

Romanul tratează transformările vieții țăranului dauphinez din secolul al XIV-lea și până în secolul al XVIII-lea; din seara aceea a anului 1309 când un biet călugăr al ordinului „Templierilor” scăpând de sub paza arcașilor lui Filip cel Frumos fu prins de locuitorii din Sabolas și spinzurat de creanga unui stejar, și până în crepusculul unei zile de vară, când cei doi frați Chambard își contemplantu satul, mintul și liberal grație marilor revoluții franceze.

Țîmp de patru veacuri, țăranul din Sabolas, și-a tocit corpul și sufletul în serviciul unui singur ideal: acela de a cultiva pămîntul, de a înlînde arăturile tot mai mult în dauna pădurilor, rămășițele Silvei primitive care acoperea pe vremuri tot pămîntul Franței.

Toate vicisitudinile istoriei poporului francez n'au îndepărtat o clipă pe țăranul din Sabolas de la idealul său primitiv și etern. Marile evenimente din istoria acestei părți a Franței, nu sînt nici războaiele, nici bolile, ci numai anii buni ori răi în care recolta a fost abundentă ori insuficientă.

D. Beraud a știut să sprijine fantezia imaginației sale pe cele mai serioase și mai documentate precizări istorice. Și pușini istorici au putut arăta cu o așa de mare viitoare dramatică nenorocirile pe care le-a suferit Franța dela 1346: Invasia engleză, clima bubonică, lepra; apoi arată viața fericită de pe timpul regelui Henric al IV-lea și mai lirzlu timpurile grele dinaintea revoluției când impozitele copleșeau pe bietul locuitor. Carța se termină printr'un tablou al țăranului din Sabolas, purtînd pe cap bonetul phrygian, împodobit cu cocarde tricolore, a acelui țăran căruia în 1790 „Adunarea constituantă” îl dădu în sfîrșit bunului pămînt dauphinez care de zece veacuri se îngrășa cu sudoarea sa. (Georges Huisman. *La Revue de France*).

Băncile uvriere în Statele-Unite

Evenimentele care modifică cel

mai puternic condițiile vieții umane și care ar trebui să fie considerate ca cele mai importante în istorie, trec adesea neobservate de contemporanii lor.

Această pară a fi și cazul evoluției, pline de consecințe, care se manifestă în mentalitatea muncitorilor americani, precum și în atitudinea organizațiilor lor față de capital.

Economisții americani întrezăresc aici o adevărată revoluție economică și au în acestea perfectă dreptate, iar procedeele pușnice întrebuintale nu trebuiesc să ne înșele asupra realei importanțe a acestei mișcări.

Asistăm în America la o modificare foarte caracteristică, în atitudinea salariaților față de întreprinderile în care lucrează. Lăsînd socialistilor europeni credința că prin violență vor dobîndi puterea, uvrierii Statelor-Unite se îndreaptă către fericire prin însăși procedeele capitaliste. Vechiul revoluționar romantic și ortodox lasă locul aceluia unui tehnician și financiar. Nu în pușine discursuri auzim leaderii uvrieri proclamînd că „tîmpurile luptei prin forța brutală au trecut” și că „nolle progrese trebuiesc realizate alfel decît prin violență”.

Geneza acestei noi orientări datează de acum zece ani, cînd marile războaie europene reducînd considerabil producția vechiului continent, iar imperioasele nevoi ale armatelor riscînd să rămîie nesatisfăcute, se făcu apel la America.

Ridicată astfel, prin forța împraturărilor, în furnizarea globului, industria Americii, cunoscu atunci un avînt formidabil, — și cum imigrația spre America încetase iar mîna de lucru era foarte căutată salariile uvrierilor fură implicit ridicate — chiar pentru acei lucrători fără aptitudini speciale, taylorismul și diviziunea muacii în operații simple și ușoare permișind uvrierului celui mai pușin înzestrat să se achite în mod onorabil.

Grație acestui concurs de împrejurări, uvrierul putu să pună bani deoparte și cu toată reputația sa de chelluitor, el știu să-și asigure un trai confortabil, greu

accesibil unui mic burghez francez, și să pună de-o parte un excedent lunar.

Din 1914 și până în 1924 suma înregistrată de casele de depuneri, a trecut dela 8.728.536.000 dolari la 20.873.562.000 dolari, numărul depozitelor fiind de trei ori mai mare.

Dacă la această adăugăm asigurațiile pentru viață, care s'au înmulțit de cinci ori și din care două treimi sînt ale uvrierilor și diferitele case de economii sau de împrumut, găsim enormul capital de 34.666.629.573 dolari. O parte din această sumă reprezintă economiile uvrierilor și această parte se socotește în miliarde de dolari.

Aceste economii într'o țară industrială cum este America, se găseau forțat altare cătră întreprinderi industriale.

În 1924 „Financial World“ face o anchetă pe lingă mai multe organizații industriale de mare importanță și găsește că din 129 societăți, 104 semnaleză că o parte importantă din acțiunile lor sînt deținute de însuși personalul lor și mai găsește că abia 54 au încurajat prin condiții speciale pe uvrieri să-și plaseze bani în întreprinderile lor, restul de adevizuni fiind benevole. — Un exemplu instructiv: din 159.000 de acționari ai lui „United States Corporation“, 50.010 erau uvrieri, iar partea lor reprezenta în 1924 un capital de 40 milioane de dolari.

În America statisticele generale constată o diviziune din ce în ce mai mare a capitalului. Numărul veniturilor maritînde să descrească în favoarea veniturilor dela 1000-5000 de do'ari. — În 1916 dividendele încasate de acești mici capitaliști să ridicau la suma de 38.000.000 de dolari iar în 1921 ating cifra de 562.000.000 dolari.

Un fapt interesant este că organizațiile uvriere, de parte de a stînjiți această orientare a capitalului muncii, favorizează prin banca de control „Labor Banks“ plasamentele uvrierilor. Aceste bănci publică un organ comun „The Labor Banker“ al cărui animator, Warren Stone, a imprimat

un caracter serios și durabil acestei întreprinderi.

Toate aceste lucruri nu trebuiesc însă să ne dispună la un prea mare optimism. Nu se știe care va fi evoluția acestui fenomen pe care, până în prezent, putem, desigur, să-l numim fericit. Nu putem profetiza care va fi alitudinea clasei uvriere conștiente față de noua formă pe care o are în structura socială.

În orice caz, această nouă orientare tînde să creeze o majoritate de „posedanți“ capabili să resimtă erorile economice. Acționarii de întreprinderi, uvrierii își vor da bine samă de strînsa solidaritate care unește toate formele activității umane și de act liniștea și pacea socială nu are decît de cișligat.

În orice caz, această mișcare indiferent de consecințele sale și în afară de o apreciere favorabilă sau defavorabilă, merită să fie urmărită în deaproape și pune probleme care merită luarea-amînte.

(Paul Rague. *Revue Mondiale*. Noembrie).

Psihologia lui Wilhelm al II-lea

Din articolul d-lui Emil Ludovig, sprijinit pe fapte și pe documente exacte se degajează poale adevărata figură a fostului împărat al Germaniei.

În primul rînd trebuie să înălăturăm pentru priceperea acestui personaj, orice urmă de romantism. Wilhelm al II-lea era de o răceală de suflet care îl făcea, atunci cînd nu era el în scenă, să considere totul, desunele jării sale, ale familiei sau ale prietinelor săi cu ochiul celui mai impasibil spectator.

Dacă existau, totuși, lucruri care să-l miște, acestea erau din domeniul plăcerilor, obligațiile sale de monarh fiindu-i insuportabile. Fostul său preceptor Hinzpeter, spune despre lenea și indiferența împăratului în anul 1889: „am povăluit pe împărat să se ocupe de chestia lucrătorilor în speranță că aceasta îl va stimula la lucru“. Armata nu-l preocupa decît în mă-

sura în care multiplele uniforme îi permiteau să se costumeze în șef al diferitelor corpuri de armată.

Erica și oroarea pe care o avea pentru tot ce era serios îl făcea să-l roage pe Lyncker, ministrul său de războiu, ca raportul pe care-l va face și pe care el va fi obligat să-l cunoască, să conțină și câteva anecdote amuzante.

Dar apatia și lipsa de seriozitate a împăratului dispăreau de îndată ce era vorba de bani. Bogația îi impunea; spiritul său lipsit de romantism, recunoștea această formă modernă a puterii.

Istoria nu cunoaște nici un descendent al vre-unei vechi familii princinder, care să fi fost mai mult oaspelele persoanelor bogate.—Era un lucru rar ca vre-o invitație să rămână fără răspuns, iar când la palatul său invita pe consilierii comerciali ca să-i cinstescă cu bere, înainte de plecare circula o listă pentru flota germană, la care toată asistența se vedea nevoită să subscrie.

În chestiile de stat, cea mai neînsemnată cerere dădea prilej împăratului de a juca rolul său de monarh, chit că odată rămas cu șeful de cabinet, adică fără galerie, să adopte o altitudine mai normală.

Cu toată această viață de plăceri sau mai degrabă din cauza acestei vieți, pușini împărați au cunoscut ore de mai profundă amărăciune și mai deplină solitudine.

Din corespondența lui Eulenburg către Bülow se vede clar altitudinea onturajului împăratului Wilhelm al II-lea.

Cel mai mult dornici, avizî de situații înalte nu se opreau în fața nici unei lingușiri, siguri de a apuca astfel calea cea mai directă către onoruri.—Alții, mai desinteresaji și mai generoși, și aceștia erau pușini, au încercat să-i deschidă ochii. Maximilian Harden este cel care a spus adevărul cu maxim de curaj și de perseverență, faptă, de altfel, care l-a condus în repetate rânduri în închisoare. Eulenburg, în calitate sa de amic intim și admirat, a putut de câteva ori să împiedice pe împărat dela săvîrșirea unor acte regretabile.

De asemeni Moltke i-a arătat care este situația armatei și care ar trebui să fie raporturile dintre soldați și împărat. După toată expunerea făcută de generalul său, Wilhelm i-a mulțumit și i-a reproșat de a nu-i fi spus toate acestea mai demult. Trei ani mai târziu Moltke constată că împăratul urmăse sfaturile sale și acest rezultat probează, că un consilier serios și viril îi putea impune și chiar determina. Dacă la aceasta mai adăugăm și mărturiile lui Ballin și Metternich, rămîne holărit că pe lângă un temperament nefast Wilhelm al II-lea a fost înconjurat de o sumă de curteni preocupati numai de interesele lor și de prea pușini buni și adevărați patrioți.

(Emil Ludwig. *Revue de Genève*, Octobree).

Note despre Alfred Jarry

O cantitate de anecdote, o sumă de cuvinte de spirit, unele caraghioase, altele cinice, o pasiune exagerată și funestă pentru alcool și figura eternă a lui „Père Ubu”, această fantosă izvorită din mintea unor liceeni irespectuoși și ridicată prin geniul unui scriitor până la literatură și până la rangul de simbol, tală ce reprezintă Jarry pentru contemporanii săi și ce reprezintă mai cu seamă pentru posteritate.

Familia Jarry este originară din Mayenne, provincie cu un aspect frumos, cu o climă moderată și în care atât natura cît și oamenii par a se împotrivi oricărui fel de exces.

Cel mai vechiu membru cunoscut al acestei familii este un oarecare Jarry, zidar într'un sat de lângă Laval, pe la începutul veacului al XVIII-lea.—Timp de o sută de ani această autentică familie franceză nu părăsește meseria de zidar, decît pentru aceia de lemnar.

Timp de o sută de ani nici un membru al familiei Jarry nu pare a fi obsedat de monotonia constanței sau de gîndul vreunei schimbări.

Tatăl lui Jarry este primul care rupînd cu tradiția familiei sale, se căsătorește cu fiica unui judecă-

lor și adoptă cariera de călător de comerț.

D-na Jarry, mama scriitorului pare a fi romantică, vanitoasă și nemulțumită de a nu ocupa în orașul Laval primul loc, pe care marea sa distincțiune de maniere precum și faptul că avea un pian, lux extraordinar la epoca aceia în Laval, o îndreptățeau, după părerea sa, să-l reclame.

Această mamă, care în multe privinți reamintește pe M-me Bovary, își iubea copilul și în special pe Alfred, asupra căruia, de altfel, era singura care avea o oarecare autoritate.

Liceul îl face tânărul Alfred la Rennes, unde la vârsta de cincisprezece ani, după spusele colegilor săi, era un elev bun, înzestrat cu o mare facilitate atât pentru studiile clasice cît și pentru matematică, de un caracter îndomptabil și înzestrat cu un fizic mai degrabă urât. Sarcastic și cu o nevoie irezistibilă de a mistifica, el povestea lucruri înfricoșătoare despre felul cum își petrecea timpul în afară de școală.

Bun camarad, el este iubit de colegii săi și are numeroși prieteni printre care, Henri Morin, Fourel, Le Maux și Guillaumin.

Viața la liceul din Rennes era nici mai frumoasă, nici mai urâtă decît viața liceelor de pretutindeni; iar elevii aveau în fața vieții de școală și în fața profesorilor lor aceeași atitudine pe care o au și avut o toți școlarii. De aceea nu este de mirare dacă persoana d-lui Hebert, profesor de fizică, om mediocru, cu o înfățișare grotescă și cu un suflet plat, deveni jinta către care se îndreptau ironiile și răutățile unor numeroase serii de profesenți.

Profesorul Hebert zis și Le père

Hebert, era inspiratorul unei canțilăi de pamflete, biografii, poezii unele mai caraghioase ca altele.

Pe timpul lui Jarry însă, generația sa consacră persoana hidoasă a profesorului de fizică într-o piesă care a fost jucată mai întâiu la unul din camarazii lui Jarry apoi la acesta din urmă acasă, pe un teatru de marionete.

După ce își termină liceul, tânărul Alfred este trimis de mamă sa la Paris, unde ideul familiei sale ar fi fost să intre la școala politehnică, dar unde gustul său pentru litere îl îndreaptă mai degrabă către școala normală.

Din nefericire destinul său era altul: lucrează mult, însă o muncă desordonată și fără un scop precis.

A atunci începe viața de boem și de cafenea. Hrănit cu ideile lui Ibsen și Nietzsche, și influențat de exemplele contagioase ale unor inspiirați individualism, tânărul Jarry face critică violentă a tot ce este egoism, meschinerie, înjosire și urilenie. Această stare de spirit îl face să scrie *Ubu Roi*, unde personajul profesorului Hebert, care n'a încetat un minut să l'preocupe, reprezintă toată tristețea sa, absoarbe tot sarcasmul și toată ironia sa.

Ubu Roi este opera unui mare și talentat scriitor, care moare obscur și sărac într-o zi de iarnă a anului 1906, la spitalul Charité.

El moare fără ca opera sa să fi fost clasată la locul pe care-l merita. Nu știm încă ce anume reprezintă „*Ubu Roi*” și care este exacta ei însemnătate în istoria literară; rămîne însă sigur că este o operă care va rămînea și care nu se va uita.

Paul C auveau. *Mercure de France*, (Noembrie).

Mișcarea intelectuală în străinătate

Literatură

Pierre Dominique, *Les fils de la Louve* (Les Editions de France).

D. Pierre Dominique este corsican, cunoaște sufletul mediteranean și știe până unde pot fi antrenajați niște bieți oameni cum se cade, prea sensibili la efectele teatrale. Este vorba de primejdia pe care o prezintă Italia cu orgoliul și cu ambițiile sale, pentru Franța. Această carte este un pamflet scris cu talent și sinceritate.

Nu insistăm asupra caracterului de actualitate pe care-l prezintă această carte.

Dr. A. F. Legendre, *La civilisation chinoise moderne*, Ed. Payot, Paris.

D. Legendre a locuit mulți ani în China, în marele orașe precum și în cele mai umile sale. D-sa cunoaște apoi oamenii din toate clasele sociale și descrie cu multă precizie și pitorească diferitele manifestații ale vieții familiale și economice.

Această carte este operă de erudit și de filozof, iar învățătura pe care o poate trage Occidentul din această lectură este nu numai utilă, dar mai cu seamă oportună.

George Sand, *Journal intime*, Ed. Calmann Lévy, Paris.

Nolele „jurnalului intim” pe care le comunică d-na Aurora Sand încep în Noembrie 1834 și se termină în Septembrie 1868. Acest jurnal trebuie citit; el conține secretul acestui suflet extraordinar, și-a unei opere care are o însemnătate reală, în ciuda snobismului care o neagră.

M-me Margot Asquith, *Autobiographie, traduction de Tougard de Boismilon*, Ed. Payot, Paris.

D-na Margot Asquith este soția

fostului ministru englez. Această carte a fost la Londra un adevărat succes și un adevărat scandal.

Autoarea spune tot ce știe, și știința sa e mare, despre cei mai notabili contemporani, desore viața lor publică și privată. Cu același libertate vorbește apoi de dînsa.

Leon Treich, *L'esprit de Maurice Donnay*, Ed. Nouvelle Revue Française.

D. Treich ne oferă o ocazie excelentă de a receli câteva scene caracteristice ale d-lui Maurice Donnay, și de a cunoaște, prin câteva anecdote bine alese, spiritul acestuia. Găsim de asemenea în cartea sa câteva din poeziile care fac astăzi gloria și renumele cabaretului „Chat noir”.

Ernest Delahaye, *Souvenirs familiers à propos de Rimbaud, Verlaine et Germain Nouveau*.

D. Ernest Delahaye a fost camarad și amic cu poetul Rimbaud. D-sa ne povestește viața și copilăria poetului, iar în amintirile sale găsim urmele citorva poeme din „Illuminations”. Autorul redă apoi conversații avute cu Rimbaud din care vedem perfect mentalitatea marelui poet la acea epocă.

M. A. Wolfe Howe, *La vie et la correspondance de Barret Wendell*, tradit par M. A. Brulé-Payot.

În corespondența și viața lui Barret Wendell pe care o publică d. Wolfe Howe, Franța găsește în sfârșit peste ocean, mărturia de amiciție, admirație și comprehensiune pe care o aștepta dela fosta ei tovarășă de războiu, America.

André de Hevesy, *Beethoven, vie intime*, Ed. Emile Paul.

Viața și personalitatea lui Beethoven au pasionat pe mulți scriitori și dramaturgi atât din Germania cât și de preluțindeni. După cartea d lui Vincent d'Indy, apărută înainte de

războiu, iată și o lucrare a d-lui André de Hevesy, care constituie o importantă contribuție la cunoașterea marelui muzicant.

D-*sa* povestește viața lui Beethoven la Viena și se servește în povestirea sa de documente culese la depoul vienez al ministerului poliției precum și de descoperirile făcute la castelul de Palfalva, printre hiirliile contesei Tezeza de Brunswick.

M. Latzarus, *La vie paresseuse de Rivarol*, Ed. Plon, Paris.

O carte incințătoare, care ne transpune în atmosfera secolului al XVIII-lea.

Zugrăvește oamenii și moravurile timpului cu curiozitate și popularizează extraordinara figură a lui Rivarol, acest fiu de han-giu, de origină italiană care reprezintă totuși cea mai strălucită, mai aristocratică și mai spiritală societate franceză.

Până la revoluție, opera fu mai pe jos decit persoana sa. In pamfletele și articolele contra revoluțiunii se arată însă în toată forța talentului său, talent care poate fi comparat fără ezitare cu al lui Tacit.

D. Latzarus ne povestește cu un remarcabil simț psihologic toată existența acestui ilustru personaj.

Jacques Rivière et Alain Fournier, *Correspondance 1905-1914*, ed. N. R. F.

Recomandăm aceste două prime volume de corespondență tuturor celor pentru care aceste două atit de cunoscute figuri ale literaturii franceze, prezintă un interes nesfirșit și și credem că numărul celor cărora ne adresăm este mare.

Jean Prevost, *La vie de Montaigne*, Ed. Nouvelle Revue Française.

In colecția „Vies des hommes illustres” în care se găsea deja viața lui Traitoz, Liszi, Talleyrand, Lazare Hoche etc., a apărut acum o foarte interesantă și documentată viață a lui Montaigne.

Marcel Azais, *Le Chemin des Gardes*, Collection „Les Ecrivains de la Renaissance Française.

Autorul acestui volum de Essais-

uri avea, după cum spune Lucien Dubech, cele două calități principale ale criticului: caracterul și judecata.

Louis Dimler, *Vie raisonnable de Descartes*, Plon, Paris, 1926.

Eugen Marsan, *Savoir vivre en France et savoir s'habiller*, Editions de France.

Tuturor persoanelor bine crescute precum și celor ce vor să devină se recomandă această ultiimă care a d-lui Eugen Marsan.

Le Musée de l'Art, Cea mai frumoasă și mai completă istorie a Artel în toate epocile și în toate țările.

Approape 2000 de reproduceri și peste 100 de hors texte-uri. Colecția completă în două volume se găsește la toate librăriile din Paris și în depozit la „Librairie Larousse”.

Claude Debussy, *Monsieur Croche Antidiletante*, ed. N. R. F.

Același Debussy, paradoxal, ironic plin de fantezie, deconcertant, dar totdeodată insuflejit de o convingere, o sinceritate și o puritate de gust cu desăvârșire incontestabile, îl regăsim în „Monsieur Croche antidiletante”.

Această carte se alcătuește dintr'o serie de articole critice. Debussy este poate singurul muzicant capabil de-a vorbi sau scrie despre muzică evitând termenii tehnici, dând astfel prilejul tuturor de a se iniția într'un domeniu în care până la dînsul nu puteai pătrunde decit cu o vastă pregătire de specialist.

Romane

Gabriel Maurière, *Peché Oublié*, Les Editions de France.

Subiectul acestui roman este cu totul nou și original. Adulterul unei femei este admis și îndreptățit prin legile moderne ale fiziologiei.

Maurice Magre, *Le livre des lotus entrouverts*, Ed. Fasquelle.

O serie de poeme în proză, care evocă un Orient îndepărtat și somptuos, pline de imagini de o rară finețe și impregnate de un subtil parfum de idealism.

Figura lui Padmani, femeie ori-

en'ală, plină de generozitate, iluzii, bogății și felinitate, este poate cea mai desăvârșită creație a d-lui Megre.

Abel Chevalley, *Thomas Deloney*, Ed. N. R. F., Paris.

Thomas Deloney reprezintă un tablou pitoresc și documentat al Angliei muncitoare din timpul lui Shakespeare.

Panait Istrati, *Les Haidoucs* : I. *Présentation des Haidoucs*. II. *Domnita de Snagov*, Ed. Rieder et Co.

Opera d-lui Istrati, apare cu aceste două volume din urmă o epopoe pe care, după părerea d-lui Iohn Charpentier dela Mercure de France, o putem compara cu cele mai ilustre ale literaturii mondiale vechi.

Maurice Gauchez, *Cacao*, *Renaissance du livre*.

Cacao își datorește porecla culorii „maron” pe care a moștenit-o dela un tată de rasă neagră.

Deși de un temperament liniștit și nutrinđ ideul modest de a se căsători cu tinăra Lisa, Cacao se vede atras într'o expediție organizată de pirajii din port. D. Gauchez zugrăvește cu multă vigoare bandiții în mijlocul cărora evoluează Cacao și cu multă grație delicată, idila dintre acesta din urmă și mica Lisa.

Gabriel Audisio, *Trois hommes et un minaret*, Ed. Rieder et Co..

Recenta clădire a unei moschee la Paris a servit de temă cărții d-lui Audisio. D-sa povestește cu multă fantezie imaginara convertire a Franței la Islamism.

O lectură amuzantă, bine scrisă și dacă d-sa exagerează de sigur snobismul francez, în schimb arată o profundă cunoaștere a musulmanilor.

René Schickele, *Patrimoine rhénane* (Ein Erbe am Kleln), Kurl Wolff Verlag, Munich.

René Schickele este scriitor alsacian și și-a făcut din problema alsaciană, în Germania, o specialitate. În ultimul său roman scris la persoana a treia, cu caracter de confesiune, a vrut să scrie istoria Alsacianului de mine, a Alsacianului „europenizat”.

Inzesrai, în afară de callitatea de romanțier, și cu acele de poet și peisagist, d. Schickele ne-a dat o carte frumoasă.

André Demaison, *Les Oiseaux d'Ebène*, Editions du Monde Moderne.

D. André Demaison are o pre-dilecție pentru romanele africane. După „Diata” și „La reine de l'Ombre” d-sa ne dă acum un nou roman intitulat *Les Oiseaux d'Ebène*. Un tinăr francez de 32 de ani, Manaurie, părăsește Franța în urma unei decepții de amor. Ajunge la Dakar, de unde pleacă să se instaleze într'un mic oraș de pe malurile fluviului Saloum; acolo întâlnește două fele, Danièle și Sophie, compatrioate exilate dintre care una devine, după multe peripeții, soția sa.

Acest roman plin de culoare, va găsi desigur numai admiratori.

Jean-José Frappà, „*A Paris sous l'oeil des métèques*”, Flammarion.

O carte de mare actualitate și care a avut la Paris un enorm succes.

Colette Yver, *Aujord'hui...* ed. Calmann Levy.

O nouă carte a autoarei lui Princesse de Science, *Les Dames du Palais* și *le Mystère des Béatitudes*.

Pierre Bost, *Crise de Croissance*, ed. N. R. F.

Acest roman, spune autorul, a fost scris pentru fetele tinere - și singura teamă de a fi prost înțeleș și oroarea echivocului l-au împedical s'o specifice într'un sub-titlu.

Aclunea se petrece într'un mic și simpatic orașel de provincie, iubitor de muzică și de virtute. Margueritte și René sînt două prietene, prima timidă și care presimte că viața conține mister dar îl așteaptă cu sfială. Cea de a doua dîmpotrivă plină de juvenilă ardore dispusă a merge cu entuziasm într'un împlinirea vieții.

Antoine Blon, tinăr pe care autorul îl găsește cam prea modern, preocupat numai de propria sa plăcere, sosește într'o bună zi în micul orașel Brevailles.

Atunci Margueritte de departe privește aventura banală care se

desfășura între un tânăr lipsit de scrupule și blata sa prietenă Remé, încrezătoare și imprudentă.

Povestea de dragoste din această carte este redată prin reacțiunile pe care le provoacă la o a treia persoană, care învață a se cunoaște la lumina nenorocirii care a zdrobit viața prietenii sale.

Herman Melville, *Un Eden Canibal* „*Recits des Iles Marquises*”, Ed. N. R. F..

Această carte tradusă din limba engleză de Théo Varlet se petrece în vara anului 1846. Aventurile povestite de autor deși nu ar mai putea fi acum posibile, nu par totuși învechite.

Toți ceilalți amatori de literatură exotică a unui Loti ori Stevenson, vor face cu un „Eden Canibal”, o adevărată descoperire.

Herman Melville, fiul unei civilizații industriale pozitive a Statelor Unite din America, și-a redactat amintirile dintr-o captivitate de șase luni în mijlocul originarilor din Nouka Hiva, a idilicilor antropofagi de pe malurile fluviului Taifi.

Boris Pilniak, *L'année nue*,

Boris Pilniak face parte din aceea nouă generație de scriitori ruși ridicăți în timpul Revoluției. Este dar firesc ca opera sa să poarte stigmatul acestui imens cataclism.

„Année nue” a scris-o autorul în 1920, anul cel mai grozav al revoluției când mizeria fizică și morală atinseseră limitele îndurării omenești.

Boris Pilniak a cunoscut revoluția de aproape ca muncitor, ca salăhor, ca mizerabil intelectual, iar scenele din viața rusească de atunci pe care le descrie, l-au plasat de la început în fruntea literii generații de scriitori.

Filozofie

Jean Nicod, *Le problème logique de l'induction*, Ed. Alcan, Paris, 1924.

Ideia centrală a acestei lucrări este că inducția prin „enumerajele simple” a fost pe nedrept nesocotită; dimpotrivă ea ar fi inducția adevărată. „A spune că aceasta se poate

neglija este echivalent cu a spune că o masă poate să slea fără picioare, pentru că îi poți lua oricare din, ele fără ca masa să cadă jos”.

Știință

Sir Jagadis Chunder Bose, *Reactions de la matière vivante et non vivante*, tradus din limba engleză de d. Edouard Monod-Herzen, Gauthier Villars.

Încă demult se vorbește în lumea științifică de experiențele pe care le urmărește în India Sir Jagadit Chunder Bose relative la dezvoltarea plantelor, la sensibilitatea și reacțiunile lor electrice precum și la reacțiunile și „oboselele” metalelor.

Toate aceste experiențe se găsesc îndelung și documental explicate în opera tradusă de d. Edouard Monod-Herzen

Miguel Ozorio de Almeida, *Sur le rôle des excitations d'origine cutanée dans le maintien de l'activité du système nerveux*, Journal de Psychologie, 15 Juillet, 1926.

Într-o recentă comunicare adresată Societății de Psihologie din Paris, asupra „rolului excitațiilor cutanee în menținerea activității sistemului nervos”, d. Miguel Ozorio de Almeida încearcă să rezolve această problemă pe cale experimentală cu toate dificultățile de a sustrage un animal la toate excitațiile exterioare.

Etnografie

G. H. Luquet, *L'art et la religion des hommes fossiles*, Masson, Paris.

Această carte răspunde exact la nevoia unei lucrări în același timp erudite, critice și ponderate asupra artei și religiei oamenilor fosili.

D. Luquet înainte de a fi etnograf și preistoriclian este un bun psiholog și un bun estetician. D-sa studiază chestiunea din acest dublu punct de vedere. Numeroase și excelente ilustrații în text înlesnesc și mai bine pătrunderea acestei epoci atât de străină mentalității moderne contemporane.

COMPILATOR

BANCA
SINDICATULUI MORARILOR

DIN

ROMANIA S. A.

București, — str. Paris No. 12 bis

Capital social Lei 10.000.000

Adresa teleg. „Molno”

Telefon 25 | 31, 49, 94

Face orice operațiuni de bancă și comerț. Desfacerea produselor morților din țară. Depozite permanente de articole tehnice și materiale pentru industria morăritului, curele de piele, balata și păr de câmilă, site de mălase, chingi, cupe, garnituri.

Pietre de moară original franceze

„PETROȘANI”

SOCIETATE ANONIMA ROMINA

PENTRU

Exploatarea minelor de cărbuni

Capital social Lei 550,000,000

BUCUREȘTI

Strada Aurel Vlaicu 22

Adr. Telegr.: PETROȘANI

Telefon 39 | 77.

„NAȚIONAL“ MODEL 1923

CASE DE CONTROL
ȘI INREGISTRAT
PENTRU ORI CE MAGAZIN

— O —
INLĂTURĂ PAGUBELE
ȘI MĂRESC CÂȘTIGUL

Reprezentanța generală:
„NAȚIONAL“ CASH REGISTER Co.
„REMINGTON“ TYPEWRITER Co.

NICOLAE IVANOVICI & Co. Calea Victoriei
No. 28

Telef. 25 | 12

București

(Pasajul Villacros)

M. I. R. T. & Italo-Română Unite

Societate Anonimă

== CAPITAL SOCIAL LEI 12.000.000 ==

Sediul București, Calea Victoriei No. 60

Telefon 52.44

■ ■ ■ ■ ■

Automobile — Accesorii — Cauciucuri
— Motoare — Mașini Industriale —
Unelte — Instalațiuni sanitare —
Încălziri Centrale — Ascensoare etc.

Ateliere ■■ Garaje ■■ Benzine ■■ Uleiuri

Șoseaua Kiseleff No. 53. Telefon 42.71

TYP

PURGATIV-LAXATIV

NEINTRECUT

DESFUNDĂ-CURĂȚĂ

ODATĂ, BINE ȘI PLĂCUT

STOMACUL ȘI INTESTINELE

CUTIA

Typ

CURĂȚĂ-ȚI LA SĂPTĂMÂNĂ
BURTA
ȘI VEI TRĂI SUTA!

DE AVUT ÎN FARMACII ȘI DROGUERII